ՀԱԿՈԲ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ

«ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈ՞ՒՆ», ԹԵ՞ ՀՈՒԴԱՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն

Դպրոցը կանգնած է մտավոր և ֆիզիկական խեղման կառույց դառնալու վտանգի առջև

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
2010

ՀՏԴ 2: 1/14
ԳՄԴ 86.3+87
Ս 190

Հեղինակը շնորհակալություն է հայտնում իր համախոհ բարեկամներին, ովքեր սիրով հանձն առան սույն գրքի տպագրության ծախսերը՝ հարկ չհամարելով անգամ հիշատակել իրենց անունները:

Սանասարյան Հ.Ա.
Ս 190 ««Հայոց եկեղեցու պատմությո՞ւն», թե՞ հուդայականության ձեռնարկ».– Երկրորդ, վերամշակված հրատարակություն. – Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2010.- 152 էջ:

Գրքի հեղինակը մտահոգություն է հայտնում, որ ՀՀ հանրակրթական դպրոցի 4-10-րդ դասարաններում դասավանդվող «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի անվան տակ իրականում քարոզվում են հուդայական և քրիստոնեական կրոններ: Այդ մտահոգությունը ներկայացվում է հանգամանալի մեջբերումներով և դրանց վերլուծություններով:

Գիրքը հասցեագրված է ընթերցող լայն շրջաններին:

ՀՏԴ 2 : 1/14
ԳՄԴ 86.3+87

ISBN 978-9939-53-686-6

© Հ.Ա.Սանասարյան, 2010 թ.

ՆԱԽԱԲԱՆ

2002 թ. օգոստոսի 22-ին ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Երկրորդը համաձայնագիր են ստորագրել, ըստ որի, Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթական դպրոցի չորրորդից տասներորդ դասարաններում դասավանդվելու է «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան:

Համաձայնագրում մասնավորապես ասվում է. «Կարևորելով Հայոց պետականության զարգացման և ամրապնդման գործում Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցու դերն ու նշանակությունը, նաև նկատի ունենալով հայ ժողովրդի հոգևոր, կրթամշակութային կյանքում և ազգապահպանման գործում նրա ունեցած բացառիկ նշանակությունը և նպատակ ունենալով հանրակրթական հիմնական և ավագ դպրոցների դասարաններում իրականացնել Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցու պատմության դասավանդումը...»:

Ըստ Համաձայնագրի՝ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ եկեղեցին ապահովում է դասագրքերի մշակումը և ֆինանսավորումը, իրականացնում է դասագրքերի հրատարակումը, իսկ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունն իրականացնում է առարկայական չափորոշիչների, ծրագրերի, դասագրքերի և ուսուցչական ձեռնարկների ստեղծման աշխատանքների գիտամեթոդական ղեկավարումը, լրամշակման աշխատանքների կազմակերպումը, փորձնական աշխատանքների գնահատումը, մասնակցում ուսուցիչների վերապատրաստման դասընթացների կազմակերպմանը, հաստատում դասագրքերը և առարկան մտցնում ուսումնական պլան:

Համաձայնագրի պահանջներին համապատասխան, Հայաստանյայց եկեղեցին 65-հազարական տպաքանակով հրատարակել է 4-10-րդ դասարանների դասագրքերը, իսկ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի ուսումնական պլանով 4-10-րդ դասարաններում դպրոցական պարտադիր ժամաքանակից մեկական ժամ հատկացրել է «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկային:

Մի քանի տարի է, ինչ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան դասավանդվում է դպրոցներում: Թե՛ եկեղեցու, թե՛ կրթության ու գիտության նախարարության ներկայացուցիչները հայտարարում են, որ դասավանդվող առարկան կրոն չի քարոզում և վերաբերում է միայն Հայոց առաքելական եկեղեցու պատմությանը:

Ծանոթանալով այդ դասագրքերի բովանդակությանը՝ իմ մեջ այն կարծիքը ձևավորվեց, որ այդտեղ կրոնական քարոզչություն կա, ուստի անհրաժեշտ համարեցի անդրադառնալ դրանցից առայժմ չորրորդ դասարանի դասագրքին («Հայոց եկեղեցու պատմություն», դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 4-րդ դասարանի համար, Երևան, 2003 թ., տպաքանակ՝ 65 հազար, հեղինակներ՝ Աշոտ Ղուկասյան, Վարդան Պարսամյան, Առաքել Գյուլբուդաղյան): Այժմ միասին ծանոթանանք դասագրքին՝ հերթականությամբ քննարկելով վերջինիս բաժինները: Գրքում բոլոր ընդգծումներն իմն են:

ՀԵՂԻՆԱԿ

«ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏՅԱՆ»

Քննարկվող դասագրքի «Հին կտակարան՝ աշխարհի և մարդու ստեղծումը» բաժնում գրված է. *«Սիրելի աշակերտներ, դուք սկսում եք մի դասընթաց, որը կոչվում է «Հայոց եկեղեցու պատմություն»: Այս դասընթացի միջոցով դուք կծանոթանաք Աստվածաշունչ մատյանին, Հիսուս Քրիստոսի կյանքին ու գործունեությանը, Հայոց եկեղեցու պատմության առավել կարևոր դրվագներին, տոներին և խորհուրդներին: ... Նաև կսովորեք, թե ով է Հիսուս Քրիստոսը, և ինչ էր նա ուսուցանում մարդկանց, ինչպես նաև շատ այլ հարցերի պատասխաններ կստանաք: ...Կան գրքեր, որոնք բոլոր ժամանակներում էլ սիրելի ու հարազատ են մարդկանց: Այդպիսի գրքերից է նաև Աստվածաշունչը: Աստվածաշունչը քրիստոնյաների Սուրբ գիրքն է և նշանակում է Աստծու շնչով գրված: ... Աստվածաշնչում ներկայացված են նաև Աստծու և մարդկանց փոխհարաբերությունների պատմությունը, ինչպես նաև բազմաթիվ երկրներ ու ժողովուրդներ, նրանց մշակույթը, կյանքն ու կենցաղը: Աստվածաշնչի բոլոր գրքերում կարմիր թելի նման անցնում է մարդկության Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի աշխարհ գալու ու մարդկանց փրկելու գաղափարը: Աստվածաշունչը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասը կոչվում է Հին կտակարան, իսկ երկրորդը՝ Նոր կտակարան: ... Հին կտակարանը բաղկացած է 48 գրքերից, որի առաջին հինգ գրքերը միասին կոչվում են Հնգամատյան կամ Օրենք: Հնգամատյանում արտացոլված են Աստծու կողմից մարդկանց համար սահմանված կանոններն ու օրենքները: ... Նոր կտակարանը բաղկացած է 27 գրքերից: Առաջին չորս գրքերը կոչվում են Ավետարաններ, իսկ հեղինակները՝ ավետարանիչներ (Մատթեոս, Մարկոս, Ղուկաս, Հովհաննես): Ավետարան նշանակում է բարի լուր: Այդ գրքերը մարդկանց ավետում են Հիսուսի ծնունդը, նրա կյանքն ու գործունեությունը, նրա պատվիրանները»* (էջ 4-7):

Այժմ փորձենք հնարավորինս հակիրճ ցույց տալ, թե ինչ է մատուցվում և քարոզվում չորրորդ դասարանի մեր մանուկներին:

ա. Եթե գրում են, որ *«Աստվածաշունչը քրիստոնյաների Սուրբ գիրքն է և նշանակում է Աստծու շնչով գրված»*, ապա նաև պետք է ասեին, որ ցանկացած կրոնի դավանաբանական գիրք համարվում է սուրբ գիրք և աստծո ձեռքով կամ թելադրանքով գրված: Օրինակ, իսլամական աստվածաբանությունը համարում է, որ սուրբ գիրք Ղուրանը գրված է Ալլահի ձեռքով, որի բնօրինակն իբր պահպանվում է երկնքում: Այդպիսի պնդումներ կարելի է գտնել մյուս դավանանքներում:

բ. Դասագրքում գրված է՝ *«Հնգամատյանում արտացոլված են Աստծու կողմից մարդկանց համար սահմանված կանոններն ու օրենքները»*, երբ պետք է գրվեր ոչ թե «մարդկանց», այլ «հրեաների» («եբրայեցիների», «իսրայելցիների») համար, քանզի Աստվածաշնչից բխող հուդայական օրենքների և կանոնների ժողովածուին՝ Թալմուդին, համեմատաբար իրազեկները գիտեն, որ «մարդ» ասելով թալմուդական հրեան հասկանում է՝ «հրեա»: Նաև՝ դասագրքում պետք է գրված լիներ ոչ թե «Աստծու», այլ՝ «հրեաների աստված Եհովայի»:

Այստեղ նպատակահարմար եմ համարում Աստվածաշնչից մեջբերել նշված *մարդկանց* (իմա՝ հրեաների) համար Եհովա աստծուց սահմանված կանոններից ու օրենքներից մի քանիսը:

«**Օտարներու որդիները քու պարիսպներդ պիտի շինեն ու անոնց թագավորները քեզի ծառայութիւն պիտի ընեն: Քու դռներդ միշտ բաց պիտի ըլլան, ցորեկ ու գիշեր պիտի չգոցուին, որպէսզի քեզի կրեն ազգերուն ստացուածքը**, քանզի այն ազգն ու թագաւորութիւնը, որ քեզի չեն ծառայեր՝ պիտի կորսուին ու բոլորովին պիտի կործանին» (Եսայ 60:10-16):

«**Քու ծառադ ու աղախինդ ձեր բոլորտիք եղած ազգերէն պետք է ըլլան: Չեզմէ ետքը ձեր որդիներուն կտակեցէք զանոնք իբր ժառանգութեան ստացուածք, որպէս զի միշտ ձեր ծառաները ըլլան**» (Ղեւտ. 25:44-45):

«Այս (հրեա-եբրայեցի-իսրայելցի, -Հ.Ս.) ժողովրդին շնորհք պիտի տամ Եգիպտացիներուն առջեւ **ու երբ ելլէք, դատարկ պիտի չելլէք**. Հապա ամէն կին իր դրացիին ու իր տանը մէջ բնակվող

կնոջմէն արծաթեղէն զարդեր ու ոսկեղէն զարդեր ու հանդերձներ թող խնդրէ եւ անոնք ձեր որդիներուն ու աղջիկներուն վրայ պիտի դնէք ու **Եգիպտոսը պիտի կողոպտէք**» (Ելից 3:21-22):

«Ելէ՛ք ու հանգստութեան եւ ապահովութեան մէջ բնակող ազգին գացէ՛ք, կ'ըսէ Տէրը, որ դռներ ու նիգեր չունի ու առանձինն կը բնակի» (Երեմ. 49:31-32):

«Եւ դուն պիտի սպառես այն բոլոր ազգերը, որոնք քու Տէր Աստուածդ քու ձեռքդ պիտի տայ: Քու աչքդ անոնց պէտք չէ խնայէ: Անոնց անունները երկնքի տակէն ոչնչացուր» (Բ Օրինաց 7:16-24):

«Ձեր սրտին մէջ դրէք այն ամէն խօսքերը, որ այսօր ձեզի իբր վկայութիւն բերի, որպէս զի **ձեր տղոց պատուիրէք**, որ այս օրէնքին ամէն խօսքերը պահեն ու կատարեն: Քանզի ասիկա ձեզի պարապ բան մը չէ, այլ ձեր կեանքն է **ու այս բանով երկայնակեաց պիտի ըլլաք** այն երկրին մէջ, որուն համար Յորդանանէն կ'անցնիք զանիկա ժառանգելու **Քանանի երկիրը որ Իսրայէլի որդիներուն իբր կալուածք պիտի տամ»** (Բ Օրինաց 32:46-49):

«Երբ քու Տէր Աստուածդ քեզ տանի այն երկիրը, որուն համար քու հայրերուդ երդում ըրաւ, որ քեզի մեծ ու գեղեցիկ քաղաքներ տայ, որոնք դուն շինած չես եւ ամէն տեսակ բարիքներով լեցուած տուներ՝ որոնք դուն լեցուցած չես ու փորուած ջրհորներ՝ որոնք դուն փորած չես, այգիներ ու ձիթենիներ՝ որոնք դուն տնկած չես» (Բ Օրինաց 6:10-11):

«Երբ քու Տէր Աստուածդ քեզ տանի այն երկիրը, ուր պիտի մտնես ժառանգելու համար ու քու առջեւէդ շատ ազգեր հալածէ, ... Քանանացիները ... այս եօթ ազգերը, որոնք քեզմէ մեծ ու զօրաւոր են: Ու երբ քու Տէր Աստուածդ զանոնք քու ձեռքդ տայ, **զանոնք զարկ ու բոլորովին կորսընցուր**. անոնց հետ ուխտ մի՛ ըներ ու **անոնց մի՛ ողորմիր**. Ո՛չ ալ անոնց հետ խնամութիւն ըրէ. քու աղջիկդ անոր տղուն մի՛ տար, ու անոր աղջիկը քու տղուդ մի՛ առներ. ... անոնց սեղանները կործանեցէք, անոնց արձանները խորտակեցէք, անոնց Աստարովթները կոտրտեցէ՛ք ու անոնց քանդակուած կուռքերը կրակով այրեցէ՛ք, քանզի դուն քու Տէր Աստուծոյդ սուրբ ժողովուրդն ես եւ քու Տէր Աստուածդ երկրի երեսին վրայ եղող բոլոր ազգերուն մէջէն քեզ ընտրեց, որպէս զի դուն անոր

սեփական ժողովուրդ ըլլաս: Տէրը բոլոր հիւանդութիւնները քեզմէ պիտի վերցնէ ու Եգիպտացիներուն գէշ ցաւերը, որոնք դուն գիտես, բնաւ քու վրադ պիտի չբերէ, այլ զանոնք քու բոլոր թշնամիներուդ վրայ պիտի դրկէ» (Բ Օրինաց 7:1-15):

«**Այսօր քու անունիդ վախն ու սոսկումը բոլոր երկնքի տակ եղող ազգերուն վրայ պիտի դնեմ**, այնպէս որ քու համբաւդ լսողները քու երեսէդ պիտի դողան ու տագնապին» (Բ Օրինաց 2:25):

«Ձեր Տէր Աստուածը ձեր ամէն կոխած երկրի վրայ ձեզմէ վախ մը ու սոսկում մը պիտի բերէ» (Բ Օրինաց 11:25)

«**Ձեր ոտքին ամէն կոխած տեղը ձերը պիտի ըլլայ**» (Բ Օրինաց 11:24):

«**Ազգերուն կաթը պիտի ծծես**»: «Թագաւորներուն ստինքը պիտի ծծես» (Եսայ 60:16):

«Ահա այս ժողովուրդը մատակ առիւծի պէս պիտի ելլէ ու առիւծի պէս պիտի բարձրանայ ու պիտի չպառկի մինչեւ որ որսը չուտէ ու սպանուածներուն արիւնը չխմէ» (Թուոց 23:24):

Ահա այսպիսին են «աստվածային» կոչված այդ օրենքներն ու կանոնները: Այս օրենքների «հեղինակ» Եհովան, բազում ժողովուրդների դիցաբանություններից հայտնի արդար ու բարի աստվածների հետ քիչ ընդհանրություն ունի: Նրա չարությունը, նենգությունը, կողմնապահությունը, անխղճությունը, ագահությունը, անհագությունը, արյունարբու լինելն արդեն պարզ երևում է Հին կտակարանի վերը բերված քաղվածքներից:

Եհովան հրեաների-եբրայեցիների ազգային, իսկ հետագայում նաև քրիստոնյաներին պարտադրված աստվածն է, որը հրեաներին հորդորում ու պարտադրում է **դաժանություն, ծրիակերություն, գողություն, ուխտադրժություն, նենգություն, ուրիշ ժողովուրդների նկատմամբ անմար ատելություն, այդ ժողովուրդների բնաջնջում և նրանց հարստությունների զավթում: Ահա թե ինչպիսի աստծո գաղափարական լծի տակ են դնում մեր մանուկներին:** Դա պարզապես նշանակում է, որ հայ մանուկները պետք է հավատան ու ընդունեն, որ

իրեա ժողովուրդը մյուս ժողովուրդների համեմատությամբ գերակա է և առանձնահատուկ իրավունքներ ու արտոնություններ ունի, և աշխարհն էլ իր հարստություններով պատկանում է այդ ժողովրդին: Սրա հետ մեկտեղ, հայ մանուկները Հին կտակարանի և քրիստոնեական ավետարանների պահանջներին համապատասխան պետք է հաշտվեն այն գաղափարների հետ, որ հայ մարդը, ինչպես և աշխարհի մյուս ժողովուրդները իրեաների նկատմամբ իբր ստորադաս են և պետք է հրաժարվեն հարստությունից, ապրեն թախծոտ ու կիսաքաղց, ցմահ պահպանեն կուսությունը, մտածեն միայն մեռնելուց հետո՝ անդրշիրիմյան կոչված աշխարհում լավ «ապրելու» մասին, հնարավորինս շուտ մահանան:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ եթե իրեական-եբրայական դիցառասպելները կրոնական դոգմաներ չդարձնեին, ապա դժվար թե գտնվեր որևէ մեկը, որ դրանց քննադատական խոսք ուղղեր:

Այստեղ չեմ կարող չնշել, որ իրեաների հետ մեկտեղ այլ ժողովուրդների Եհովային պաշտելը բացահայտ անհեթեթություն է: Այն պարզ պատճառով, որ Եհովան լոկ իրեաների ազգային աստվածն է, առավել ևս, որ նա, բացի իրեաներից, մյուս ազգերին չի ճանաչում, իսկ եթե ճանաչում էլ է, ուրեմն՝ միայն նրանց տանջանք ու տառապանք պատճառելով ոչնչացնելու համար: Կրոնագետ Ռոբերտսոնը գրում է. «Նրանք (իրեաները, -Հ.Ս.) երկրպագում էին իրենց անձրևի աստված Յահային, կամ Եհովային, և այդ երկրպագումն ուղեկցվում էր մարդկային զոհաբերությունների ծեսերով: Եհովան նրանց միակ աստվածը չէր: Հրեաները Պաղեստինում բնակություն հաստատելու պահից միանգամայն բնականորեն յուրացրին այն երկրի պաշտամունքը, որտեղ իրենք հիմնավորվել էին: Եհովան մեկն էր միայն շատ «բահաղ»-ներից (տերերից), որոնք չէին տարբերվում պտղաբերության տեղական այն աստվածներից, որոնց երկրպագում էին «ամեն մի կանաչ ծառի տակ» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 51-52):

գ. Աստվածաշունչը շատերի համար *սիրելի ու հարազատ* է եղել միայն այն պարզ ու հասկանալի պատճառով, որ մարդկանց, հենց օրորոցից մոլորեցնելով, հատուկ նպատակով հորինված կեղծ

գաղափարներն ամրագրել են նրանց մտածելակերպում, իսկ դա նշանակում է, որ Աստվածաշնչի նկատմամբ ձևավորված սերն ու հարազատությունը շինծու են ու սին և համառ ու հետևողական քարոզչության արդյունք: Ինչպե՞ս կարող է սիրելի ու հարազատ լինել մի գիրք-ժողովածու, որի առաջին կեսում՝ Հին կտակարանում, փառաբանվում է միայն մի ժողովուրդ, և նսեմացվում ու ոչնչացման արժանի են համարվում աշխարհի մյուս ժողովուրդները, իսկ այդ նույն գրքի երկրորդ մասում՝ Նոր կտակարանում, քարոզվում է աղքատություն, հնազանդություն, ցմահ կուսության պահպանում, այսինքն՝ կյանքի մերժում: Դրա հետ մեկտեղ քրիստոնյաները պարտավոր են ընդունել Հին կտակարանը և հավատալ նրան, երբ դրա մեջ ամփոփված է հենց իրենց՝ քրիստոնյաների կործանման գաղափարախոսությունը և աշխարհը հրեաներին պատկանելու ծրագիրը: Ուրեմն, թերևս ճիշտ կլիներ, եթե դասագրքի հեղինակները գրեին, որ Աստվածաշունչը սիրելի ու հարազատ է դյուրահավատ-խաբվածներին և այդ գրքում ամփոփված գաղափարախոսությունից շահ հետապնդողներին:

Աստվածաշնչի վտանգավորության մասին շատ գիտնականներ են իրենց խոսքն ասել: Օրինակ, ազգությամբ հրեա, հռչակավոր փիլիսոփա Սպինոզան (1632-1677թթ.) իր աստվածաբանական-քաղաքական ուսումնասիրության մեջ գրում է, որ «**նրանք, ովքեր մարգարեական գրքերում ձգտում են իմաստության և նյութական ու հոգևոր առարկաների մասին ճանաչողություն փնտրել, ապա նրանք ամբողջովին կեղծ ճանապարհով են գնում: Ես քիչ եմ հոգում այն մասին, թե սնոտիապաշտությունն ինչ ոռնոց է հանելու, որը ոչ մեկի նկատմամբ այնպիսի մեծ ատելություն չունի, ինչպես իրական գիտությանը և իրական կյանքին նվիրված անձանց: Ես կարող եմ սաստիկ զարմանալ, որ մեծագույն պարգև ու աստվածային լույս <u>բանականությունը ցանկանում են ենթարկել Աստվածաշնչի մեռած տառերին</u>: Առարկայական աշխարհում Աստվածաշունչն իրական ճշմարտությունը ճանաչելու մեջ որևէ արժեք չունի: <u>Ճշմարտության ակունքը մարդկային բանականությունն է</u>: Հին կտակարանը՝ սուրբ Գիրքը, գիտական ու փիլիսոփայական գործ չէ, այլ՝ ընդամե-**

նը հակասություններով լեցուն մի ժողովածու» (Бенедикт Спиноза, Богословско-политический трактат, Москва, 2003, стр. 36 и 259):

Ընդհանուր առմամբ, Աստվածաշունչը կազմող հեղինակներն իրենց ձեռքի տակ ունեցած բազում ժողովուրդների բանահյուսության, գրականության, արվեստի, իրավագիտության, պատմության և այլ բնագավառներին վերաբերող նյութերը վերաձևելով ու կեղծելով՝ հարմարեցրել են իրենց մարդակուլ ծրագրին: Ավելի քան 2500 տարվա վաղեմության այդ ծրագիրը մեկուկես դար է, ինչ կոչվում է սիոնիզմի ծրագիր: Աստվածաշնչի հեղինակներն այդ ծրագիրը միահյուսել-բաղեղել են առասպելների և մշակութային այլ նյութերի հետ և այն դարձրել են դժվար ճանաչելի: Ուշադիր ընթերցողը կհամոզվի, որ Հին կտակարանում ամփոփված է սիոնիզմի բուն ծրագիրը, իսկ Նոր կտակարանում՝ այդ ծրագրի իրականացման տեխնոլոգիան ու մեխանիզմները: Պատահական չէ, որ 1975-ի նոյեմբերի 10-ին **ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի** 30-րդ նստաշրջանն իր **թիվ 3379 բանաձևում սիոնիզմը բնութագրել է որպես «ռասիզմի և ռասայական խտրականության ձև»,** նշելով նաև, **որ սիոնիստական գաղափարախոսությունը և քաղաքականությունը զատվում են այնպիսի վառ արտահայտված գծերով, ինչպիսիք են՝ ծայրահեղ ազգայնականությունը, ռասիզմն ու շովինիզմը** (Международный сионизм: история и политика, Москва, Наука, 1977, стр. 3): Սրանից տրամաբանորեն կարելի է եզրահանգել, որ սիոնիզմին տրված գնահատականը վերաբերում է նաև Աստվածաշնչին: Եվ ընդհանրապես, Աստվածաշնչի բովանդակությունը և մարդկության ճակատագրում նրա ունեցած դերը պարտադրում են, որ այն պետք է ենթարկվի բազմակողմանի փորձաքննության, և այդ փորձաքննությունը պետք է իրականացնի յուրաքանչյուր քրիստոնյա երկիր, որից հետո այդ բոլորը պետք է ամփոփվեն մեկ ընդհանուր եզրակացության մեջ և ներկայացվի ՄԱԿ ու մյուս իրավասու ատյաններին:

Ի՞նչ իրավունքով են շովինիզմ, ատելություն, գողություն, սպանություն արտացոլող օրենքների ու կանոնների մասին խոսում դպրոցական ծրագրում: Ավելին՝ աշակերտ-

ներին դրանք մատուցում են որպես *«աստծու կողմից մարդկանց համար սահմանված օրենքներ»,* այսինքն՝ աստվածային օրենքներ: Սա այն դեպքում, երբ աստվածային օրենքներ ասելով մարդիկ ընկալում են բարություն, արդարություն արտացոլող, հանուր մարդկության շահերին համապատասխանող օրենքներ: Սակայն Աստվածաշնչից վերը բերված օրենքները սահմանում են՝ աշխարհի ժողովուրդների ու մշակույթների ոչնչացում և միայն դրա հաշվին՝ հրեա ժողովրդի բարգավաճում:

Փաստորեն, հատուկ նպատակ հետապնդող և անձը նսեմացնող ու դեգրադացիայի ենթարկող գաղափարները մատուցվում են հայ երեխաներին, նրանց աշխարհըմբռնման ու հոգեկերտվածքի ձևավորման նախնական փուլում. հասկանալի է, որպեսզի ապահովվեն մատուցված գաղափարների ամրագրման դյուրությունը, ինչպես նաև անշրջելիությունը, որը կբերի նրանց մտածելակերպի խեղաթյուրման ու կաղապարման:

Ինչպես տեսնում ենք, Հայաստանի Հանրապետության դպրոցներում իրական՝ ճշգրիտ գիտությունների հետ մեկտեղ երեխաներին մատուցվում են հատուկ նպատակով հորինված և կրոնական դոգմաներ դարձած առասպել-հեքիաթները:

դ. Ինչ վերաբերում է Հիսուս Քրիստոսի ով լինելուն, ապա այդ մասին կխոսվի համապատասխան բաժնում: Իսկ *«մարդկության Փրկչի՝ Հիսուս Քրիստոսի աշխարհ գալու ու մարդկանց փրկելու»* առումով ասեմ, որ խոստացվող այդ «փրկությունը», ըստ Նոր կտակարանի, վերաբերում է միայն մեռյալներին: Այսինքն՝ քրիստոնյա հավատացյալը, եթե իր ամբողջ կյանքի ընթացքում ղեկավարվել է քրիստոնեական կրոնի դոգմաներով, ապա մեռնելուց հետո, Քրիստոսի օգնությամբ, իբր կփրկվի դժոխքում տառապանք կրելուց և հավերժորեն «կապրի» դրախտում: Ահա և այդ կեղծիքների կեղծիք «փրկությունը»: Ըստ ավետարանների, «փրկություն» է համարվում նաև մարդկանց իրական աշխարհից անդրշիրիմ տանելը, այսինքն՝ մեռցնելը: Սակայն մանուկներն ինչպե՞ս գուշակեն, որ քրիստոնեական «փրկություն» ասելով հասկացվում է «մահ», երբ անգամ հասուն մարդկանց զգալի զանգված այս խնդրում թյու-

ըմբռնման մեջ է. և եկեղեցիներում և այլուր աղոթելիս, փրկություն է աղերսում:

Այս բաժնում դասագրքից բերված քաղվածքից արդեն պարզ երևում է, որ մանուկներին մատուցում են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների առանցքային գաղափարները: Այսինքն՝ ժխտվում է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության այն հավաստումը, թե իբր նոր դասընթացը կրոնական քարոզչության նպատակ չի հետապնդում:

«ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆ». «ԱՇԽԱՐՀԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ»

Նույն դասագրքում կարդում ենք. *«Մենք Երկիր մոլորակի բնակիչներն ենք: Երկիրը մի հոյակապ ու գեղեցիկ մոլորակ է, զարմանահրաշ աշխարհ՝ լի բույսերով ու կենդանիներով, մարդկանցով ու ժողովուրդներով: Ո՞վ է ստեղծել, կամ ինչպե՞ս է առաջացել այդ ամենը: Աստվածաշնչում այդ մասին գրված է. ամենուրեք խավար էր և քաոս: Ո՛չ ծառ կար, ո՛չ բուսականություն, չկային այսօրվա հիանալի ծաղիկներն ու թռչունները, կենդանիները, մարդիկ, նույնիսկ երկիրն ու երկինքը չկային: Աստված չցանկացավ, որ այդպես լինի, և արարեց այս հրաշալի ու հոյակապ աշխարհը: Սկզբում նա ստեղծեց երկինքն ու երկիրը, լույսը բաժանեց խավարից, ցամաքը ջրից: Հետո Աստված ստեղծեց արեգակն ու աստղերը, բուսական և կենդանական աշխարհը: Վերջում Աստված իր նմանությամբ ստեղծեց մարդուն»* (էջ 9):

Եվ այսպիսի գաղափարներ պարունակող դասագիրքը կրոնի դասագիրք չի համարվում, այն դեպքում, երբ այդ գաղափարները դրված են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների հիմքում և համարվում են անառարկելի, անքննելի ճշմարտություններ:

Դժվար չէ ենթադրել, թե քննարկվող առարկայի ուսուցիչները, որոնք կա՛մ եկեղեցու սպասավորներ են, կա՛մ կրոնական հակում

ունեցողներ, ինչպես կջանան «հիմնավորել» գիտությանը հակասող և որոշակի նպատակ հետապնդող այդ գաղափարները:

Մանուկներին պետականորեն պարտադրվում է հավատալ ու ընդունել, որ հրեա (եբրայեցի) հեղինակների հորինած երևակայական էակ Եհովա աստվածն է իբր ստեղծել տիեզերքը, նրա հարստությունները, լույսը բաժանել խավարից, ցամաքը ջրից և իր նմանությամբ էլ ստեղծել է մարդուն: Պարզ է, որ այսպիսի հեքիաթառասպելներն իրականություն համարող, դրանց հավատացող աշակերտը լուրջ չի ընդունի բնական գիտությունները, ինչը նաև կբերի նրա մտքի ու դատողության երկփեղկման: Իսկ հավատացողներ կլինեն: Այս է վկայում, օրինակ, քրիստոնեական աշխարհի հարատևումը, ինչը արդյունք է այն բանի, որ եկեղեցին դարեր շարունակ կարողանում է կառավարելի դարձնել մարդու մտածելակերպը, գիտակցությունը, կենսակերպը: Նշված հաջողություններն են եկեղեցուն մղել այն համարձակ քայլին, որ միլիարդավոր դրամներ ծախսելով՝ յուրաքանչյուր դասարանի համար տասնյակ հազարավոր տպաքանակով շքեղ ու թանկարժեք դասագրքեր է հրատարակել:

Ընտրված է ամենադաժան ու ամենավտանգավոր միջոցը. մանուկներին դասավանդում են մեկ այլ անվան տակ քողարկված կրոնական դոգմաներ, երբ դրանք չընդունողները և նույնիսկ կասկածի տակ առնողները, դրանց վերաբերյալ պարզաբանումներ պահանջողները հարյուրամյակներ շարունակ այրվել են խարույկների վրա կամ իրենց մահկանացուն կնքել պետական բանտերում և եկեղեցական զնդաններում, և ամենազարհուրելին՝ զրկվել են ոտքերի ջլերից և բնակեցվել բորոտանոցներում:

Իրական-ֆիզիկական աշխարհի կեղծ պատկերը մանուկների մեջ առավել խոր ամրագրելու նպատակով դասագիրքը հագեցված է գունագեղ նկարներով: Օրինակ, բույսերի և կենդանիների հակագիտական ստեղծումը նկարագրող էջում պատկերված է կենդանիներով լեցուն մի նկար («Աստված ստեղծում է կենդանիներին» բացատրականով), որտեղ օդում սավառնում է մի ծերունի, ըստ Աստվածաշնչի՝ հրեաների ազգային աստված Եհովան:

Եկեղեցու նպատակը պարզ է՝ սասանել բնության մասին մարդկանց մեջ ձևավորված և իրականությանը համապատասխանող, գիտականորեն հիմնավորված գաղափարներն ու պատկերացում-

ները և դրանց փոխարեն, հենց մանկական տարիքում, նրանց մեջ դաջել տիեզերքը ոչնչից ստեղծվելու հակագիտական ու ծայրաստիճան վտանգավոր սուտը: (Թող չստեղծվի այն տպավորությունը, որ ես առասպելների և դիցաբանության նկատմամբ մերժողական վերաբերմունք ունեմ, ընդհակառակը, դրանք խիստ կարևորում եմ նաև որպես մարդու երևակայության ընդլայնման ու զարգացման միջոց: Եվ ընդհանրապես, դիցառասպելներին «սուտ» բառով որակելը բացարձակորեն անհարիր է: Անընդունելին այն է, որ դիցառասպելները բովանդակային-գաղափարական իմաստով ենթարկել են սիոնիզմի ծրագրին՝ դրանք դարձնելով կրոնական ուսմունք-դոգմա և պարտադրել մարդկանց): Պարզ չէ՞, որ այդպիսի գաղափարի ենթակայության տակ գտնվող անհատը մշտապես լինելու է ահ ու սարսափի մեջ, նաև այն առումով, որ ոչնչից տիեզերքը «ստեղծող» երևակայական էակ Եհովան ցանկացած պահի կարող է նաև ոչինչ դարձնել իր «ստեղծածը»: Այդ սարսափը, ճիշտ է, ստի վրա է հիմնված, սակայն աննպատակ չէ: Այդ սարսափը հույժ անհրաժեշտ է, որպեսզի եկեղեցին կարողանա կառավարել, իմա՝ սիոնիզմի նպատակներին ծառայեցնել իրեն բաժին հասած հավատացյալներին, նույն եկեղեցուն սնուցողին ու հավերժացնողին: Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնյաներից ոմանք, ինչպես երևում է գործընթացից, անտարբեր չեն հայ մարդուն մոլորեցնող գաղափարներ քարոզելու խնդրում: Օրինակ, պետական հովանավորչությամբ հրատարակված «Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարանը» իրականությունից շեղող, մոլորեցնող գաղափարներ է քարոզում: Այդ պետական-պաշտոնական հանրագիտարանը ուսուցանում է, որ աշխարհին, ի վերջո, իբր կործանվելու է. «Աշխարհի վախճանը, համաձայն քրիստոնեական հավատի, սկիզբն է նոր կյանքի՝ երկնքի արքայության, որն այլևս չպետք է վախճան ունենա» (Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարան, Երևան, 1998 թ., էջ 20): Ահա թե ինչ հիմքի վրա է դրվում մեր նորանկախ երկրի մանկավարժությունը: Կարծում եմ, ՀՀ աշխարհիկ իշխանության առաջին դեմքերը պետք է այս խնդրի առնչությամբ իրենց տեսակետն արտահայտեն: Եվ եթե նրանք ասեն, որ մեր երկրում պարթև Գրիգորի, իմա՝ Գրիգոր «լուսավորչի» հիմնադրած կրոնապետություն-եկեղեցապե-

տություն է կերտվում, այսինքն՝ հայ ժողովրդին նախատակման են նախապատրաստում, ապա այդ դեպքում, օրինակ, քննարկվող դասագրքի հեղինակներին ուղղված որոշ դժգոհություններն ուրիշ հասցեատերեր կունենան:

Կրոնական դոգմա դարձած՝ աշխարհը ոչնչից ստեղծելու խիստ վտանգավոր գաղափարը երեխաների մոտ հրեաների ազգային աստված Եհովայի նկատմամբ կարող է և երախտապարտության զգացողություն առաջացնել, թե իբր նա է աշխարհը «ստեղծել» ու «գեղեցկացրել»:

Աշխարհի արարման առասպելի հրեական տարբերակը ներկայացնելով՝ դասագրքի հեղինակները գոնե նշեին, որ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներն էլ ունեն իրենց դիցաբանությունը, և նրանցից յուրաքանչյուրը հավատում-ներկայացնում է, որ աշխարհն արարել է հենց իր աստվածը. օրինակ, մենք՝ հայերս, համարում ենք, որ տիեզերքը ստեղծել է Հայոց գերագույն աստված Արամազդը: Հարց է առաջանում, թե Հայոց դպրոցում ինչո՞ւ են մասսայականացնում միայն հրեաների աստված Եհովայի, այսպես ասած, «աշխատանքը»: Կարծում եմ, միայն այն պատճառով, որ այդ առասպելի թիկունքում գործում է մի ուժ, որը հայտնի է սիոնիզմ անվամբ:

Հայ մանուկներին նախ մատուցում են աշխարհի մասին բացարձակ սուտն ու ցնորամտությունը, որից հետո միայն բնական գիտություններին վերաբերող առարկաները. ստեղծված այս քաոսում աշակերտը ինչպե՞ս կարողանա ճիշտը զատել ստից: Աշակերտներին մատուցվում է նաև խաթարված ու սխալ դատողություն, տրամաբանության անտեսում, որը շատերին կարող է ուղեկցել ամբողջ կյանքում:

«ԱԴԱՄ ԵՎ ԵՎԱ»

Դասագրքի 10-րդ էջում կարդում ենք. *«Իր ստեղծած առաջին մարդուն՝ Ադամին, Աստված բնակեցրեց դրախտում: ... Դրախտում Ադամը երջանիկ չէր, որովհետև մենակ էր: Աստված որոշեց նրան ընկեր ու օգնական տալ և ստեղծեց Եվային: Դրախտում էր աճում նաև բարու և չարի իմացության ծառը: Ադամն ու Եվան դրախտում*

ապրելու էին բարի, երջանիկ ու անմահ կյանքով: Նրանք կարող էին օգտվել բոլոր բարիքներից, որովհետև դրանք Աստված նրանց համար էր ստեղծել, բացի բարու և չարի իմացության պտուղներից: Աստված պատվիրել էր, որ այդ ծառի պտուղներից չուտեն, այլապես կզրկվեն դրախտային կյանքից: Սակայն օձի սադրանքով Եվան պոկեց արգելված պտուղը, կերավ և Ադամին էլ տվեց: Աստված զայրացավ, որ նրանք խախտեցին իր պատվիրանը և անհնազանդ գտնվեցին: Աստված անիծեց Ադամին ու Եվային և նրանց վտարեց դրախտից: Դրախտից վտարվելուց հետո Ադամն ու Եվան բնակություն հաստատեցին ոչ հեռու գտնվող փշով ու տատասկով ծածկված մի վայրում: Նրանք մեծ չարչարանքով մշակեցին այդ հողը և քրտինքով վաստակեցին օրվա հացը: Ադամից և Եվայից սկիզբ առավ ողջ մարդկությունը»:

Դասագրքի հեղինակներն անսասան են (անկասկած է, որ նրանք ղեկավարվել են իրենց մատուցված մեթոդաբանությամբ. նաև չի բացառվում, որ դասագրքի ուրվագիծը կամ արդեն գրված դասագիրքը ներմուծվել է Հայաստանի Հանրապետություն, որտեղ այն թարգմանվել է հայերեն և տեղայնացվել: Մեր երկիր այդպես թափանցեցին և օրենք դարձան, օրինակ, գովազդի, բաժնետիրական ընկերությունների, էներգետիկայի մասին օրենքները, ջրային օրենսգիրքը և այլն): Դասագրքում տրամաբանությունից զուրկ և իրական կյանքից շեղող մի հորինվածքին հաջորդում է մեկ ուրիշը: Քարոզվում է, որ իբր Եհովան է ստեղծել տղամարդուն, նրան օգնական՝ կնոջը, և նրանց համար ապրելու իդեալական պայմաններ: Սակայն, երբ նրանք խախտել են Եհովայի պատվիրանը, նա զայրացել և նրանց դարձրել է մահկանացու ու արտաքսել դրախտից:

Այժմ փորձեմ պարզաբանել, թե կրոնական դոգմա դարձած այս առասպելում ո՞րն է դրախտ կոչվածից մարդկանց արտաքսելու պատճառը կամ ի՞նչ կերպար է մարմնավորում «սադրիչ օձը»:

Դասագրքից կատարված մեջբերումից երևում է, որ Եհովա աստծո զայրույթի և մարդկանց դրախտից արտաքսելու պատճառն այն է եղել, որ մարդը, ի հեճուկս Եհովայի դրած արգելքի՝ օժտվել է **բանականությամբ**, հետևաբար, ճանաչել է իմաստությունը, տարբերել է ճիշտը ստից, բարին՝ չարից: Այսինքն՝ մարդուն

արդեն հասու է եղել իրական գիտելիքը, գիտությունը, վերլուծական միտքը, որոնք և կրոնի ոխերիմ թշնամիներն են: Այն դեպքում, երբ, ըստ Աստվածաշնչի, մարդը ստեղծվել է որպես անասուն և, հետևաբար, բանական մարդը Եհովա աստծո, իմա՝ Աստվածաշնչում այդ դրվագը նկարագրող հեղինակների համար անընդունելի է: Իսկ ըստ նույն առասպելի, «սադրիչ օձ» ասելով պետք է հասկացվի բանիմաց, գիտուն մի անհատ և սրտացավ ուսուցիչ: Պատահական չէ, որ Հին կտակարանից բխող Թալմուդում՝ հուդայականության կանոնների ժողովածուի մեջ, ասվում է, որ առաջին հերթին պետք է ջախջախել գեղեցիկ օձի գլուխը, իսկ «գեղեցիկ օձ» ասելով հասկացվում է օրենքներ ուսումնասիրող և, ընդհանրապես, ոչ հրեա բանիմաց մարդ:

Կարելի է ասել, որ Ադամն ու Եվան մերժել են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների ամենահանգուցային դոգմաներից մեկը՝ «**Իմաստութեան սկիզբը Տէրոջը վախն է**» (Առակաց 1:7): Այսինքն՝ նրանք, շնորհիվ իրենց փրկարար ուսուցչի՝ «սադրիչ օձի», հիմք են դրել **բանականությամբ** գործելուն, վերլուծական մտքին: Ինչից կարելի է անել այն հետևությունը, որ **«սադրիչ օձը» Եհովայի «ստեղծած» հազարավոր կենդանիների-անասունների մեկ տեսակին մարդ դարձրեց:** Եվ չպետք է զարմանալ, որ եկեղեցին իր ստեղծման օրից ամեն ինչ անում է, որպեսզի մարդուց խլի **բանականությունը**, քանզի միայն բանականության կորստի դեպքում է, որ մարդը կարող է դառնալ մատուցվող գաղափարներով ու հրաման-կարգադրություններով ղեկավարվող մի մեխանիզմ, որը գործարանային արտադրանքից տարբերվում է միայն նրանով, որ կենսաբանական է: Պարզ է, որ խաբեությամբ և, գլխավորապես, **մանկուց սարսափի դաշտ տեղափոխված** և այդ սարսափի ճզմիչ ու ավերիչ ուժի հետևանքով բանականությունը կորցրածներն են, որ հավերժացնում են եկեղեցուն: Պատահական չէ, որ ավետարաններում փառաբանվում են մանկամիտները և թուլամիտները, իսկ եկեղեցու զենքն ուղղված է բնությունից մարդուն պարգևած ամենամեծ լույսի՝ **բանականության** դեմ:

Աստվածաշնչյան առասպելը, հարկավ, մնում է առասպել, սակայն հույժ կարևոր է գնահատել ու իմաստավորել մարդկային **բա-**

նականության ծնունդի տատմոր՝ «սադրիչ օձի» առաքելությունը, քանզի, եթե չլիներ «սադրիչ օձը», մարդը մշտապես կմնար անասուն: Կարծում եմ, այսօր մեծապես զգացվում է այդպիսի մի «սադրիչ օձի» անհրաժեշտությունը, որպեսզի քրիստոնյա ժողովուրդները գիտակցեն, թե ո՞ւր է տանում քրիստոնեական կրոնի ցուցանած ուղին, ո՞րն է քրիստոնեության բուն նպատակը, իրականում իրենք ի՞նչ վիճակում են և ապագայում ի՞նչ է սպասվում իրենց:

«ՆՈՅԸ ԵՎ ՋՐՀԵՂԵՂԸ»

Դասագրքի «Հին կտակարան» բաժնում (էջ 12) ասվում է. *«Ադամից ու Եվայից հետո անցան շատ տարիներ: Նրանց սերունդները բազմացան ու տարածվեցին աշխարհով մեկ: Բայց աստիճանաբար մարդիկ սկսեցին հեռանալ Աստծուց ու նրա կամքին հակառակ վատ արարքներ գործել: ... Աստված չէր ցանկանում իսպառ վերացնել իր ստեղծած աշխարհը և մարդկանց: Նա տեսավ, որ միայն Նոյ անունով մի արդար ու բարի մարդ է հավատարիմ մնացել իրեն, ուստի մարդկանց ջրհեղեղով պատժելուց առաջ պատվիրեց նրան կառուցել մի մեծ տապան: Նոյը առանց ժամանակ կորցնելու, սկսեց տապանի կառուցումը: Այդ ընթացքում նա հաճախ էր իր շրջապատի մարդկանց հիշեցնում սպասվող ջրհեղեղի մասին և կոչ անում զղջալ կատարած չարագործությունների համար: ... Երբ տապանն արդեն պատրաստ էր, Աստված պատվիրեց Նոյին վերցնել իր ընտանիքը և մեկական զույգ բոլոր ցամաքային կենդանիներից, թռչուններից ու մտնել տապանի մեջ: Նոյն այդպես էլ արեց»*:

Չորրորդ դասարանցիներից շատերը, հավանաբար, կհարցնեն. եթե Եհովա աստվածը հիասթափվել էր մարդկանցից և ցանկանում էր նրանց ոչնչացնել, ապա այդտեղ ի՞նչ մեղք ունեին բույսերն ու կենդանիները, կամ մարդիկ աստծո կամքին հակառակ այդ ի՞նչ աններելի արարք էին գործել, որ նա այդքան զայրացել էր, կամ Եհովան այդ ի՞նչ աստված էր, որ չգիտեր, թե իր նմանությամբ ի՛նչ էր ստեղծում:

Հետաքրքրասեր աշակերտը Եհովայի զայրույթի պոռթկումը կգտնի Աստվածաշնչում. «Տէրը երկրի վրայ մարդը ստեղծելուն զղջաց ու իր սրտին մէջ տրտմեցաւ: Եւ Տէրը ըսաւ. «Երկրի վրայէն պիտի ջնջեմ ինչ որ ստեղծեցի, մարդէն մինչեւ անասունները եւ սողունները ու երկինքի թռչունները, վասն զի անոնք ստեղծելուս կը զղջամ: ...Ես ահա երկրի վրայ ջրհեղեղ պիտի բերեմ, երկնքի տակ կենդանութեան շունչ ունեցող բոլոր մարմինները կորսնցնելու համար: Երկրի վրայ ինչ որ կայ՝ <u>պիտի **սատկի**</u>» (Ծննդոց 6:6-17):

Ահա և Եհովա աստծո, իմա՝ սիոնիստ հեղինակների ծրագրած աղետը: Եթե լրջորեն մոտենանք այս խնդրին, ապա հրեաների (եբրայեցիների՝ իսրայելցիների) ազգային աստծո՝ իր ժողովրդին և նրա երկրի ոչնչացման ծրագիրն իրենց բուն ներազգային խնդիրն է, որն ուրիշ ժողովուրդների հետ ոչ մի կապ չունի:

Աստվածաշնչյան այս քաղվածքից նաև ակնհայտ է դառնում, որ դասագրքում գրված «*Աստված չէր ցանկանում իսպառ վերացնել իր ստեղծած աշխարհը և մարդկանց*» արտահայտությամբ դասագրքի հեղինակները փորձել են Եհովային ներկայացնել ավելի տանելի բնավորությամբ, քան այդ բնագրում է՝ Աստվածաշնչում: Նաև՝ *«իր ստեղծած աշխարհը և մարդկանց»*-ը պետք է հասկացվի հրեա ժողովուրդն ու նրա երկիրը:

Հետաքրքրասեր աշակերտն Աստվածաշնչից կտեղեկանա նաև Եհովայի առաջին խոշորածավալ ոճրագործության՝ էկոլոգիական աղետի մասին. «Ջուրերը տասնըհինգ կանգուն վեր բարձրացան եւ լեռները ծածկեցին: Ու երկրի վրայ շարժվող ամէն մարմին, թէ՛ թռչուն, թէ՛ անասուն, թէ՛ գազան եւ թէ՛ երկրի վրայ սողացող ամէն սողուն եւ ամէն մարդ մեռան: Ցամաքի վրայ եղողներէն անոնք՝ որ ռընգունքներուն մէջ կենդանութեան շունչ ունէին, ամէնքն ալ մեռան: Ու երկրի երեսին վրայ եղող ամէն էակ ջնջուեցաւ, մարդէն մինչեւ անասունը, սողունէն մինչեւ երկնքի թռչունը. անոնք երկրէն ջնջուեցան ու միայն Նոյ մնաց եւ իրեն հետ տապանին մէջ եղողները: Եւ ջուրերը երկրի վրայ հարիւր յիսուն օր բարձրացած մնացին» (Ծննդոց 7:20-24):

Մարդկության և, ընդհանրապես, կենդանի աշխարհի նկատմամբ Եհովա աստծո, իմա՝ սիոնիստ հեղինակների ատելությունն

ու թշնամանքը բացահայտելուց հետո այդ նույն աշակերտը դժվար թե ի վերջո չցանկանա պարզաբանել, թե մարդիկ այդ ի՞նչ ոճիր էին գործել, որ արժանացել են այդպիսի պատժի: Այդ հարցի պատասխանը նրանք կգտնեն նույն Աստվածաշնչում. «Երբ մարդիկ երկրի վրայ շատնալ սկսան ու իրենց աղջիկներ ծնան, Աստծոյ որդիները մարդոց աղջիկներուն գեղեցիկ ըլլալը տեսնելով՝ իրենց ընտրածներէն իրենց կիներ առին: Եւ Տէրը ըսաւ. «Իմ հոգիս միշտ մարդու վրայ պիտի չմնայ. վասն զի անիկա մարմին է. բայց անոր օրերը հարիւր քսան տարի ըլլան»: Այն օրերը երկրի մէջ հսկաներ կային: Անկէ ետքն ալ երբ Աստուծոյ որդիները մարդոց աղջիկներուն կը մտնէին, որոնք անոնց զաւակներ կը ծնանէին, ասոնք հինէն ի վեր զօրավոր ու անուանի մարդիկ էին» (Ծննդոց 6:1-4):

Ուրեմն, Երկրագնդի կենդանական աշխարհը ջրախեղդ անելու, բուսականությունը ոչնչացնելու գլխավոր դրդապատճառն այն է եղել, որ մարդիկ գեղեցիկ աղջիկներ են ծնել, որոնց հետ իբր ամուսնանում էին աստծո որդիները, և որոնցից ծնվում էին զորավոր ու անվանի մարդիկ, այսինքն՝ ֆիզիկական ու մտավոր հզոր կարողությունների տեր մարդիկ: Ահա և մարդկանց գործած ամբողջ «չարիքը»: Այսինքն՝ այն, ինչ գեղեցիկ է, հզոր ու բանական, ատելի է հրեաների աստված Եհովայի համար: Այստեղ և աստվածաշնչյան մյուս դրվագներում **Եհովա աստված** ասելով պետք է հասկանալ Աստվածաշնչի **սիոնիստ հեղինակներին**, որոնք այդ ժողովածուն կազմելիս գրել են այն, ինչը համապատասխանում է սիոնիզմի ծրագրին, սակայն իրենց գրածը ներկայացրել են իրենց իսկ հորինած երկնային հեղինակության՝ Եհովայի անունից:

«ԱԲՐԱՀԱՄ ՆԱՀԱՊԵՏ, ԻՍԱՀԱԿ ԵՎ ՀԱԿՈԲ»

Չորրորդ դասարանցիներին փորձում են համոզել. *«Մենք արդեն գիտենք, որ Նոյն ուներ երեք որդի՝ Սեմը, Քամը և Հաբեթը: Նոյի երեք որդիներից սերվեցին աշխարհի բոլոր ժողովուրդները: Սեմի հաջորդներից Աբրահամը իր կնոջ՝ Սառայի և եղբայրների հետ ապրում էր Միջագետքում: Նա առաքինի ու բարեպաշտ մարդ*

էր: Շատ էր սիրում Աստծուն, հնազանդ ու նվիրված էր նրան: Եվ Աստված որոշեց այդ բարի մարդուն դարձնել մի նոր ցեղի նախահայր: Որոշ ժամանակ անց Աբրահամը Աստծու պատվերով հավաքեց իր գերդաստանը և գնաց մի ուրիշ երկիր՝ Քանան: Այստեղ նրանք ապրում էին վրաններում քոչվորական կյանքով: Ջուր և արոտներ գտնելու նպատակով նրանք հաճախ էին տեղափոխվում մի վայրից մյուսը: Անցան շատ տարիներ: Աբրահամը և Սառան ծերացան: Բայց ծեր ամուսինները դեռ ժառանգ չունեին, և այդ պատճառով նրանք խիստ դժբախտ էին: Տեսնելով նրանց տխրությունը՝ Աստված նրանց որդի պարգևեց: Աբրահամը որդուն Իսահակ անվանեց» (էջ 21):

Եթե գրվում է, որ *մենք արդեն գիտենք,* ապա պետք է գիտական փաստեր, վավերագրեր ներկայացվեն: Սակայն եկեղեցին, իմա՝ սիոնիզմը, փաստերի և վավերագրերի փոխարեն ներկայացնում է պարտադրանք՝ «ես ասում եմ, իսկ դու անվերապահորեն պետք է հավատաս»: Ահա այսպիսին է եկեղեցու կեցվածքը: Նրա համար ճշմարտության չափանիշը ոչ այլ ինչ է, քան հորինվածը: Իսկ այդ չափանիշը մարդկանց անգամ ենթագիտակցական մակարդակում ամրագրելու գործում քրիստոնեական եկեղեցին համառ ու անկոտրում է և ունի բազմադարյա փորձ ու նրբագույն մեթոդաբանություն. «Ինչ որ անհրաժեշտ է աշակերտին. միայն լսել խրատողին և դյուրահավատ լինել» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 18):

Կարծում եմ, շատերը կցանկանան իմանալ, թե դասագրքում ի՞նչ նպատակով է Աբրահամն *առաքինի ու բարեպաշտ մարդ* ներկայացվում, երբ Աստվածաշնչում գրված է, որ նա իր կնոջը՝ Սառային, փաստորեն վաճառել է Եգիպտոսի թագավորին և հարստություն ձեռք բերել, հետո էլ այս նույն Սառային մեկ այլ հարուստ հեղինակության հանձնելով՝ մեծացրել է իր ունեցվածքը: Այսպես, Աստվածաշնչի հեղինակներն անթաքույց ներկայացնում են իրենց իսկ գրչի հարվածով կիսաստված դարձրած (նա իբր անդրշիրիմում օգնում է Քրիստոսին, արդարներին ջոկում է մեղավորներից) Աբրահամի ծայրահեղ շահամոլությունը. «Այն երկրին մէջ **սով եղաւ եւ Աբրամ Եգիպտոս իջաւ հոն պանդխտանալու հա-**

մար... Երբ Եգիպտոս մտնելու մօտեցաւ, իր կնոջ Սարային ըսաւ. «Ահա գիտեմ որ դուն գեղեցիկ տեսքով կին մըն ես և թերեւս, երբ եգիպտացիները քեզ տեսնեն, ըսեն. «Ասիկա անոր կինն է՛» ու զիս մեռցնեն, բայց քեզ ողջ թողուն: Ծնորհք ըրէ՛, ըսէ՛ թէ դուն իմ քոյրս ես. որ քու պատճառովդ ինծի աղէկ ըլլայ ու քու պատճառովդ իմ անձս ապրի: Եվ երբ Աբրամ Եգիպտոս մտաւ, եգիպտացիները տեսան կինը, որ շատ գեղեցիկ էր: Փարաւոնին իշխանններն ալ տեսան ու գովեցին զանիկա Փարաւոնին առջեւ եւ կինը Փարաւոնին տունը տարուեցաւ: **Եւ անոր համար Աբրամին հետ լաւ վարուեցան ու Աբրամ ոչխարներ ու արջառներ եւ էշեր ու ծառաներ եւ աղախիններ եւ ուղտեր ստացավ**: Բայց Տէրը մեծ հարուածներով զարկաւ Փարաւոնը ու անոր տունը՝ Աբրամի կնոջ Սարային համար: Փարաւոն կանչեց Աբրամը ու ըսաւ. «Այս ի՞նչ է, որ ինծի ըրիր. ինչո՞ւ ինծի չյայտնեցիր թէ ասիկա քու կինդ է. ինչո՞ւ համար «Ասիկա քոյրս է» ըսիր... բայց հիմա ահա կինդ. ա՛ռ ու գնա՛: ...Եւ Աբրամ իր կնոջ հետ ու իր բոլոր ունեցածներով Եգիպտոսէն դէպի Քանանի հարաւկողմը գնաց: **Աբրամ շատ հարուստ էր անասուններով, արծաթով ու ոսկիով**» (Ծննդոց 12:10-19 և 13:1-2):

Այստեղ Փարավոնը ներկայացված է որպես բարոյական ու առաքինի, իսկ Աբրահամը՝ շահամոլ ու անբարո մարդ, որին օրինավոր միջավայրում առնվազն կանվանեին պատվազուրկ: Սակայն այլ են աստվածաշնչյան չափանիշները, ուր Աբրահամը ներկայացվում է որպես հրեաների նահապետ, իսկ մեռնելուց հետո էլ՝ քրիստոնյաների աստված Հիսուս Քրիստոսի օգնական:

Քաղվածքում նկարագրված «աստվածային բարեպաշտությունը և առաքինությունն» այնքան ընդունված ու սովորական են Աբրահամի սերունդների համար, որ Աբրահամին վերագրվող ժամանակներից դարեր անց գրված Նոր կտակարանում ասվում է, որ իրենց հավերժորեն երկնային թագավոր և քրիստոնյաների աստված Հիսուս Քրիստոսն ապրում էր իր հետ շրջող կանանց ***ստացուածքի*** հաշվին (Ղուկաս 8:2-3): Աբրահամի և Քրիստոսի հոգեհարազատությունը հաստատվում է նաև հետևյալ քաղվածքում. «Աբրահամի անունը կապւում է Մելիքսեդեկի անուան հետ, որն արդէն Պօղոս առաքեալի կողմից համարւում է **Քրիստոսի**

նախատիպար» (Գանձասար, Երեւան, 1992 թ., հ. Բ, էջ 334):

Արդյո՞ք դասագրքի հեղինակներին հայտնի չէ Աբրահամի աստվածաշնչյան նկարագիրը և ինչո՞ւ են այդպիսի կերպար ունեցողին կոչում *առաքինի ու բարեպաշտ:* Այստեղ դասագրքի հեղինակները, փաստորեն, հայ մանուկներին բարոյաէթիկական նոր չափանիշներ են պարտադրում և, հավատարիմ մնալով իրենց որդեգրած նպատակին, սևին սպիտակ են կոչում: Հասկանալի է, գլխավորը երեխաների մտածողության խաթարումն է և քաոսի իշխանության հաստատումը: Իսկ դրանից հետո, կասկածից վեր է, որ նրանք արդեն կկատարեն ցանկացած հանձնարարություն:

Դասագրքում ներկայացվող՝ «*որոշ ժամանակ անց Աբրահամը Աստծու* ***պատվերով*** *հավաքեց իր գերդաստանը և* ***գնաց մի ուրիշ երկիր՝ Քանան»*** դրվագով, փաստորեն, քայլ է արվում «հիմնավորելու» և արդարացնելու Պաղեստինի նկատմամբ Իսրայելի պահանջատիրական ոտնձգությունը, և հայ աշակերտներին փորձում են համոզել, որ այդ ոտնձգությունը Եհովա աստծո պատվերով է, այսինքն՝ սիոնիզմի տրամաբանությամբ՝ **օրինական է**: Հետաքրքիր է իմանալ, թե այդ ամենն ի՞նչ նպատակով և ո՞ւմ թելադրանքով է քարոզվում նաև հայ մանուկներին: Այն, որ սիոնիստ հեղինակներն Աստվածաշնչում գրել են, որ Եհովան Պաղեստինը կտակել է հրեաներին, դա լիովին հասկանալի է (էլ ինչ սիոնիստ, եթե ուրիշի ունեցվածքը սեփականելու նպատակ չունի), սակայն անհասկանալի են դասագրքի հեղինակների, իմա՝ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության նպատակն ու մղումները: Ինչո՞ւ են հայ մանուկներին հրեականության զինվոր դարձնում: Չէ՞ որ Հայաստանի Հանրապետության դպրոցը Իսրայելի սեփականությունը չէ: Կարելի է նաև ենթադրել, որ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան Հայոց դպրոց է մտել որպես վարկադրամաշնորհային ծրագրի նախապայման կամ որոշ պաշտոնյաների հետ գործարք կնքելու արդյունք:

Ինչ վերաբերում է Իսահակին, ապա նա Աբրահամի որդին չէ: Այդ առումով դիմենք Աստվածաշնչին. «Տէրը երեւցաւ Աբրահամին Մամբրէի կաղնիներում մէջ... ահա երեք մարդիկ կայներ էին իրեն մօտ ու երբ տեսաւ զանոնք, վրանին դռնէն վազեց զանոնք դիմաւորելու ու մինչեւ գետինը ծռելով խոնարհութիւն ըրաւ: ... Աբրա-

համ արտորալով դէպի վրանը Սառային գնաց ու ըսաւ. «Շուտով երեք գրիւ բարակ ալիւր շաղէ ու շօթեր շինէ»: Եւ Աբրահամ վազեց արջառներուն ու մատղաշ ու աղէկ հորթ մը առաւ ու պատանիի մը տուաւ. ան ալ շուտով պատրաստեց զանիկա: Եւ կոգի ու կաթ ու իր պատրաստած հորթը առաւ եւ անոնց առջեւ դրաւ ու ինք ծառին տակ անոնց քով կայնեցաւ: **<u>Անոնք կերան եւ ըսին</u>** իրեն. «**<u>Ո՞ւր է քու Սառա կինդ</u>**» ու ինք ըսաւ. «Ահա վրանին մէջ է»: Տէրը ըսաւ. **«Գալ տարի անշուշտ քեզի պիտի դառնամ եւ ահա քու կինդ Սառա որդի մը պիտի ունենայ**»: ... Աբրահամ ու Սառա ծերացած էին ու օրերնին անցուցած եւ Սառայէն պակսած էր կանանց օրէնքին մէջ ըլլալը: Սառա իր մտքին մէջ խնդաց՝ ըսելով. «Ես պառաւնալէս ետքը զւարճութի՞ւն պիտի ունենամ, արդէն տէրս ալ ծերացած է»: Եւ Տէրը ըսաւ Աբրահամին. «Սառան ինչո՞ւ խնդաց՝ ըսելով. «Միթէ ես իրաւցընէ՞ պիտի ծնանիմ, որ պառաւցեր եմ»: Տէրոջը առջեւ դժուարին բան կա՞յ արդեօք: Սահմանուած ժամանակին, գալ տարի, քեզի պիտի դառնամ ու Սառան որդի մը պիտի ունենայ» (Ծննդոց 18:1-14): «**Տէրը իր ըսածին պէս Սառային այցելեց և խոստացածին պէս ըրաւ Սառային: Սառա յղացաւ ու որդի մը ծնաւ Աբրահամին**» (Ծննդոց 21:1-2):

Այսինքն, ըստ աստվածաշնչյան առասպելի, Իսահակը Եհովայի և Սառայի որդին է, այլ ոչ թե Աբրահամի:

Առկախված հարցերից է նաև, թե Աստվածաշունչը կազմող հեղինակներն ինչո՞ւ են այդ առասպելը դրել կրոնի հիմքում: Ըստ իս, թերևս այն նպատակով, որպեսզի հուդայական և քրիստոնեական կրոններն ընդունած ժողովուրդների մտածելակերպում դաջվի այն գաղափարը, թե իբր հրեաները կիսաստված են, այն էլ համոզչորեն՝ «Եհովան խոստացածին պէս ըրաւ Սառային»: Ակնառու է, որ սիոնիստ հեղինակները մարդկանց համոզել ու համոզում են, որ Եհովա աստվածը մարդկանց ստեղծել է հողից, իսկ հրեաներին արարել է՝ նրանց տալով իր, այսպես ասած, աստվածային ժառանգական (գենետիկական) հատկանիշները և դարձրել կիսաստված: Կրոնական դոգմա դարձած այդ առասպելը դարեր շարունակ ճանապարհ է հարթել, և դժբախտաբար, կշարունակի ճանապարհ հարթել սիոնիզմի ծրագրի իրականացման համար: Սակայն անհասկանալի է, թե ինչո՞ւ այդպիսի վտանգավոր գաղա-

փարների տարածման գործում շահագրգիռ է նաև ՀՀ կրթության ու գիտության նախարարությունը: Այստեղ Հայաստանյայց եկեղեցուն մեղադրելը տեղին չէ, քանզի այն ստեղծվել է միայն այն նպատակով, որպեսզի սրբորեն փայփայի և տարածի աստվածաշնչյան գաղափարները: Նաև պետք է ասվի, որ Հայոց եկեղեցու որոշ քարոզներ, երբեմն հակասելով ավետարաններին, բարեբախտաբար, հորդորում են կարևորել իրական կյանքը, հայրենիքը, ազգը:

Թե ինչո՞ւ են դասագրքում զետեղված նկարի տակ գրել՝ «Հրեշտակը Աբրահամին հայտնում է, որ նա որդի է ունենալու», երբ Աստվածաշնչում այդպիսի բան չկա: Աստվածաշնչում պարզ ասվում է, որ Եհովա աստվածն անձամբ է եկել ու խոստացել, որ հաջորդ տարի պիտի գա և Աբրահամին որդի պարգևի և ըստ նույն այդ աղբյուրի՝ «Տէրը իր ըսածին պէս Սառային այցելեց եւ խոստացածին պէս ըրաւ Սառային: Սառա յղացաւ ու որդի մը ծնաւ Աբրահամին»: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ ավետաբեր հրեշտակի անհրաժեշտություն չի զգացվել: Ուրիշ հարց է, երբ այդ կամ մեկ այլ հրեշտակ դրանից հարյուրավոր տարիներ հետո, նման մի առաքելությամբ այցելում է կույս Մարիամին: Միայն պետք է զարմանալ ու ափսոսալ, որ հրեական դիցաբանության մեջ արծարծվող իրենց և իրենց աստված Եհովայի, այսպես ասած, փոխհարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետության դպրոցներում դարձել են ուսումնական առարկա:

Մանուկները, կարծում եմ, հեշտությամբ կհասկանան, որ Աբրահամը երիտասարդ տարիքում իր կնոջը՝ Սառային, ուրիշներին հանձնելով, ստացավ նյութական հարստություն, իսկ հարյուր տարեկան հասակում իր իննսունամյա կնոջը հանձնեց Եհովային և որդի ստացավ, նաև՝ մեռնելուց հետո երկինք բարձրացավ և դարձավ Հիսուս Քրիստոսի օգնականը:

Այս պատումում հրեա քրմերի ստեղծած ազգային առաջնորդների ու սրբերի կերպարների ձգտումները լավագույնս համապատասխանում են աշխարհահռչակ հրեա Կարլ Մարքսի (Մորդեհայ Լևիի) այն մտքին, որ «հրեականության աշխարհիկ հիմքը գործնական պահանջն ու շահամոլությունն է, հրեայի աշխարհիկ պաշտամունքը չարչիությունն է, աշխարհիկ աստվածը փողն է, իսկ հրեական կրոնի հիմքը գործնական պահանջն ու էգոիզմն

է: Հրեայի գաղտնիքը փնտրեք ոչ թե նրա կրոնի մեջ, այլ հրեայի կրոնի գաղտնիքը փնտրեք իրական հրեայի մեջ» (Карл Маркс, К еврейскому вопросу, Москва, 2001, с. 32): Այսինքն՝ ժամանակները ոչինչ չեն փոխել:

Իմիջիայլոց, պարզաբանման կարիք ունի այն, թե ինչո՞ւ հայ եկեղեցու քահանաները պսակադրության ժամանակ հարսին օրհնում են՝ «Սառայի պես բազմանաս ու նրա պես պարկեշտ ու օրհնավոր լինես»: Փաստորեն, հայ մայրացուին անիծում են, նրան ամլություն են մաղթում, նաև՝ այլոց վաճառվել՝ ամուսնուն շահույթ բերելու նպատակով...

Խիղճ ու պատասխանատվություն ունենալու պարագայում դասագրքի հեղինակները գոնե ծանոթագրությունում պիտի նշեին, որ իրենք այս ամենը վերցրել են հրեական դիցառասպելաբանությունից և ցանկանում են չորրորդ դասարանցիներին զգուշացնել, որ դրանք պետք է ընկալվեն որպես հետաքրքրաշարժ հեքիաթներ:

Դասագրքում շարունակվում է հրեա ժողովրդի պատմության քարոզը. «*Իսահակն ամուսնացավ և ունեցավ երկու որդի՝ Եսավ և Հակոբ: ... Մի անգամ, երբ Եսավը դաշտից քաղցած տուն եկավ, Հակոբն իր ապուրը տվեց նրան և որպես վարձատրություն՝ եղբորից պահանջեց ավագության իրավունքը: Եսավը համաձայնվեց: ... Սակայն եղբորից թաքուն հոր մոտ գնաց Հակոբը: Իսահակը չճանաչեց Հակոբին և օրհնեց նրան որպես իր ավագ որդու: ... Հակոբը Աստծո կողմից ստանում է Իսրայել անունը: ... Հակոբի 12 որդիներից առաջացան հրեական 12 ցեղերը: ... Հակոբն իր 12 որդիներից ամենից շատ սիրում էր Հովսեփին և մի օր նրան գեղեցիկ պատմուճան նվիրեց: Այս պատճառով եղբայրները նախանձեցին Հովսեփին: ...Եղբայրները Հովսեփին* ***20*** *արծաթե դրամով վաճառեցին Եգիպտոս մեկնող վաճառականներին: ... Իր ընդունակությունների շնորհիվ նա դարձավ Եգիպտոսի փարավոնի ամենավստահելի մարդը: ... Փարավոնը կարգադրեց իսրայելացիների ընտանիքների նորածին տղա երեխաներին գետը նետել: Իր նորածին երեխային փրկելու համար իսրայելացի մի կին նրան դնում է զամբյուղի մեջ և թաքցնում Նեղոսի ափին: ... Արքայադուստրը*

խղճում է երեխային և բերում պալատ: Նա որդեգրում է տղային և անվանում Մովսես: ... Հավաքելով զորքը՝ փարավոնը հետապնդում է իսրայելացիներին և նրանց հասցնում Կարմիր ծովի ափին: Աստծու կամքով ծովի ջրերը բաժանվում են, և բացվում է ճանապարհը: Իսրայելացիները անցնում են ծովի մյուս ափը: Եգիպտական բանակը հետևում է նրանց: Բայց ջրերը կրկին բարձրանում են, և փարավոնի ողջ զորքը խեղդվում է ծովում: Շարունակելով ճանապարհը իսրայելացիները, մեծ զրկանքներ կրելով, հասան Սինայի անապատը: Այստեղ նրանք կանգ առան և բնակվեցին անապատում վեր խոյացող Սինա լեռան դիմաց: Մովսեսը բարձրացավ այդ լեռը: Սինայի գագաթին ***Աստված երևաց նրան և հայտնեց իր տասը պատվիրանները,*** *որոնք նա գրեց քարե սալերի վրա: Աստված պատվիրում էր* ***հարգել ծնողներին, մարդ չսպանել, գողություն չանել, սուտ չխոսել, սիրել հարազատներին*** *և այլն: Մովսեսի առաջնորդությամբ իսրայելացիները* ***40*** *տարի դեգերում էին անապատում: Այդ ընթացքում վախճանվում է Մովսեսը: Նրա մահից հետո իսրայելացիներին հաջողվում է գրավել իրենց նախնիների երկիրը՝ Քանանը, և բնակվել այնտեղ: Նրանց առաջին թագավորն է դառնում Սավուղը: ... Կռիվներից մեկի ժամանակ Սավուղը և իր որդին սպանվում են: Դավիթը վերադառնում է Քանան և ընտրվում է թագավոր: ... Ծերունի Դավիթ թագավորը գահը կտակում է կրտսեր որդուն՝ Սողոմոնին: ... Սողոմոնի մահից հետո իսրայելացիների պետությունը բաժանվում է երկու մասի՝* ***Իսրայելի*** *և* ***Հուդայի****: Իսրայելում գահակալում է Սողոմոնի մերձավորներից մեկը, իսկ Հուդայում՝ նրա որդին: Հետագայում շատ թագավորներ են հաջորդում միմյանց, բայց այս պետությունները այլևս չեն միավորվում: Հուդայի թագավոր Եզեկիան հաղթում է ասորեստանցիներին, ոչնչացնում երկրում տարածված կուռքերի պաշտամունքները և վերականգնում մարդկանց հավատը Աստծու նկատմամբ: Քրիստոսից առաջ VI դարում Հուդան նույնպես հայտնվում է ծանր վիճակում:* Բաբելոնի թագավորը գրավում է Հուդայի մայրաքաղաք *Երուսաղեմը: Թշնամին քանդում է Երուսաղեմի պարիսպները, ավերում ու թալանում Աստծու տաճարը և արքայական պալատը: ... Ք.ա. I դարում իսրայելացիները հայտնվեցին հռոմեական պետության կազմում: Այդ ժամանակների մա-*

*սին Հին կտակարանում գրված է, որ չնայած դժվարություններին՝ իսրայելացիները չէին հուսահատվել և հիշում էին մարգարեների կանխատեսումները **Փրկչի գալստյան** մասին: Փրկիչը պետք է գար և նրանց ազատեր օտար տիրապետությունից ու վերականգներ իրենց թագավորությունը»* (էջ 21-34):

ա. Հրեաների, այսպես ասած, տոհմագլուխ Հակոբի անվանափոխությամբ Աստվածաշունչը կազմող հեղինակները հրեա ժողովրդի համար նպաստավոր շատ հարցեր են լուծել, որ իբր այդ «Իսրայել» անձնանունը, տեղանունն ու ժողովրդի անվանումն աստվածային է, հետևաբար՝ երեք անվանումներն էլ անառարկելի սրբություն են: Սակայն «Հայոց եկեղեցու պատմություն» ուսուցանվող աշակերտները դժվար թե Աստվածաշնչում նկարագրված, օրինակ, Հակոբի կերպարով հիանան: Ըստ Աստվածաշնչի, նա խաբեությամբ ավագության իրավունքը խլել է իր հարազատ եղբորից, պղծել է իր հարազատ հորը, հետագայում նենգաբար խաբելով կուրացած հորը՝ տիրացել է նրա ունեցվածքին, ամուսնացել է իր հարազատ քեռու դստեր հետ և, գողանալով քեռու ունեցվածքը, փախել է: Հակոբին հորինող և նրան վարկաբեկող հեղինակներն աստվածաշնչյան մյուս պատումներում նրան արդեն փառաբանում և աստվածացնում են. «Յակոբ մինակ մնաց ու մարդ մը կգոտեմարտէր անոր հետ մինչեւ արշալոյս: Եւ երբ մարդը տեսաւ թէ անոր չյաղթեց, անոր զիստին ամոլաջիլին դպաւ եւ անոր հետ գօտեմարտած ատենը Յակոբին զստին ամոլաջիլը խախտեցաւ: Եւ մարդը ըսաւ. «Թո՛ղ տուր զիս, քանզի արշալոյսը երեւցաւ»: Յակոբը ըսաւ. «Չեմ թողուր քեզ, մինչեւ որ զիս չօրհնես»: Անիկա ըսաւ իրեն. «Ի՞նչ է անունդ»: Ան ալ ըսաւ. «Յակոբ է»: Անիկա ըսաւ. «Ալ անգամ մըն ալ քու անունդ Յակոբ չըսուի, հապա Իսրայէլ. վասն զի Աստուծոյ հետ ու մարդոց հետ մարտնչեցար եւ յաղթեցիր» (Ծննդոց 32:24-28):

Ինչպես տեսնում ենք, «Ծննդոց»-ի հեղինակներն այստեղ փառաբանելով հրեա Հակոբին, վարկաբեկել-նսեմացրել են իրենց Եհովա աստծուն (ֆիզիկապես պարտվել է մահկանացուից և վախենում է լույսից-Արևից), մի բան, որը հարվածում է նաև հրեականության նպատակներին, այն առումով, որ սիոնիստական ծրա-

գրի արմատավորման ու իրականացման համար Եհովա աստծո ամենակարող ու սարսափազդու լինելը պետք է գերակայի բոլոր խնդիրներում, և մարդիկ Եհովա աստծո անունը լսելիս կամ հիշելիս պետք է սարսափեն ու տագնապ ապրեն: Եթե հավատացյալի մեջ դեռ գործում է **բանականությունը,** և Եհովա աստծո նկատմամբ վախն ու սարսափը նրան մտավոր անդամալուծության չեն բերում, ուրեմն այդպիսի հավատացյալը սիոնիզմին պետք չէ: Այս հարցով հետաքրքրված աշակերտը թերևս փորձի հասկանալ, թե հրեա հեղինակներն ինչ նպատակով են նսեմացրել իրենց իսկ աստծուն՝ Եհովային: Իմիջիայլոց, Աստվածաշունչը կազմողները միայն այս դրվագում չէ, որ հրեային վեր են դասում Եհովա աստծուց: Եբրայեցիները (հրեաները) Եհովային գերազանցել են նաև իմաստությամբ, հեռատեսությամբ, խորամանկությամբ, շրջահայացությամբ, բարեպաշտությամբ: Այսպիսի ձևակերպումների նպատակը, հավանաբար, այն է, որպեսզի հավատացյալներին համոզեն, որ հրեաները տիեզերաստեղծից էլ զորեղ են: Սիոնիստ հեղինակները, ինչպես տեսնում ենք, չեն սխալվել. այժմ միլիոնավոր քրիստոնյաներ հավատում են կրոնական դոգմա դարձրած այդ զավեշտին և կերտում իրենց քայքայումն ու կործանումը, իսկ հրեա հավատացյալները, բնականաբար, իրենց զգում են վեհ ու տիրակալ:

Պատմության մեջ, թերևս, աննախադեպ մի երևույթ. երբ առանձին անհատներ համարձակվում են իրենց երկրին ու ժողովրդին տալ մի անվանում (Իսրայել), որը, ըստ Աստվածաշնչի, նշանակում է՝ տիեզերքը ստեղծող աստծուն հաղթող:

Հրեա քրմերի հեռատեսությունը, համարձակությունը և օտար ժողովուրդների կարծիքի անտեսումն ու արհամարհանքը, թերևս, պայմանավորված է նրանով, որ լինելով քոչվոր ու վաշխառու ժողովրդի ժառանգներ, բնականաբար, հնարավորինս նրբորեն զգացել-հասկացել են մարդկանց հոգեբանությունը և մոլորեցնող գաղափարները նրանց մտածելակերպի մեջ դաջել-ամրագրելու գաղտնիքները: Նրանք իրենց ծրագրային դրույթները ներկայացրել են Եհովա աստծո անունից և մատուցել ու մատուցում են ուրիշ ժողովուրդներին՝ փաստորեն նրանց դարձնելով իրենց կամակատարներ: Այս առումով անասելի հաջողությունների են հասել,

օրինակ, քրիստոնեական կրոն ստեղծելու և օտար ժողովուրդների մեջ տարածելու գործում:

Պատմության մեջ արտակարգ ու զարմանալի մի երևույթ. փոքրաթիվ մի ժողովուրդ, չունենալով տնտեսական, ռազմական հզորություն և ցրված լինելով աշխարհով մեկ, սիոնիստական ծրագրի շնորհիվ, կարողացել է ստեղծել իրեն ենթակա, այսպես ասած, «կրոնագաղափարական կայսրություն» և դրա մեջ ներառված ազգերի ֆինանսական, տնտեսական և մտավոր ներուժը ծառայեցրել է աշխարհին տիրանալու իր ծրագրին: Եվ այս ամենին հասել են միայն մարդկանց վարպետորեն հիմարացնելու միջոցով: Դարեր շարունակ թարմացվող այդ տողանում այժմ էլ այսօրվա մանուկներն են...

Բնական է, որ դասավանդվող «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան բոլոր աշակերտները չէ, որ կընդունեն այնպես, ինչպես ցանկալի է եկեղեցու համար, սակայն նրանց նկատմամբ, մեծ հավանականությամբ, կկիրառվեն հոգեբանական ճնշում, միջավայրից մեկուսացում և այլ միջոցներ: Օրինակ, Երևանի դպրոցներից մեկում (որի անվանումը ոչ թե չգիտեմ, այլ, ելնելով երեխաների անվտանգության ապահովումից, չեմ ցանկանում նշել) առաջին դասարանցիներին պարտադրել են ուսուցչի և ծնողների հետ գնալ եկեղեցի, որպեսզի «ա» տառը սովորելուց առաջ տերտերը օրհնի և՛ «ա» տառը, և՛ յուրաքանչյուր աշակերտին: Այդ արարողությունը կոչվում է «ա տառի մենաշնորհ»: Այն ծնողները, որոնք ընդդիմացել են, դպրոցի տնօրինությունը, ուսուցիչը և որոշ ծնողներ նրանց որակել են որպես Եհովայի վկաներ, և ուսուցիչը խստորեն պահանջել է, որ բոլոր ծնողները պարտավոր են ենթարկվել այդ կարգին:

Պարզվում է, որ Իսրայել անունը սեփական ժողովրդինը չէ, հրեաները այն վերցրել են ուրիշ ժողովրդից. «Ըստ փյունիկցիների հավատալիքի, իրենց երկիրը կառավարող Քրոնոս կամ Իսրայել (ուժեղ աստված) աստվածը, մի անգամ, սարսափելի ժանտախտի ու սովի ժամանակ, իր միակ որդի Եգուդին հենց ինքն արքայական հագուստ հագցրեց և զոհաբերեց իրեն» (Кровь в верованиях и суевериях человечества, Санкт-Петербург, 1995, с. 235):

Ինչ վերաբերում է այս բաժնում բերված քաղվածքներում և, ընդհանրապես, Աստվածաշնչում եղած հակասություններին (դրանց քննարկումը ներկա խնդրից դուրս է), ապա այստեղ գործել ու գործում է այդ հակասությունները ցուցանողին դաժանորեն պատժելը: Գուցե որևէ մեկը համարձակվի հարցնել, թե այդ ինչպե՞ս է, որ դարեր շարունակ հուդայական ու քրիստոնեական աստվածաբանները ոչ միայն չեն անարգում, այլև սրբացրել ու կիսաստված են դարձրել հրեա այն հեղինակներին, ովքեր համարձակվել են հրեա ժողովրդին կոչել (անվանել) մի անունով, որը հենց Հին կտակարանում մեկնաբանվում է «աստծո դեմ մարտնչող» և նույնիսկ` «աստծուն հաղթող»:

բ. Ըստ ուսումնասիրողների, քաղվածքում ներկայացված հրեական առաջնորդներն ու թագավորներն առասպելական են, իսկ հրեաների եգիպտոսից դուրս գալու, անապատներում թափառելու և Մովսեսի պատմական դեմք լինելու պատմությունը դեռևս որևէ վավերագրով չի հաստատվել:

գ. Ինչ վերաբերում է հաջորդաբար` Եհովային, Մովսեսին, Հիսուսին վերագրվող և ամենուրեք քարոզվող *տասը պատվիրաններին*, ապա վավերագրերը հաստատում են, որ դրանք վերցված են Հին կտակարանում ներկայացված ժամանակներից ավելի քան 1000 տարի առաջ ապրած Բաբելոնի հռչակավոր թագավոր ու մեծ օրենսդիր Համմուրաբիի (1792-1750 թթ. մ.թ.ա.) օրենսգրքից: Իսկ այդ օրենսգրքի համար էլ հիմք է ծառայել շումերական հնագույն (XXIV-XIX դար մ.թ.ա.) իրավունքը (Хрестоматия по истории Древнего Востока, т. 1, Москва, 1980, с. 151-178): Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ Համմուրաբիի օրենսգրքում մեծ տեղ ունեն Հայկական լեռնաշխարհի օրենքները: Սրան հավելեմ, որ **շումերական աղբյուրներում Հայկական լեռնաշխարհին է համարվում «աստվածային սուրբ օրենքների երկիր», «անմահության երկիր» և «առաջին մարդու արարման երկիր**» (Ա. Մովսիսյան, Սրբազան լեռնաշխարհը, Հայաստանը Առաջավոր Ասիայի հնագույն հոգևոր ընկալումներում, Երևան, 2006 թ., էջ 7-52): Նշեմ, որ հենց նույն Աստվածաշնչում ամենակո-

պիտ կերպով ոտնահարվում են աստվածային կոչված այդ պատվիրանները: Աստվածաշնչում առկա են բազում դրվագներ, որոնցում նույն Եհովան հրեաներին հորդորում ու պարտադրում է սպանել-ոչնչացնել նաև անմեղ ժողովուրդներին, չխնայել նույնիսկ հղի կանանց ու երեխաներին, և ինքն էլ հաճախ մասնակցում է այդ սպանություններին, աջակցում գողերին և այլն: Տասը պատվիրաններից մեկը սուտ չխոսելն է, սակայն արդյո՞ք ճշմարտություն են Աստվածաշնչում գրված հավերժորեն գոյություն ունեցող Եհովան, Նրա ձեռքով ոչնչից տիեզերք ստեղծելը, լույսը խավարից զատելը, հողից տղամարդ, իսկ Նրա կողոսկրից կին ստեղծելը... անսերմ բեղմնավորումը, հրեայի երկինք բարձրանալը...

դ. Քանանը, այսինքն՝ Պաղեստինը, *հրեաների նախնիների երկիրը* չի եղել: Այդ երկրի հարստությունը գրավել է հրեաների ուշադրությունը և, հավանաբար, միայն այդ հանգամանքով է պայմանավորված, որ Հին կտակարանի սիոնիստ հեղինակները գրել են, թե իբր իրենց աստված Եհովան այդ երկիրը կտակել է հրեաներին: Այստեղ լոկ անհագ ախորժակն է խոսում: Կարծում եմ, պաղեստինցիները պետք է ասեն, որ իրենք հրեաների աստծուն չեն ճանաչում, և իրենց՝ պաղեստինցիների աստվածն էլ պաղեստինցիներին ասում է, թե՝ **տեր կանգնեք ձեր երկրին և գիշատիչներին բաժին մի՛ դարձրեք**:

Ի՞նչ իրավունքով հայ մանուկներին հենց իրենց երկրում դասավանդում են կյանքից շեղող գաղափարներ, ինչպես նաև, նախ ուսուցանում են հրեա ժողովրդի պատմությունը, որից մեկ տարի անց միայն՝ հայ ժողովրդի պատմությունը: Նաև պետք է նկատի ունենալ, որ հրեա ժողովրդի պատմությունը միահյուսված է դիցառասպելներին և դարձել է պաշտամունքի առարկա՝ հուդայական և քրիստոնեական կրոնների (ընդհանուր հուդայականության) դոգմա, իսկ ազգայնամոլական հուդայական կրոնն անտեսում է ուրիշ ժողովուրդների, ինչպես և հայ ժողովրդի գոյությունը:

«ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ».
«ՀԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՆԴՅԱՆ ԱՎԵՏՈՒՄԸ»

Դասագրքի 35-36 էջերում կարդում ենք. *«Մի օր Մարիամը տաճարի համար վարագույր գործելու թել էր մանում: Հանկարծ հայտնվեց Աստծու ուղարկած Գաբրիել հրեշտակը և հայտնեց, որ Մարիամը պետք է որդի ունենա և նրա անունը պետք է Հիսուս դնի: Նա կլինի* ***սուրբ ու ամենազոր և ողջ մարդկությանը կփրկի մեղքերից****: Այսինքն՝ նա էր լինելու այն Փրկիչը,* ***որի մասին Հին կտակարանում կանխատեսել էին մարգարեները****: Սկզբում Մարիամը վախեցավ, հետո զարմացավ հրեշտակի ասածներից, որովհետև նա նշանված էր և դեռ ամուսնացած չէր: Սակայն հրեշտակը բացատրեց, որ Հիսուսը սովորական երեխա չի լինի, նա կծնվի* ***Սուրբ Հոգուց*** *և* ***Աստծու որդի*** *կկոչվի, իսկ Աստծու համար անկարելի ոչինչ չկա: Գաբրիել հրեշտակը երևաց նաև Մարիամի նշանածին՝ Հովսեփին: Հրեշտակը նրան պատվիրեց կնության առնել Մարիամին: Բարի և արդար Հովսեփը կատարեց այնպես, ինչպես հրեշտակն էր պատվիրել»:*

Դասագրքի հեղինակները մի հատուկ երկյուղածությամբ ու ակնածանքով են շարադրում հրեա ժողովրդի պատմությունը և, ընդհանրապես, Իսրայելի մշակույթին վերաբերող նյութերը, երբեմն էլ նույնիսկ աստվածաշնչյան հորինվածքներն ի նպաստ Իսրայելի ձևափոխելով ու գունազարդելով: Օրինակ, ավետարաններում չգտա դասագրքի հեղինակների այն հավաստումը, թե իբր, երբ հրեշտակը մոտեցավ Մարիամին, նա *«տաճարի համար վարագույր գործելու թել էր մանում»:* Դասագիրքը կազմողները դրանով, հավանաբար, ցանկանում են աշակերտներին հավատացնել ու համոզել, որ եթե որևէ օգտակար բան է արվում, ուրեմն այն պետք է եկեղեցու համար արվի, և որ Մարիամը կանխավ իբր մտադրված չի եղել որևէ մեկին հանդիպել, մանավանդ որ արդեն նշանված է եղել: Նաև պարզ չէ, թե Մարիամն ինչո՞ւ է տարակուսել, երբ հրեշտակը նրան ասել է, որ նա *պետք է որդի ունենա,* չէ՞ որ որպես նշանված մայրացու ինքը պետք է որ երեխա ծնելու հեռանկարից չզարմանար: Տրամաբանորեն, հրեշտակի ասածից

Մարիամն առաջին հերթին պետք է հասկանար, որ իր նշանածից է զավակ ունենալու: Հավանաբար, միայն աստվածաբանները կօգնեն հասկանալու, թե ինչո՞ւ Մարիամին ավետիս բերող հրեշտակը նրան ներկայացել է երես առ երես, սակայն Մարիամի նշանածին՝ Հովսեփին, Հիսուսի ծնվելու «ավետիսը» երազում է հաղորդել (այս դրվագով նաև քարոզվում է, որ երազները, հարկավ՝ սիոնիզմի գաղափարախոսությանը համահունչ երազները, պետք է ընդունվեն որպես իրականություն): Գուցե այն պատճառով, որ հրեշտակը վստահ չի եղել, թե հաղորդվելիք «ավետիսին» Հովսեփը հեշտությամբ կհավատա, ուստի նպատակահարմար է համարել խուսափել անմիջական հանդիպումից: Կարծես այդքանը քիչ էր՝ *Հրեշտակը նրան* (Հովսեփին) *պատվիրեց կնության առնել Մարիամին: Բարի և արդար Հովսեփը կատարեց այնպես, ինչպես հրեշտակն էր պատվիրել:* Ահա՛ սիրո և ընտանիք կազմելու, բարության, արդարության վերաբերյալ եկեղեցու և ՀՀ կրթության ու գիտության նախարարության վերաբերմունքը: Փաստորեն, ցանկացած խնդրում մանուկներին իրականությունից ու կյանքից շեղողն է մատուցվում: Իմիջիայլոց, դասագրքում զետեղված նկարում Մարիամին *ավետիս* բերող հրեշտակը մի գեղեցկատես, իմաջիչ օրիորդ է: Թող ինձ ներեն քրիստոնեական աստվածաբանները, բայց նկարն այդպիսի տպավորություն է թողնում: Ինչպե՞ս հասկանալ, Գաբրիել հրեշտակն իգակա՞ն: Դա քրիստոնյաներիս համար, կարծում եմ, նորույթ է: Գուցե դասագրքի հեղինակները Գաբրիել հրեշտակին այդպես ներկայացնելով փորձել են նոր կասկածանքի ու ասեկոսեների տեղիք չտա՞լ...

Դասագրքի հեղինակներն այդ առասպելը ներկայացնելով չեն գրում Գաբրիել հրեշտակի ասածներից թերևս ամենագլխավորի մասին, այն է՝ ծնվելիք **Հիսուսը պետք է դառնա հրեաների թագավոր**, այն էլ հավիտյան (այսինքն՝ Քրիստոսը հավիտյանս լինելու է Իսրայելի գլխավոր սիոնիստը). «**Վեցերորդ ամսուն մէջ** Գաբրիէլ հրեշտակը Աստուծմէ ղրկուեցաւ Գալիլիայի մէկ քաղաքը՝ որուն անունը Նազարեթ էր, Կոյսի մը՝ մարդու մը նշանուած, որուն անունը Յովսէփ էր, Դաւիթին տունէն: Այն կոյսին անունը Մարիամ էր: Հրեշտակը անոր երթալով՝ ըսաւ. «Ողջոյն քեզ, ո՛վ շնորհընկալ կոյս, Տէրը քեզի հետ է: Դուն կիներուն մէջ օրհնեալ

ես»: ... Աստուծմէ շնորհք գտար: Ահա պիտի յղանաս ու որդի մը պիտի ծնանիս եւ **անոր անունը Յիսուս պիտի դնես: Անիկա մեծ պիտի ըլլայ ու Բարձրեալին Որդի պիտի կոչուի: Տէր Աստուած** <u>**անոր պիտի տայ իր հօրը Դաւիթին աթոռը ու Յակոբին տանը վրայ յաւիտեան պիտի թագաւորէ**</u>»: ... Մարիամ ըսաւ հրեշտակին. «Ի՞նչպէս պիտի ըլլայ այդ բանը, որովհետեւ **ես այր չեմ գիտեր**»: Հրեշտակը պատասխան տալով՝ ըսաւ անոր. «Սուրբ Հոգին պիտի գայ քեզի ու Բարձրեալին զօրութիւնը քու վրադ հովանի պիտի ըլլայ. ուստի այն քեզմէ ծնանելու սուրբը Աստծոյ Որդի պիտի կոչուի ...»: Մարիամ ըսաւ. «Ահա ես Տէրոջը աղախինն եմ, **քու ըսածիդ պէս թող ըլլայ ինծի**» (Ղուկաս 1:26-38):

Այս քաղվածքից նաև հասկանալի է դառնում, որ Հիսուսի երակներում պետք է որ հոսեր եհովայական, հրեական և սուրբ հոգու արյունների խառնուրդը («Սուրբ Հոգին պիտի գայ քեզ ու Բարձրեալին զօրութիւնը քու վրադ հովանի պիտի ըլլայ», նաև հիշենք, որ Հիսուսի նախահայրը՝ Իսահակը, Եհովայի որդին է): Ըստ Աստվածաշնչի, Հիսուս Քրիստոսը հրեա կույսի և սուրբ հոգու որդին է (անսերմ բեղմնավորմամբ): Նաև ներկայացվում է, որ Հիսուսը, նախ, աստված է եղել և տիեզերքն արարելուց հետո միայն կույսի արգանդն է մտել և ... այնտեղ մնալով՝ ծնվել: Բազում աղբյուրներ Հիսուսի հայր են համարում հռոմեական զինվոր Պանթերիոսին: Կրոնագետ Ռոբերտսոնը գրում է. «Արամեական տարբերակներից մեկը, որ կոչվում էր «Ավետարան ըստ հրեաների», մերժվեց որպես հերետիկոսական: Նրանից միայն հատվածներ են պահպանվել, բայց մեզ հայտնի է, որ այնտեղ **բացակայում էր անապակ բեղմնավորման մասին պատմությունը**»... «Քրիստոնեությունն,- ասում է Ցելսուսը,- հրեական ծագում ունի, նրանց ասելով, նրա հիմնադիրը եղել է **ստորին ծագումով մի խաբեբա**. Եգիպտոսում **նա կախարդություն է սովորել և սկսել է հանդես գալ որպես հրաշագործ և աստծո որդի**» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 349):

Ավետարանների հեղինակներից մեկը Հիսուսին նկարագրել է որպես անըմբռնելի մի երևույթ. «Եւ Յիսուս Քրիստոս հաւատարիմ վկայէն, որ մեռելներէն յարութիւն առնողներէն անդրանիկն է ու

երկրի թագաւորներուն իշխանը: Եւ եօթը աշտարակներուն միջեւ՝ մէկը Որդի Մարդոյ նման՝ պճղնաւոր պատմուճան մը հագած ու կուրծքին վրայ ոսկի գօտի մը կապած: Իր գլուխը եւ մազերը բուրդի ու ձիւնի պէս ճերմակ էին եւ իր աչքերը՝ կրակի բոցի պէս: Իր ոտքերը՝ ոսկեպղինձի նման, որպէս թէ հնոցի մէջ կրակ դարձած ու իր ձայնը՝ շատ ջուրերու ձայնի պէս եւ իր **աջ ձեռքին մէջ եօթը աստղ ունէր** ու իր **բերնէն սրած երկբերան սուր մը կ'ելլէր** եւ իր **երեսը արեւու պէս էր**» (Յայտն. Յովհ. 1:5-16):

Դյուրահավատների համար հրաշալի խայծ: Սա միակ դեպքը չէ, որ սիոնիստ հեղինակը հրեային գերբնական ու աներևակայելի հզորության տեր է ներկայացնում: Հիշենք, օրինակ, Հին կտակարանի գրած այն դրվագը, թե ինչպես հրեա Հակոբը հաղթել է տիեզերքը ստեղծող ու կառավարող՝ հրեաների ազգային աստված Եհովային: Միայն պետք է փորձել պատկերացնել, թե հրեական ծեսով թլպատված հրեաների հավերժ թագավոր համարվող Հիսուս Քրիստոսն ինչպես է կարողացել յոթ աստղ (որոնցից յուրաքանչյուրը բազմաթիվ անգամ գերազանցում է Երկրագնդի ծավալը) տեղավորել իր ձեռքի մեջ և նկարագրածը հավաստի ներկայացնելու ինչպիսի «փաստագրություն»՝ հեղինակը գրում է, որ աստղերն իբր եղել են Հիսուս Քրիստոսի «աջ ձեռքին մէջ»: (Անհրաժեշտ եմ համարում նշել, որ «Հայտնության» մեջ նկարագրված առասպելի հեղինակը վառ երևակայության և հզոր գրչի տեր անհատականություն է եղել, ափսոս, որ այդ գործը կրոնական դոգմա դառնալով կորցրել է իր առասպելական հմայքը և դարձել մարդկանց միտքը դեֆորմացնող մի գործիք):

Եթե մեկ այլ ժողովրդի ներկայացուցիչ առասպելական այսպիսի մի պատկեր հորիներ և փորձեր ներկայացնել որպես իրողություն, ապա համընդհանուրի ծաղրին ու արհամարհանքին կարժանանար: Սակայն այլ է սիոնիստ հեղինակների պարագայում: Նրանք տասնյակ դարեր է, ինչ ամենաաներևակայելին դրել են քրիստոնեության հիմքում և մնացել են անխոցելի, քանի որ հուդայաքրիստոնեական եկեղեցին կարողացել է մարդկանցից խլել նրանց համարձակությունը, բանականորեն դատելու կարողությունը... Իսկ հավատացյալներին ցանկացած գաղափար պարտադրելու հարցում արդեն որևէ դժվարություն չկա, քանզի նրանք միշտ

էլ ծարավ են ամենածայրահեղ անհեթեթությանը հավատալու և այն ջերմեռանդորեն պաշտելու և գուրգուրելու: Կարելի է ասել, որ Աստվածաշնչի հեղինակները նրբագույնս զգացել ու հասկացել են մարդկային հոգեբանությունը և շատ լավ տեսել ու զգացել են, թե ինչի պահանջարկ կա և դրան համապատասխան տվել ու տալիս են արտադրանք, հարկավ՝ իրենց շահերին համապատասխանող, սակայն օտար ժողովուրդներին դեպի քայքայում ու կործանում տանող արտադրանք:

Ավետարանական մեկ այլ պատումում կասկածելի է դառնում Քրիստոսին վերագրվող բարությունն ու արդարասիրությունը. «Մինչ ինք ժողովուրդին կը խօսէր, իր մայրը ու եղբայրները դուրսը կայներ էին եւ կ՚ուզէին իրեն հետ խօսիլ: Մէկը իրեն ըսաւ. «Ահա քու մայրդ ու եղբայրներդ դուրսը կայներ են եւ կ՚ուզեն քեզի հետ խօսիլ»: Ան ալ իրեն ըսողին պատասխան տուաւ ու ըսաւ. «Ո՞վ է իմ մայրս և որո՞նք են իմ եղբայրներս»: Եւ իր ձեռքը դէպի իր աշակերտները երկնցնելով՝ ըսաւ. «Ահա իմ մայրս եւ իմ եղբայրներս. վասն զի ով որ իմ երկնաւոր Հօրս կամքը կը կատարէ, անիկա է իմ եղբայրս եւ քոյրս ու մայրս» (Մատթ. 12:46-50):

Այստեղից նախ կարելի է եզրահանգել, որ նրա հարազատները ո՛չ իրեն՝ Հիսուսին են հավատացել և ո՛չ էլ նրա հայր Եհովային: Այսինքն՝ «աստվածամայրը» չի ընդունել Հիսուսի աստվածային բնույթը, ինչով ոտնատակ է արել Եհովա աստծո հրեշտակի հետ իր հանդիպման և սուրբ հոգուց, այսպես ասած, անսերմ բեղմնավորման հեքիաթը: Չէ՞ որ Քրիստոսի կիսաստված, իսկ գրիգորյանլուսավորչականներիս համար լիարժեք աստված լինելու առասպելի հիմքը հենց կույս Մարիամն է, բայց ինչպես տեսնում ենք, ավետարանի այս պատումում Մարիամը, փաստորեն, ժխտում է Քրիստոսին վերագրվող աստվածային բնույթը: Սրա հետ մեկտեղ, քարոզվող այն դոգմաները, որ Քրիստոսը բոլոր մարդկանց սիրել է հավասարապես, եղել է բարի, մարդկանց նկատմամբ ատելությունից ու քենից հեռու, քարոզել է միաբանություն, վրեժի մերժում, անկողմնակալություն, սեր՝ անգամ թշնամու նկատմամբ և հանուն մարդկության փրկության զոհաբերել է իրեն, այս քաղվածքի մեջ դրանք արժեզրկվում են: Իր հարազատ մորն ու եղբայրներին

չհարգողն ու չսիրողը, նրանցից հրաժարվողը, եթե անգամ նրանք չեն հավատացել իրեն և իր հայր Եհովային, ինչպե՞ս կկարողանար հանուր մարդկության հոգսերով տարվել: Ելնելով քաղվածքի բովանդակությունից, կարելի է նաև եզրակացնել, որ Քրիստոսն իր հարազատ մորից, փաստորեն, վրեժ է առել, հավանաբար իր՝ Քրիստոսի ոչ աստվածային բնույթը ցուցանելու համար: Եվ եթե Մարիամի՝ Քրիստոսի աստվածային բնույթին չհավատալն ասվեց տրամաբանորեն, ապա Քրիստոսի եղբայրների իրեն՝ Քրիստոսին չհավատալը վկայում է ավետարանիչը. «Յիսուս Գալիլիայի մէջ կը պտըտէր, քանզի չէր ուզեր Հրէաստանի մէջ պտըտիլ, վասն զի Հրեաները զինք սպաննել կ'ուզէին: Հրեաներուն տաղաւարահարաց տօնը մօտ էր: Ուստի իր եղբայրները ըսին իրեն. «Ելի՛ր ասկէ ու Հրէաստան գնա, որպէս զի քու աշակերտներդ ալ տեսնեն քու գործերդ որոնք կ'ընես. վասն զի մէկը չկայ որ ծածկաբար բան մը ընէ եւ ինքը յայտնի ըլլալ ուզէ. եթէ դուն այդ բաները կ'ընես, ինքզինքդ աշխարհի յայտնէ»: **Քանզի իր եղբայրներն ալ չէին հաւատա իրեն**: Յիսուս ըսաւ անոնց. «Իմ ժամանակս դեռ հասած չէ, բայց ձեր ժամանակը միշտ պատրաստ է: Աշխարհ ձեզ չի կրնար ատել, բայց զիս կ'ատէ, վասն զի ես կը վկայեմ թէ իր գործերը չար են: Դուք ելէ՛ք այս տօնին. ես դեռ չեմ ելլեր այս տօնին. վասն զի ժամանակս դեռ չէ լեցուցած»: Այս ըսելով անոնց՝ ինք Գալիլիա մնաց: Բայց երբ իր եղբայրները գացին տօնին, յետքը ինք ալ գնաց տօնին, ո՛չ թէ յայտնի՝ հապա **գաղտուկ** կերպով մը» (Յովհ. 7:1-10): Այստեղ պարզ ասվում է, որ Քրիստոսն էլ իր հարազատ եղբայրներին չի վստահել և, անգամ, նրանց հետ խոսելիս ստել է: Նաև՝ իր գործերն իր աշակերտներից գաղտնի է պահել: Հիշենք նաև, որ ավետարաններից մեկում Քրիստոսը առակով ակնարկում է. «Բայց իմ այն թշնամիներս, որոնք չէին ուզեր որ իրենց վրայ թագաւոր ըլլամ, հոս բերէք ու իմ առջեւս սպաննեցէք» (Ղուկաս 19:27)...

Քրիստոսի կենցաղի մասին ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում Ղուկաս ավետարանիչը: Նա գրում է. «Անկէ յետոյ՝ ինք քաղաքէ քաղաք ու գիւղէ գիւղ պտըտելով՝ կը քարոզէր եւ Աստծոյ թագաւորութիւնը կ'աւետարանէր ու տասներկուքը իրեն հետ էին, նաեւ քանի մը կիներ՝ որոնք չար ոգիներէ ու հիւանդութիւններէ

բժշկուեր էին. Մարիամը, որ Մագդաղենացի կը կոչուէր, ուրկէ եօ-թը դեւ ելեր էր եւ Յովհաննան՝ Հերովդէսին տանը վերակացուին՝ Քուզայի կինը ու Շուշան եւ շատ ուրիշներ, որոնք իրենց ստացուած-քովը անոր ծառայութիւն կ՚ընէին» (Ղուկաս 8:1-3): Այստեղ հիշենք կիսաստված դարձած, երկինք բարձրացած Աբրահամին ու Սա-ռային…

Նախ՝ ստացվում է, որ Քրիստոսը, ով, ըստ քրիստոնեական դավանանքի, մինչ կույսի արգանդ մտնելն ու ծնվելը աստված է եղել, ստեղծել է տիեզերքը, բուսական ու կենդանական աշխար-հը… սակայն չի կարողացել ինքն իրեն պահել, և ուրիշների կա-նայք են կերակրել նրան: Եվ ապա, հասկացվում է, որ այդ կանանց Քրիստոսը հենց այնպես չի «բուժել»:

Ավետարանների որոշ պատումներում *«ողջ մարդկությանը մեղքերից»* փրկող Հիսուսը ներկայացվում է որպես միայն իր ժո-ղովրդին՝ հրեաներին ծառայող, ծայր աստիճան ազգայնամոլ ու շովինիստ: Այդ առումով բերեմ հետևյալ քաղվածքը. «Յիսուս ան-կէ ելլելով՝ Տիւրոսի ու Սիդոնի կողմերը գնաց: Քանանացի կին մը այն սահմաններէն ելած՝ կ՚աղաղակէր անոր ու կ՚ըսէր. «**Ողորմէ ինծի, Տէ՛ր, Դաւիթի որդի, աղջիկս դեւէն սաստիկ կը չարչա-րուի**»: **Ինքը բնաւ պատասխան չտուաւ անոր**: Իր աշակերտ-ները մօտենալով՝ կ՚աղաչէին իրեն ու կ՚ըսէին. «Արձակէ ատիկա, վասն զի մեր ետեւէն կ՚աղաղակէ»: Ինքն ալ պատասխան տուաւ ու ըսաւ. «**Ես ուրիշի մը չղրկուեցայ, բայց միայն Իսրայէլի տա-նը կորուսուած ոչխարներուն**»: Բայց կինը եկաւ երկրպագութիւն ըրաւ անոր ու ըսաւ. «Տէ՛ր, օգնէ ինծի»: Ան ալ պատասխան տուաւ ու ըսաւ. **«Աղէկ չէ տղոց հացը առնել ու շուներուն ձգել**»: Կինն ալ ըսաւ. **«Այո՛, Տէ՛ր, վասն զի շուները իրենց տիրոջ սեղա-նէն ինկած փշրանքներով կը կերակրուին**»: Այն ատեն Յիսուս անոր ըսաւ. «Ո՜վ կին, քու հաւատքդ մեծ է, քու ուզածիդ պէս ըլլայ քեզի»: Նոյն ժամուն անոր աղջիկը բժշկուեցաւ» (Մատթ. 15:21-28):

Այս դրվագով ավետարանիչը նախ, հերթական անգամ ցուցա-նում է Հիսուսի հրեա լինելը (Տէ՛ր, Դաւիթի որդի), և ապա, միայն իսրայելցիներին (հրեաներին) ծառայելու Նրա կոչումն ու պատ-րաստակամությունը, ինչպես նաև Հիսուսի՝ որպես թալմուդական հրեայի նենգ ու դաժան վերաբերմունքը ոչ հրեաների՝ օտար ժո-

ղովուրդների, գլխավորապես՝ պաղեստինցիների նկատմամբ (հայտնի է, որ հրեաները մշտապես ձգտել են զավթել այդ երկիրը): Նշեմ, որ ըստ Թալմուդի, գոյը՝ ոչ հրեան, շնից ցածր կարգավիճակ ունի: Օրինակ, Թալմուդի օրենքներից մեկում հրեա բժշկին պարտադրվում է գոյերին չբուժել, ավելին՝ նրանց վրա փորձարկել դեղամիջոցի մահաբեր դոզան, մինչդեռ առերևույթ, եթե ներկա են գոյեր, ապա հորդորվում է գոյին անվճար բուժել, որպեսզի նրանք ասեն, թե հրեաները բարի ու ազնիվ մարդիկ են: Պաղեստինցի կնոջ նկատմամբ Քրիստոսի վերաբերմունքը, որպես էթնիկական անհանդուրժողականություն, համապատասխանում է Թալմուդի պահանջներին ու կանոններին: Թեպետ Հիսուսն իր աշակերտների միջամտությամբ, ի վերջո, զիջել է, սակայն շատ թանկ գնով. երբ հիվանդի մայրը նախ երկրպագել-խոնարհվել է Հիսուսին, ապա ճարահատյալ նվաստացել է և իրեն համարել նրա, նաև՝ նրա ժողովրդի շունը: Ահա և համայն մարդկության «բարի, արդարամիտ փրկիչը»:

Հիսուս Քրիստոսը նաև իր աշակերտներին էլ է պատվիրել, որ նրանք ծառայեն միայն իսրայելցիներին (հրեաներին). «Յիսուս այս տասներկուքը ղրկեց եւ անոնց պատուիրեց՝ ըսելով. «Հեթանոսներու ճամբայ մի՛ երթաք ու Սամարացիներու քաղաք մի՛ մտնէք, հապա աւելի Իսրայէլի տանը կորուսուած ոչխարներուն գացէք: Ու երբ կ'երթաք, քարոզեցէք ու ըսէք. «Երկնքի թագաւորութիւնը մօտեցած է»: Հիւանդները բժշկեցէք, բորոտները մաքրեցէք, դեւերը հանեցէք. ձրի առեր էք, ձրի տուէք... Երբ քաղաք մը կամ գիւղ մը մտնէք, հարցուցէք թէ ո՞վ է անոր մէջ արժանաւորը ու անոր քով կեցէք» (Մատթ. 10:5-11):

Հայ նշանավոր պատմաբան և եկեղեցու սպասավոր Ղազար Փարպեցու (442- 6-րդ դարի սկիզբ) ստորև բերվող քաղվածքից հասկացվում է, որ Հիսուսին սկզբնապես ընդունել են որպես մահկանացու, իսկ հետագայում՝ աստված. «Հրեա ժողովուրդն ու քահանաներն ամենքի արարիչ ու տեր Հիսուս Քրիստոսին նախ ծաղրելով խայտառակեցին, երբեմն նրան կոչելով կախարդ և ասելով, թե «Դա դևերի իշխան Բեհեղզեբուղի ձեռքով է դևեր հանում»: Նաև **գինեմոլ ու զեխասեր էին անվանում**՝ նրա աշակերտնե-

րին հարցնելով, թե «**Ինչո՞ւ ձեր վարդապետը մեղավորների ու մաքսավորների հետ է ուտում-խմում**»: Այլև **չպահեցողության** ու **որկրամոլության** մեջ էին մեղադրում, ասելով. «Ինչո՞ւ Հովհաննեսի աշակերտներն ու փարիսեցիները պաս են պահում, իսկ աշակերտներդ խառն ուտում են»: Նրան **դիվահար** էլ կոչեցին» (Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին, Երևան, 1982 թ., էջ 483-485):

Քրիստոսին աստվածացնող և որպես թերություններով լեցուն մահկանացու ներկայացնող վերը բերված քաղվածքներից զատ, նշեմ, որ նրան վերագրվող շնորհներից են, օրինակ, որ նա ջուրը գինի է դարձրել (Յովհ. 4:46), 5 բոքոնով և 2 ձկնով 5000 տղամարդ ու նրանց հետ եղած կանանց ու երեխաների է կշտացրել և 12 լիք կողով հաց ու ձուկ էլ ավելացրել է (Մատթ. 14:13-21), անեծքով թզենի է չորացրել (Մատթ. 21:18-22), ծովի փոթորիկն է խաղաղեցրել (Մատթ. 8:23-27), ծովի վրայով է քայլել (Մատթ. 14:22-36) և այլն:

Չորրորդ դասարանցիները եթե սկզբնաղբյուրներում գտնեն իրենց ուսուցանվող գաղափարները, ապա նրանք ինչպե՞ս պետք է լուծեն մատուցվող ավետարանական անհեթեթ, սակայն հատուկ նպատակ հետապնդող գլուխկոտրուկները: Բայց եկեղեցին իր բազմադարյա փորձից գիտի, թե ինչպես դաստիարակել մանուկներին, որպեսզի եկեղեցու համար պիտանի մարդ դառնան: Այս հարցում հետաքրքիր պարզաբանում է տալիս Աստվածաշնչի մեծ գիտակ, հայ եկեղեցու հռչակավոր գործիչներից մեկը՝ Գրիգոր Տաթևացին (1346-1409 թթ.). «Ինչ որ անհրաժեշտ է աշակերտին. միայն լսել խրատողին և **դյուրահավատ լինել**»: Այդ դյուրահավատությունն է, որ հետագայում գերակա դառնալով՝ նշված կրոնի սարքովի զարկերակը լցնում է «արյունով» ու նրան դարձնում գոյատևող:

Վերադառնալով Հիսուսի զավեշտական սաղմնավորվելուն և աստված հռչակվելուն՝ բացատրություն տալու փոխարեն նպատակահարմար եմ համարում բերել Վերածննդի շրջանի գերմանացի մտավորական Հենրիխ Բեբելի (1472-1518 թթ.) «Մեսիայի փոխարեն աղջիկ ծնած հրեուհու մասին»՝ ավետարանների որոշ դրույթնե-

րը ջախջախող պատմությունը. «Երբ ես եղա Բոհեմիայում, լսեցի մի այսպիսի պատմություն: Քրիստոնյա մի երիտասարդ սիրել է հրեա ջահել աղջկա: Երբ աղջիկը նրանից հղիացել է, նրանք միասին փորձել են վտանգից ազատվել հետևյալ ձևով. գիշերվա ուշ ժամին, երիտասարդը մոտեցել է աղջկա ծնողների տանը և սոսկալի ձայնով մի քանի անգամ ազդարարել, որ նրանց դուստրը ծնելու է իսկական Մեսիային: Նրանք այդ լուրը հաղորդել են իրենց հրեա հարևաններին, նաև որոշել են, որ այդ լուրը պետք է հաղորդվի բոլոր հրեաներին: Երբ ամեն ծայրերից հավաքվել են հրեաները, հրեուհին աղջիկ է ծնել, ինչը բավականին լուրջ իրարանցում է առաջացրել ամբողջ հրեա ժողովրդի մեջ» (Генрих Бебель, Фацети, Москва, Наука,1970, с. 21): Այստեղ տեղին է բերել աշխարհահռչակ գիտնական Ֆրեզերի աշխատությունից հետևյալ քաղվածքը. «Ամերիկայի (Միացյալ) նահանգներից մեկում, որը սահմանակից էր Քենտուկիին, մոտավորապես 1830 թվականին հայտնվեց մի ինքնակոչ, որն իրեն հռչակեց աստծու որդի, մարդկության փրկիչ, որը կրկին հայտնվել է Երկրի վրա, որպեսզի սրբապիղծներին, անհավատներին ու մեղավորներին կոչ անի կատարել իրենց պարտքը: Նա հավատացնում էր, թե եթե նշված ժամանակում նրանք չուղղվեն, աշխարհը մի ակնթարթում փլատակների կվերածվի: Այդ զառանցամիտ հավակնությունները հավանությամբ ընդունեցին նույնիսկ հարուստ և ազդեցիկ մարդիկ: Ի վերջո, մի գերմանացի նոր փրկչին խնդրեց իր համերկրացիների համար գերմաներեն լեզվով հռչակել ահավոր աղետը, որովհետև նրանք անգլերեն չեն հասկանում, և ցավալի կլիներ, որ հենց միայն այդ պատճառով նրանք հավիտենական նզովքի ենթարկվեն: Ի պատասխան դրա, այսպես կոչված փրկիչը լիակատար անկեղծությամբ խոստովանեց, որ ինքը գերմաներեն չգիտի: «Ինչպե՞ս,- վրդովված պատասխանեց գերմանացին, - դու որդին ես աստծու և չգիտե՞ս բոլոր լեզուները, և նույնիսկ գերմաներենը: Չքվիր այստեղից, դու խարդախ ես, կեղծավոր ու խելագար: Քո տեղը խելագարանոցն է»: Ամաչելով իրենց դյուրահավատությունից, հանդիսականները ծիծաղեցին ու ցրվեցին» (Ջեյմս Ջորջ Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը, Երևան,1989 թ., էջ 125):

Սիոնիստ հեղինակներն անսասան են: Նրանք Աստվածաշնչում գրել և միլիոնավոր մարդկանց հավատացրել են, թե իրենց արյու-

նակիցը՝ Հիսուսը, կույսից է ծնվել, թլպատվել է հրեական ծեսով («Երբ ութ օրերը լման եղան մանուկը տարին թլփատելու». Ղուկաս 2:21), մահացել, վերակենդանացել, երկինք է բարձրացել ու, աստված դառնալով, փոխարինել է իր հորը՝ Եհովային, և կառավարում է տիեզերքը: (Ըստ Աստվածաշնչի՝ աստվածացել և երկինք են բարձրացել բազում հրեաներ, դրանց հետ նաև Հիսուսի մայրը): Ուրեմն, Աստվածաշնչից բխում է, որ հրեաները մշտապես երկու թագավոր ունեն. իրականում իրենց ընտրած առաջնորդը և երկինք բարձրացած և տիեզերքը կառավարող Քրիստոսը:

«Հարցեր և առաջադրանքներ» բաժնում գրված է. *«եկեք քննարկենք և բանավիճենք: -Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Աստված ընտրեց Մարիամին: Տանը թղթի վրա նկարիր հրեշտակ: Փորձեք նկարագրել ձեր մայրիկին և Մարիամ Աստվածածնին: Համեմատեցեք այդ նկարագրությունները»* (էջ 36):

Դասագրքի հեղինակները Մարիամին ընտրելու հարցում չպետք է դիմեին մանուկներին, այլ միայն՝ հասուն մարդկանց: Իսկ ինչ վերաբերում է մյուս հարցադրումներին, ապա ի՞նչ կարելի է ասել քրիստոնեական կրոնի քարոզչության առումով: Չէ՞ որ սուտն ու կեղծիքը տրամաբանության ենթակա չեն: Իսկ զգայուն մանուկը իր մորը երբեք չի համեմատի մի կնոջ հետ, ով, ըստ Աստվածաշնչի, բազմազավակ է եղել (նրա զավակների անուններն են՝ Հիսուս, Հակոբ, Սիմոն, Հուդա, Հովսեփ, Մարթա, Եսթեր, Սողովմէ) և, այդուհանդերձ, կույս է մնացել:

Ուշագրավ է դասագրքում զետեղված «Հիսուսը և մանուկները» ավետարանից վերցված լրացուցիչ նյութը (էջ 43). *«Այն օրը աշակերտները մոտեցան Հիսուսին և ասացին. «Մեզանից ո՞վ է մեծը երկնքի արքայության մեջ»: Եվ նա իր մոտ կանչեց մի մանուկ, կանգնեցրեց նրան նրանց մեջ ու ասաց. «Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, եթե չդառնաք ու չլինեք մանուկների պես, երկնքի արքայությունը չեք մտնի: Ով իր անձը խոնարհեցնում է ինչպես այս մանուկը, երկնքի արքայության մեջ նա է մեծ»* (Մատթ. 18:1-5):

Սրանից հասկացվում է, որ քրիստոնեական դավանաբանությունը պարտադրում է լինել տգետ, խոնարհ, հնազանդ, դյուրահավատ, իսկ ինչպես հայտնի է, եկեղեցու գոյության, հարստացման, հզորացման ու ծավալման գլխավոր հենարանը հենց այդպիսի մարդն է: Եկեղեցին իր բազմադարյա փորձով շատ լավ գիտի, թե ինչպես կերտել-ստեղծել դյուրահավատների հանրույթ, մի հանրույթ, որը դարեր շարունակ տնօրինում է քրիստոնեական աշխարհի ճակատագիրը և նրան տանում այն ճանապարհով, որը համապատասխանում է այդ դավանաբանության նպատակին:

Իսկ ո՞րն է քրիստոնեական դավանաբանության նպատակը և ո՞րն է այդ նպատակին հասնելու հիմնական զենքը: Իմ պատկերացմամբ, այդ դավանաբանության նպատակը սիոնիզմի ծրագրի իրականացումն է, իսկ նպատակին հասնելու գործիք-զենքը, այսպես ասած, գործնական-կիրառական սուրբ երրորդությունն է: Այս երրորդությունը որևէ ընդհանրություն չունի քրիստոնեական կրոնի առասպելական սուրբ երրորդության (հայր աստված, որդի աստված, սուրբ հոգի) հետ: Ահա այդ կիրառական սուրբ երրորդության բաղադրիչները՝ ա) մանրակրկիտ մշակված ու շարունակաբար կատարելագործվող գաղափարախոսություն՝ նրբագույնս հղկված թատերականությամբ, բ) ֆինանսների և շարժական ու անշարժ գույքի անասելի հարստություններ և դրանց շարունակականությունն ապահովող երաշխիք, գ) հավատացյալներ, որոնք իրենց ետևից տանում են նաև ոչ հավատացյալներին: Կարծում եմ, եթե չլինի այդ երրորդության երրորդ բաղադրիչը, ապա հօդս կցնդեն մյուս երկուսը: Հետևաբար, քրիստոնեական դավանաբանության գլխավոր զենքը հավատացյալն է: Ահա թե ինչու եկեղեցին հսկայածավալ միջոցներ է ծախսում հավատացյալների հազարամյակների շարասյան շարունակականությունն ապահովելու համար և, պետության հետ համաձայնեցված, աճեցնում է հավատացյալների նորանոր սերունդներ:

Ի՞նչն է եկեղեցու հենարանի՝ հավատացյալի շարժիչ ուժն ու եկեղեցուն-դավանաբանությանը նվիրված լինելու դրդապատճառը: Դրդապատճառը չգիտակցված, երևակայական ու սխալ ըմբռնած շահամոլությունն է՝ մեռնելուց հետո դրախտում հայտնվելու

շահագրգռությունը: Այսինքն՝ **առևտուր**. «Ես քեզ եմ նվիրաբերում իմ կյանքը և իմ ապագան, իսկ դու անդրշիրիմյան կյանքում ինձ համար նպաստավոր պայման ապահովիր»: Ողբերգական է, որ անհատը երևակայական էակի՝ Քրիստոսի հետ պայմանագիր է կնքում և գոյություն չունեցող այդ խաբկանքին անհամեմատ ավելի շատ է վստահում, քան, ասենք, իր բարեկամների կամ պետության հետ կնքած իրական պայմանագրին: Իսկ եկեղեցին լավագույնս գիտի հավատացյալների հետ վարվելու ձևը: Նրանցից պահանջվում է՝ «**Քու բոլոր սրտովդ Տէրոջը ապաւինէ և քու իմաստութեանդ մի՛ վստահիր**» (Առակաց 3: 5), կամ՝ «**Իմաստութեան սկիզբը Տէրոջը վախն է**» (Առակաց 1:7): Իսկ Տիրոջն ապավինելը նշանակում է՝ հավատալ Աստվածաշնչում ամփոփված բոլոր հորինվածներին, այսինքն՝ առասպելներն ընդունել որպես իրականություն. որ հավերժորեն եղել է ու կա ամենակարող Եհովան, որը ոչնչից ստեղծել է տիեզերքը, լույսը բաժանել է խավարից, հողից այր և սրա կողոսկրից էլ կին է ստեղծել, որ իրեան գոտեմարտում հաղթել է տիեզերքը ստեղծողին, որ նա էլ Երկրագունդը նվիրել է իրեաներին, որ Եհովան, հրեշտակները, երկնային լուսատուները, միջատները, բնական երևույթներն ու հիվանդությունները կռվում են իրեաների հակառակորդների դեմ, որ իրեա կույսից ծնվածը մեռնելուց հետո հարություն է առել, երկինք բարձրացել... Այս ամենը հավատացյալների գիտակցության մեջ ամրագրված են որպես իրականություն, անառարկելի ճշմարտություններ: Իզուր չէ, որ գիտնականները պնդում են, որ Աստվածաշունչն ամայացնում է մարդուն: Դարեր շարունակ մարդկանց հիմարացրել ու մոլորեցրել են: Այդ գործընթացը շարունակվում է, քանի որ եկեղեցին, շնորհիվ սիոնիզմի նման զորեղ ուժի, մշտապես կարողանում է օգտագործել իր քաղաքական իշխանությունը և հավատացյալների բանակ ունենալ:

Զինվորագրումը նույնն է մնացել. «Ցելսուսը 2-րդ դարի քրիստոնյաների մասին գրել է, որ նրանք «ցանկանում և կարող են գրավել միայն փոքրահասակներին, ստորին ծագում ունեցողներին, անկիրթներին, ստրուկներին և երեխաներին» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 12):

Պարզ է, որ ստորին ծագում ունեցողներին, անկիրթներին և

ստրուկներին քարոզչությամբ կրոնի մեջ ընդգրկելը եկեղեցու համար այն արժեքն ու կարևորությունը չունի, ինչ երեխաներին, քանզի ստորին ու ստրկական ծագում ունեցողները և անկիրթները ոչ միայն բանականության մթագնման ու կորստի պատճառով են կրոնական համայնքի մեջ ընդգրկվում, այլև նյութական շահի ակնկալիքով: Հասկանալի է, որ այսպիսի կիսակեղծավոր հավատացյալներով եկեղեցին ապագա չի ունենա: Ուրիշ է երեխաների պարագան: Սրանք դեռևս գիտական գիտելիքների համապատասխան պաշար չունեն, դյուրահավատ են և, ինչպես ցույց է տալիս կյանքը, երեխաների մեջ հեշտությամբ կարելի է ամրագրել ցանկացած գաղափար, որին հավատարմաբար կծառայեն իրենց ողջ կյանքի ընթացքում, քանզի մանկական հասակում մատուցված գաղափարները հեշտությամբ ամրագրվում են նաև ենթագիտակցության մակարդակում: Հիշենք թեկուզ մամլուքների կամ ենիչերիների օրինակը, որոնք համապատասխան դաստիարակություն ստանալով՝ կոտորում էին նույնիսկ իրենց ծնող ժողովրդին:

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնող պարթև Գրիգորը, որին մենք դարեր շարունակ Գրիգոր լուսավորիչ ենք անվանում, լուծել է նաև ամենաառանցքային խնդիրներից մեկը՝ հայ մանուկներին նոր կրոնի ապագա քարոզիչներ դարձնելը, և դա այնպիսի հիմքի վրա է դրել, որ առ այսօր շարունակվում է: Հենց նույն ազգից ապազգային կադրեր պատրաստելու հարցում, պարթև Անակի որդի Գրիգորը նույնպես փայլուն կերպով է դրսևորել իր սև հանճարը: Ագաթանգեղոսը գրում է. «Նույնպես [Գրիգորը] **համոզեց թագավորին, որ զանազան գավառներից, կողմերից, այլևայլ տեղերից մանկանց բազմություն հավաքեն ուսուցանելու նպատակով**, գազանամիտ, վայրենագույն և **ճիվաղաբարո** գավառների բնակիչներին, որոնց ընդգրկեց ուսուցման մեջ և հոգևոր սիրով ու եռանդով վերացրեց դևերի ու սնոտի կուռքերի պաշտամունքի **շարավահոտ աղտն** ու ժանգը և **<u>այնչափ հեռացրեց իրենց բուն բարքերից</u>, մինչև որ նրանք ասացին, թե <u>«մոռացա իմ ժողովրդին ու իմ հոր տունը</u>»**: Տրդատ թագավորը Հայոց երկրի տարբեր կողմերին **հրաման տվեց՝ իր իշխանության նահանգներից, գավառներից, ուսման համար մատաղ մանուկների բազմություն**

բերել և նրանց վրա հմուտ ուսուցիչներ կարգել: **Առավելապես քրմերի պղծագործ ցեղին և նրանց մանուկներին այնտեղ հավաքել**, հարմար տեղերում դաս-դաս խմբել և ապրուստի թոշակ նշանակել: Նրանց երկու մասի բաժանեցին, ոմանց տվեցին ասորի դպրության և ոմանց՝ հելլենական: Դրանով իսկույն, **մի ակնթարթում**, երկրի վայրենամիտ, դատարկասուն և անասնաբարո բնակիչներն արագորեն մարգարեագետ, առաքելածանոթ և Ավետարանի ժառանգորդներ դարձան ու աստվածային բոլոր ավանդություններին ոչ մի բանով անտեղյակ [չմնացին]: **Եվ դարձյալ շեն ու անշեն տեղերում հաստատեց դաշտաբնակ, շենաբնակ, լեռնաբնակ, անձավաբնակ, արգելաբնակ վանականների բազում ու անհամար խմբեր**: **Քրմերի որդիներից ոմանց առավ աշակերտ, ձեռնասուն դարձրեց,** ջանում էր ուսում տալ նրանց հոգևոր խնամքով ու երկյուղով դաստիարակել... Եվ Աղբիանոսին՝ ճշմարիտ և աստվածասեր մարդուն թողեց արքունի դռան բնակիչներին եպիսկոպոս, և ինքը ժամանակ առ ժամանակ անբնակ լեռներն էր ելնում, ուր և ինքն իր անձով իսկ օրինակ էր ցույց տալիս: Բոլոր մենաստաններից առնում էր որոշ աշակերտների և գնում դառնում էր լեռնակյաց, մենակյաց, մտնում էր խոռոչների ու ճեղքերի մեջ և առօրյա սնունդը հայթայթում խոտեղեն ուտելիքներով: Այսպես՝ վշտակյաց տկարության էին անձնատուր լինում, մանավանդ որ աչքի առջև ունեին առաքելական խոսքի մխիթարությունը, թե «երբ տկարանում եմ Քրիստոսի համար՝ այն ժամանակ զորացած եմ լինում» և թե՝ **«ավելի լավ է պարծենալ տկարությամբ, որպեսզի իմ մեջ բնակվի Քրիստոսի զորությունը»** (Ագաթանգեղոս, 839, 840, 845, 846):

Տարբեր տեղերից «մանկանց բազմություն հավաքելը», «հմուտ ուսուցիչներ կարգելը» հիշեցնում է վերջին հարյուրամյակի Հայոց եղեռնը և նրա հետևանքները, երբ հայ մանուկներին «հմուտ ուսուցիչները» թրքացնում և ավելի մոլի հայատյաց էին դարձնում, քան իրենք թուրքերն են: Եթե ազգությամբ պարթև Գրիգորը «քրմերի որդիներից ոմանց առավ աշակերտ, ձեռնասուն դարձրեց», ապա արդյո՞ք նույն ճակատագրին չարժանացան մյուս հայ մանուկները: Արդյո՞ք Գրիգորի կարգած «հմուտ ուսուցիչների» դաստիարակած հայ մանուկները չէին, որ հասուն տարիքում կարողանում

էին սպանել անգամ իրենց ծնողներին, եթե նրանք շարունակում էին հարգել իրենց ազգային՝ Հայոց ավանդական պաշտամունքը: Իսկ այն, որ հայ մարդիկ ասել են, թե «մոռացա իմ ժողովրդին ու իմ հոր տունը», այո, քրիստոնեական կրոնի նպատակներից մեկն էլ մարդկանց հենց ձեռնասուն դարձնելն ու իրենց ծնող ժողովրդից օտարել-հեռացնելն է: Եվ այսօր մենք զարմանում ենք, որ ազգասեր չենք և անգամ անհատական արժանապատվության գիտակցումից համարյա զրկված՝ շարունակաբար կորուստներ ենք արձանագրում, նաև հպարտանում ենք, որ Հիսուս Քրիստոսի սիրելին ենք, քանզի անհաջողությունները, դժբախտություններն ու ողբերգությունները 1700 տարի է, ինչ առատորեն ուղեկցում են մեզ...

Մանկության տարիքից մարդուն նպատակայնորեն դաստիարակելու հետևանքների մասին արժեքավոր տեղեկություն է պարունակում Պլատոնի (427-347 թթ., մ.թ.ա.) «Քարանձավի խորհրդանիշը» աշխատությունը: Այստեղ նկարագրված է մարդկանց իրական կյանքը գիտակցելուց և ընկալելուց զրկելու և հորինված ստերեոտիպերով կառավարելու, ձեռնասուն դարձնելու ողբերգական պատկերը՝ «**Եվ փոքրուց նրանց ոտքերին ու պարանոցին կապանք է դրված**, այնպես, որ մարդիկ չեն շարժվում և տեսնում են միայն այն, ինչը ուղիղ նրանց աչքերի առջևումն է, քանի որ այդ շղթաները թույլ չեն տալիս գլուխը շրջել»: Այսինքն՝ տեսնում են միայն այն, ինչ թույլատրելի է: Իսկ աչքերի առջևում դրվածը՝ թույլատրելին, աշխարհի կեղծ պատկերն է:

Հռչակավոր աստվածաբան Գրիգոր Տաթևացին պարզաբանում է, թե եկեղեցին ինչ «գիտելիք» է տալիս աշակերտին. «Մանուկը մոտ է բնական բարուն եւ անմեղությանը, (նրա) **զգայարանները ավելի փափուկ են, եւ փափուկ մոմի նման ավելի լավ է արտատպվում կնիքից**, աճման եւ զարգացման տարիքում է, որի համար ավելի արագ է ըմբռնում ամեն ինչ եւ սովորում... վարժվում է **իմաստունների** խրատով, **վարժվում է Սուրբ Գրքով**, ով կրթվում է գործնական առաքինությամբ, **այնպիսին Սուրբ Հոգու իմաստությանն է հասնում**» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 159): Այստեղ պարզ հասկացվում է, թե ինչո՞ւ եկեղեցին քրիստոնեական

ուսմունք է քարոզում մարդու ամենավաղ տարիքից՝ նույնիսկ օրո-րոցից սկսած: Եվ հասկանալի է, որ մարդն ինչքան զուրկ է գիտա-կան գիտելիքներից, մանավանդ աճման նախնական փուլում, ինչ-պես կասեր աստվածաբանը՝ «զգայարանները ավելի փափուկ են, եւ փափուկ մոմի նման ավելի լավ է արտատպվում կնիքից»: Իսկ *կնիքը*, պարզ է որ Աստվածաշնչի բովանդակությունն է, Սպինոզա-յի բառերով՝ «Աստվածաշնչի մեռած տառերն» են:

Աստվածաբանի այդ նույն աշխատության մեկ այլ քաղվածքից պարզ երևում է, թե եկեղեցին իմաստություն ասելով ի՞նչ է հաս-կանում կամ ինչո՞ւ անձնիշխան, այսինքն՝ բանական լինելը և սե-փական կամք դրսևորելը ախտի ակունք է համարում. «Մանկական հասակը մեղքի փուշ չի պարունակում. ընդունում է ամեն խրատ եւ անմոռաց պահում: Իսկ երբ չի վարժվում խրատներով, հասակն աճելուն զուգընթաց աճում են նաև ախտերը: Այդ ժամանակ **անձ-նիշխան** կամքով հետամուտ է լինում ախտին և այլևս **չի հա-վատում աստվածային ուխտին** և **պատվիրաններին**: **Սա հրեաների ուխտի մասին է**: Իսկ մեզ Տերը Ավետարաններով օրհնեց, որ ասում է. «Իմ հայրը ինձ ուխտեց արքայություն, եւ ես ձեզ եմ խոստանում, որպեսզի բազմեք տասներկու գահերի վրա: («Ես կ'ուխտեմ ձեզի թագաւորութիւն մը, ինչպէս իմ Հայրս ինծի թագաւորութիւն մը տալ ուխտեց. որպէս զի դուք իմ սեղանէս **ու-տէք ու խմէք** իմ թագաւորութեանս մէջ եւ աթոռներու վրայ նստիք Իսրայէլի տասներկու ցեղերը դատելու». (Ղուկ. 22:29-30), **իսկ այս ուխտը անմոռաց կպահեն նրանք, ովքեր մանկութ-յունից Սուրբ Գրքին են հետևում**, ըստ այն խոսքի, որ գրում է առաքյալը աշակերտին. «**Մանկուց գիտես Սուրբ Գիրքը, որը կարող է իմաստուն դարձնել քեզ**» (Բ Տիմ. 3:15) (էջ 25-26):

Այսինքն՝ եկեղեցու համար իմաստությունն Աստվածաշնչում գրված, օրինակ, բնությունն ու բնականությունը, իրական կյանքը մերժող և անդրշիրիմյան կյանք քարոզող դոգմաներին անվերա-պահորեն հավատալն է:

Հրաժարվիր քո բանականությունից, և եկեղեցին կփառաբա-նի քեզ: Դարեր շարունակ քարոզվում է՝ բացի Աստվածաշնչից ու-րիշ գրքեր չկարդալ. «Որդյակ իմ... շատ գիրք շինելը ծայր չունի ու **շատ կարդալը մարմինը կը յոգնեցնէ**» (Ժողովող 12:12):

Հուդայական և քրիստոնեական դավանաբանությունների (ընդհանուր հուդայականության) մեծ գիտակ Գրիգոր Տաթևացին աստվածաշնչյան այս խրատին հետևյալ բացատրությունն է տալիս. «Ասենք, որ ինքն իրեն հակառակ չի խոսում, թե իբր շատ գրքեր չհավաքել, **իմաստություն** չսովորել: Այլ նախ, ի՞նչ պետք է հասկանալ. այն, որ շատ և օտարոտի գրքեր չհավաքել, որովհետև դա քեզ օգտակար չէ բարի գործերում և հավատքի մեջ: Այլ **Սուրբ Գիրքը բավական է քեզ,** որ քեզ **իմաստուն** է դարձնում առ Աստված: Ճգնավորներն ու կրոնավորները աղոթքը կատարում են առանց շատ կարդալու, Աստծո հետ են խոսում աղոթքով և իմաստություն ստանում Նրանից, որովհետև սուրբ հայրերը աստվածուսույց են կոչվում: Այն է ասում, որ հեշտ է առանց բազում գրքերի և **քննարկումների** աղոթքով Աստծուն մոտենալ և ճանաչել Նրան: **Սուրբ Գիրքը մեզ ընտանի է դարձնում Աստծուն**, և ճանապարհ է, որ դեպի Աստված է տանում, մտքի ժանգն է սրբում, **և մարդը աստծուն ընտանի լինելով՝ անմիջականորեն տեսնում է Աստծուն**: Աստծո մասին գիտենալու հարցում **միտքը ավելի զորավոր է, քան գիրքը**» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 112-113): «**Ինչ որ անհրաժեշտ է աշակերտին. միայն լսել խրատողին և դյուրահավատ լինել:** Կատարյալ և անհամեմատ իմաստությունը՝ աստվածային լույսով հպվելու հոգևոր և իմանալի կյանքին, մերկանալ մարմնավոր կրքերից և ունենալ սեր առ Նա: Այս իմացումը Տերը հավատ է համարում, Հովհաննես ավետարանիչը՝ լույս, իսկ Սողոմոնը՝ իմաստություն: Ովքեր ունեն ուղիղ միտք, գիտեն, որ կա Աստված և երկնավոր կյանք, և հետմահու հարություն և հատուցում բարի և չար գործերի» (էջ 18):

Ահա և քրիստոնեական եկեղեցու անկեղծ վերաբերմունքը գիտության, կրթության ու մանկավարժության նկատմամբ՝ կարդալ միայն Աստվածաշունչը և այն, ինչ ցուցանեն եկեղեցու հայրերը, գիտելիք ձեռք բերել հիմնականորեն աղոթքի միջոցով, այսինքն՝ երևակայել և երևակայածը ընդունել որպես իրականություն, խուսափել քննարկումներից, հավատալ մեռնելուց հետո նորից ապրելուն, հրաժարվել կրքերից: «Սուրբ Գիրքը մեզ ընտանի է դարձնում» սթափեցնող արտահայտությամբ Տաթևացին ակնհայ-

տորեն ցուցանում է Աստվածաշնչի շովինիստական, հակաբնական ու հակամարդկային էությունը:

Անգլիացի գիտնական Ռասելը քննարկվող խնդրի առնչությամբ գրում է. «Մանկական ամենավաղ հասակում մարդկանց մոտ առաջացած գաղափարաբանական զուգորդումները (ասոցիացիաները) մեզ վրա ավելի մեծ ազդեցություն են գործում, քան ավելի ուշ տարիքում առաջացած գաղափարաբանական զուգորդումները: Մարդկանց մեծամասնությունն աստծուն հավատում է այն պատճառով, որ այդ հավատը նրանց մեջ մտցնում են մանկության տարիքում: Յուրաքանչյուրը, ով աշխատել է հարցը ուսումնասիրել անաչառ, գիտի, որ **արհեստականորեն մատուցված տգիտությունը ծայր աստիճան նպաստավոր է հոգեկան և ֆիզիկական հիվանդության համար**»:

Մանուկների նկատմամբ Հիսուսի վերաբերմունքը մի առանձնահատուկ «նրբությամբ» է քարոզում ս. Էջմիածինը: Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի «Քրիստոնյա Հայաստան» կրոնական, մշակութային, լրատվական պաշտոնաթերթում (2004 թ. մայիս Ա, թիվ 9, 173) գրված է. «Մի փոքրիկ երեխա, իր մորից հաց առնելով, դուրս ելավ և ուտելով այստեղ-այնտեղ էր շրջում, ինչպես այդ տարիքի երեխաների սովորությունն է: Պատահեց, որ այդ մանուկը եկավ մի տեղ, ուր կար Կույս Մարիամ Աստվածածնի պատկերը, որ գրկում ուներ մանուկ Քրիստոս Աստծուն: Նրան նայելով՝ մանուկը երեխայաբար և քաղցրությամբ ասաց մանուկ Քրիստոսին.

- Սիրելի՛, աղաչում եմ, ընդունի՛ր այս, որ հոժարությամբ ընծայում եմ քեզ:

Իսկ այն պատկերը, թեպետև, գեղեցիկ էր նկարված, սակայն, որովհետև անզգա էր, ոչ հացն էր առնում և ոչ պատասխան տալիս: Իսկ մանուկը չէր դադարում աղաչելուց, որ իր հետ հաց ուտի: Եվ երբ երկար ժամանակ անցավ, իսկ նա ստեպ-ստեպ աղաչում էր,- որպեսզի հայտնի լինի, թե Աստծուն ինչպես հաճելի են անմեղների խնդրանքները,- պատկերն Աստծո զորությամբ ձեռքը երկարեց, երեխայից հացն ընդունեց՝ ասելով.

- Ահա այդ հացը վերցնում եմ քեզանից, ինչպես կամենում ես, բայց երեք օրից այն քեզ հատուցել եմ կամենում:

Իսկ մանուկը, լսելով այդ պատասխանը, ուրախությամբ տուն դարձավ և նույն ժամին հիվանդացավ: Երբ եկավ երրորդ օրը, **Տերն ու Կույս Մարիամի Որդին կանչեց նրան, և մանուկն ավանդեց իր հոգին առ Աստված, որպեսզի առնի հավիտենական կյանքի հացն ու երկնքի արքայության բնակարանը»:**

Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի պաշտոնաթերթում, ինչպես տեսնում ենք, գերագույն բարիք է համարվում նույնիսկ նկարն իրական մարդուց տարբերել չկարողացող մանկան մահը: Այս սրբապղծությունը ճիշտ և ճիշտ համահունչ է քրիստոնեական գաղափարախոսությանը և սրա ջատագովների տեսակետներին: Օրինակ, Ճախնովիչը նշում է, որ «Տերտուլիանոսը գրել է, թե **«Այս կյանքում մեր սրտին ավելի մոտ բան չկա, քան որքան կարելի է շուտ մեռնելը**»: Իսկ Սուրբ Կեպրիանոսը ասում էր. «**Քրիստոնյայի համար ոչինչ այնքան օգտակար չէ, որքան մոտալուտ մահը**» (Մ. Ճախնովիչ, Փիլիսոփայության ծագումը և աթեիզմը, Երևան, 1979 թ., էջ 139):

«ՀԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՓՈՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»

Դասագրքում Հիսուս Քրիստոսի ծնունդը, մկրտությունը, մանկությունը նկարագրելուց հետո ներկայացվում է Քրիստոսի և սատանայի մրցակցությունը: Ըստ ավետարանների, Քրիստոսին մկրտելուց հետո սուրբ հոգին նրան տանում է անապատ՝ սատանայի հետ մրցելու համար:

«Առաջին փորձություն. Հիսուսը 40 օր ոչինչ չկերավ և քաղց զգաց: Սատանան, որ անընդհատ հետևում էր Հիսուսին, մոտեցավ նրան, որպեսզի փորձի և մոլորեցնի: Նա ասաց, որ եթե Հիսուսն իրոք Աստծու որդին է, թող այնպես անի, որ անապատի քարերը հաց դառնան: Հիսուսը չնայած շատ քաղցած էր և կարող էր քարերը հաց դարձնել, չխաբվեց: Նա պատասխանեց, որ մարդը միայն հացով չի ապրում, այլ նաև Աստծո խոսքով» (էջ 48):

Հեքիաթը օգտակար է նաև այն առումով, որ նրա մեջ համարյա միշտ առկա է առողջ տրամաբանությունը, ինչպես նաև հեքիաթն ավարտվում է այնպիսի եզրահանգմամբ, ինչպիսին նրա բովանդակությունն է, սակայն, առաջին փորձության մեջ նկարագրված նյութի բովանդակությունն ու եզրակացությունը միմյանց չեն համապատասխանում: Օրինակ, սատանայի առաջարկության մեջ Հիսուսին մոլորեցնելու՝ ճիշտ ճանապարհից շեղելու ոչինչ չկա: Սատանայի հարցադրումը տրամաբանական է, պարզ ու հասկանալի. եթե ամենակարող ես՝ քարը հաց դարձրու: Սակայն Հիսուսի պատասխանը ոչ թե հարցի պատասխանն է կամ դրա պարզաբանումը, այլ միայն շփոթեցնելու, շեղելու նպատակ է հետապնդում:

«Երկրորդ փորձություն. Սատանան չնայած պարտվեց, չհեռացավ և շարունակեց փորձել Հիսուսին: Տեսավ, որ ուտելիքի միջոցով չկարողացավ մոլորեցնել, նա այլ միջոցի դիմեց: Այս անգամ Հիսուսին տարավ մի բարձր աշտարակի վրա և ասաց, որ եթե նա Աստծո որդին է, թող իրեն ցած նետի: Եթե Աստված սիրում է իր որդուն, ապա նա չի թողնի, որ Հիսուսը վնասվի: Բայց Հիսուսը իրեն ցած չգցեց և պատասխանեց, որ Աստծուն փորձել չի կարելի» (էջ 48):

Այստեղ նույնպես Հիսուսին մոլորեցնելու, ճիշտ ճանապարհից շեղելու միտում չի նկատվում: Սատանան պարզապես ցանկանում է ճշտել, թե արդյո՞ք Հիսուսը աստծո որդին է, թե նա ուղղակի դատարկ հայտարարություն է անում: Ինչո՞ւ և ի՞նչ նպատակով ավետարանիչները չեն գրել, որ Հիսուսը քարերը հաց է դարձրել և իրեն վայր է գցել բարձր աշտարակից ու ողջ է մնացել: Ավետարանիչները եթե նույնիսկ գրեին, որ Հիսուսը քարերը հաց է դարձրել և աշտարակից իրեն վայր գցելով ողջ է մնացել, միևնույնն է, անգամ այդ պարագայում չի կարելի ասել, թե սատանան պարտվել է: Հիսուսը դրանով միայն պետք է ապացուցեր, որ իրեն վերագրվող ամենակարող լինելը համապատասխանում է իրականությանը: Սակայն Հիսուսը, ինչպես առաջին փորձությունում, այստեղ նույնպես խուսափողական պատասխան է տվել: Այդուհանդերձ, եզրակացվում է, այսինքն՝ մանուկներին համոզում են, որ իբր սատանան երկու փորձություններում էլ պարտվել է:

«Երրորդ փորձություն. Սատանան կրկին պարտվեց, բայց շարունակեց Հիսուսին փորձել և մոլորեցնելու նոր ուղիներ փնտրել: Այս անգամ նա Հիսուսին ցույց տվեց աշխարհի բոլոր թագավորությունները, նրանց փառքն ու հարստությունները: Նա ասաց, որ եթե Հիսուս Քրիստոսն իր առաջ խոնարհվի, այդ բոլորը նրան կտա: Բայց Հիսուսը պատասխանեց, որ միայն Աստծուն պետք է երկրպագել: Սատանան, տեսնելով, որ անկարող է պարտության մատնել Հիսուսին, թողեց-հեռացավ: Հիսուս Քրիստոսը հաջողությամբ հաղթահարեց բոլոր երեք փորձությունները»:

Այս դրվագում նույնպես, ինչպես վերը բերված երկու «փորձություններում», սատանայի հարցերում առկա է տրամաբանություն, գիտականություն, իսկ Հիսուսի պատասխաններում՝ միայն խուսանավում, անպատասխանատվություն, դեմագոգիա, քմահաճություն: Սատանայի և Հիսուսի երրորդ երկխոսությունից կարելի է եզրահանգել, որ սատանան *թողեց-հեռացավ* ոչ թե պարտվելու պատճառով, այլ համոզվեց, որ Հիսուսը աստվածային կարողություն չունի և անիմաստ է նրա հետ լուրջ խնդիրների մասին զրուցել: Եվ բացարձակ հիմնազուրկ է այն եզրահանգումը, որ իբր *Հիսուս Քրիստոսը **հաջողությամբ** հաղթահարեց բոլոր երեք փորձությունները:*

Մանուկներին բացահայտորեն ցուցանում են սևը, սակայն ասում են, որ դա սպիտակ է: Այսինքն՝ նրանց պարտադրում են հաշտվել աստվածաշնչյան հետևյալ դոգմայի հետ՝ «Քու բոլոր սրտովդ Տէրոջը ապաւինէ և քու իմաստութեանդ մի՛ վստահիր»: Փաստորեն, երեխաներին մատուցվում է սուտը սովորական դառնալու, ստի ու կեղծիքի հետ հաշտվելու, կեղծիքի բացահայտման մասին չմտածելու մտավարժանք: Այն դեպքում, երբ եկեղեցին կեղծավորաբար անիծում ու նզովում է սուտ խոսողներին. առերես պարսավում է սուտը, իրականում՝ սուտն է քարոզում:

Նշեմ, որ ՀՀ կրթության ազգային ինստիտուտի «Հայոց եկեղեցու պատմությունը 2005-2006 ուս. տարում» փաստաթղթում գրված է, որ «4-րդ դասարանում աշակերտներն ուսումնասիրում են քրիստոնյաների Սուրբ Գիրքը՝ Աստվածաշունչը, Հին և Նոր կտակարանների բովանդակությունը», սակայն նույն էջում ասվում է, որ «նոր

դասընթացը կրոնական քարոզչության նպատակ չի հետապնդում»: Այսինքն՝ առերես խաբեություն, հավատարմություն՝ ստին:

Եթե հուդայական և քրիստոնեական աստվածաբանությունը սատանա է հորինել և նրան գիտունի կերպար վերագրել, ապա պարզ է, որ դրանով նա ցանկանում է մի շատ նրբին խնդիր լուծել, քանզի աստվածաբանությունը, նույնն է՝ եկեղեցին, հենց այնպես ոչինչ չի անում: Հասկանալի է. մարդկանց կրոնական կապանքի մեջ պահելու համար անհրաժեշտ է ստեղծել ամենակարող ու բարերար, միաժամանակ, պատժող ու սարսափազդու աստծո (Եհովա, Քրիստոս, սուրբ հոգի) և չարագործ սատանայի կերպարներ:

Աստվածաշնչում սատանային պարգևել են «լուսավոր հրեշտակ» պատվանունը. «Եւ զարմանալի չէ, վասն զի Սատանան ալ լուսաւոր հրեշտակի կերպարանք կ՚առնէ» (Բ Կորն. 11:14), ինչը առավել հասկանալի է դարձնում աստվածաբան Գրիգոր Տաթևացին. «Սատանան ինչո՞ւ է կոչվում արեգակ: Նախ, որովհետև բնությամբ լույս առաջացման հրեշտակների հետ (էր) և հետո զրկվեց լույսի շնորհներից և իմաստությունից և բարեկամներից: Դրա համար էլ (սատանաները) չեն կարող տեսնել Աստծուն, և չեն ճանաչում ճշմարտությունը և չեն կամենում բարին: Սակայն նրա մեջ բնությամբ լույս կա և խաբում են մարդկանց: Դրա համար էլ փայլակ, արեգակ և աստղ են կոչվում: Երկրորդ, որովհետև արեգակը երբեմն չափազանց ջերմությամբ և երբեմն պակաս ջերմությամբ է վնասում, ինչպես ամռանը և ձմռանը: Այդպես է և սատանան, որ ջերմացնելով աշխարհի սիրով և սառեցնելով Աստծո սիրո հանդեպ, վնասում է մարդկանց: Երրորդ, ջերմությամբ խորշակահար է անում և սևացնում ծաղիկը: Այդպես էլ սատանան փործությամբ հավատի ծաղիկը և պտուղը կորստյան է մատնում: Արեգակը խոնավությունը հանում է երկրից և ամպով խավարեցնում է այն, այդպես էլ սատանան մեղքերը մեր մարմնից և հոգուց թանձրացնելով, խավարեցնում է մեր միտքը ամպով և զրկում աստվածային լույսից, այս կերպ հակառակ գործելով՝ արեգակ և փայլակ է կոչվում սատանան» (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 205-206):

Աստվածաբանը դժգոհում է, որ սատանայի մեջ բնությամբ լույս կա և խաբում է մարդկանց, սակայն հենց ինքը հերքում է իր

ասածը, պարզաբանելով, որ «խաբելը» նշանակում է կյանք տալ, իսկ քրիստոնեական դավանաբանության տեսանկյունով իրական կյանքն արժեք չունի: Աստվածաշունչ ընթերցողները կնկատեն, որ քրիստոնեական դավանաբանության շինանյութը սուտն ու խաբեությունն է: Տաթևացու մեկնությունից կարելի է եզրակացնել, որ քրիստոնեական դավանաբանությունը սատանա ասելով հասկանում է բնություն, բանականություն և, ընդհանրապես, կյանք:

Հավանաբար, շատերին կարող է հետաքրքրել, թե «փորձություններում» ավետարանիչներն ինչո՞ւ են վարկաբեկել Հիսուսին կամ արդյո՞ք քրիստոնեական եկեղեցու սպասավորներն այդ ամենը չեն նկատում: Հարկավ, այդ հարցերի լիարժեք պատասխանը կարող են տալ միայն քրիստոնեական դավանաբանության խոհանոցին լավատեղյակները: Ըստ իս, խնդրի այսպիսի մատուցումն ուղղված է տրամաբանության դեմ: Եկեղեցին, փաստորեն, մարդկանց մեջ սերմանում է արհամարհական վերաբերմունք տրամաբանության, գիտության, ճշմարտության նկատմամբ, կարևորելով միայն կույր հավատքը՝ եկեղեցու ցանկացած ասածին հավատալը: Այսինքն՝ եկեղեցին փչացնում է երեխաների մտածողությունը, նրանց վարժեցնում-սովորեցնում է արհամարհել տրամաբանությունը, մերժել պատկառանքը, սուտն ընդունել որպես ճշմարտություն և չամաչել:

«ՀԻՍՈՒՍԸ ՕԳՆՈՒՄ Է ՄԱՐԴԿԱՆՑ»

Դասագրքի 55-րդ էջում գրված է. *«Հիսուսը քարոզելու և **Աստծու պատվիրանները** մարդկանց սովորեցնելու նպատակով շրջում էր քաղաքներում և գյուղերում: Նա ոչ միայն քարոզում, այլև օգնում էր կարիքավորներին: Հիսուսի աշակերտները պատմում են, որ մի անգամ նրան լսելու համար հավաքվել էին բազմաթիվ մարդիկ: Զրույցն ավարտվեց բավականին ուշ: Հիսուսը չցանկացավ ժողովրդին քաղցած տուն ճանապարհել և պատվիրեց աշակերտներին՝ կերակրել նրանց: Պարզվեց, որ եղած հացն ու ձուկը շատ քիչ են: Հիսուսը վերցրեց դրանք, օրհնեց և տվեց աշակերտներին, նրանք էլ ժողովրդին: Մարդիկ մոտենում, վերցնում էին այն-*

քան, որքան կամենում էին, բայց հացն ու ձուկը չէին վերջանում: Այդպիսի երևույթները մարդիկ անվանում էին հրաշքներ: Սակայն դրանով Հիսուսը ցույց էր տալիս իր աստվածային ամենակարողությունը: Այդ պատճառով շատ հիվանդներ, որ հավատում էին Հիսուսին և դիմում էին նրան, բոլորն էլ առողջանում էին. խուլերը լսում էին, կույրերը տեսնում, կաղերն ու անդամալույծները քայլում էին, բորոտները մաքրվում էին վերքերից: Հիսուսի բուժած մարդկանց մասին վկայություններն այնքան շատ են, որ հնարավոր չէ բոլորը հիշատակել»:

Նախ, արդեն ասվել է, որ արծարծվող պատվիրաններն Աստվածաշնչում ներկայացված ժամանակներից դարեր առաջ գրել է Համմուրաբին, և նշված պատվիրանները Եհովա և Հիսուս առասպելական հերոսների հետ կապելն անհարիր է:

Որպեսզի Հիսուսին վերագրվող «բարեգործության», «օգնության», մարդկանց նկատմամբ «խղճմտանքի» մասին ավելի հստակ պատկերացում ունենանք, դիմենք գլխավոր ավետարանիչին. «Յիսուս իր աշակերտները քովը կանչելով՝ ըսաւ. «Կը խղճամ այդ ժողովուրդին վրայ, վասն զի երեք օր է, որ քովս են եւ բան մը չունին ուտելու: Զանոնք անօթի արձակել չեմ ուզեր, չըլլայ որ ճամբան մարին»: Աշակերտները անոր ըսին. «Մենք անապատին մէջ ուրկէ՞ պիտի ունենանք այնչափ հաց, որ այսչափ բազմութիւնը կշտացնենք»: Յիսուս ըսաւ անոնց. «Քանի՞ նկանակ ունիք»: Անոնք ալ ըսին. «Եօթը ու քանի մը մանր ձուկեր»: Հրաման ըրավ ժողովուրդին, որ գետնին վրայ նստին: Եօթը նկանակը եւ ձուկերը առաւ, գոհացաւ եւ կտրեց ու տուաւ աշակերտներուն, աշակերտներն ալ ժողովուրդին տուին: Կերան ամէնքը եւ կշտացան: Եօթը զամբիւղ լեցուն՝ աւելցած կտորտանքներ վերցուցին: Անոնք որ կերան՝ չորս հազար այր մարդիկ էին, կիներէն եւ տղաքներէն զատ» (Մատթ. 15:32-38):

Իհարկե, մարդկանց զանգվածաբար հիպնոսի ենթարկելը հնարավոր երևույթ է, և դա առ այսօր իրականացվում է, սակայն ի՞նչ օգուտ դրանից, և ինչպե՞ս կարելի է դա համարել մարդկանց օգնելու դրսևորում, չէ՞ որ նրանք՝ Քրիստոսի մատուցած սննդով «կերակրվողները», բացի խաբեությունից, ուրիշ ոչինչ չստացան:

Հերթական քաղվածք բերելով՝ փորձենք հասկանալ, թե Հիսուսը հիվանդներին ի՞նչ դեղերով է բուժել. «Եթէ ձեզմէ մէկը նեղութեան մէջ է, աղօթք թող ընէ: Եթէ մէկը ուրախ է, սաղմոս թող երգէ: **Եթէ ձեզմէ մէկը հիւանդ է, եկեղեցիին երէցները թող կանչէ, որպէս զի իր վրայ աղօթք ընեն ու Տէրոջը անունով թող իւղով օծեն զինք: Հաւատքով եղած աղօթքը պիտի փրկէ հիւանդը ու Տէրը զանիկա ոտքի պիտի հանէ:** Եւ եթէ մեղք ալ գործեր է, պիտի ներուի անոր: Ձեր յանցանքները իրարու խոստովանեցէ՛ք ու աղօ՛թք ըրէք իրարու համար, որպէս զի բժշկուիք: Արդարին ջերմեռանդ աղօթքը շատ ազդեցութիւն ունի: Եղիան մէզի պէս կրքերու ենթակայ մարդ մըն էր: Աղօթք ըրաւ որ անձրեւ չգայ եւ երեք տարի ու վեց ամիս երկրի վրայ անձրեւ չեկաւ: Եւ նորէն աղօթք ըրաւ ու երկինք անձրեւ տուաւ եւ երկիր իր պտուղը բուսցուց» (Թուղթ Յակոբու 5:13-18):

Այստեղ նույնպես հիպնոսից ու ցնորական հորդորներից զատ ոչինչ չկա: Իսկ եթե որևէ բան էլ կա, ապա դա կույր հավատքի քարոզն է: Պարզից էլ պարզ է, որ մարդիկ ինչպես «կշտացան», այնպես էլ «բուժվեցին»: Այսինքն՝ կեղծավորություն: Աստվածաշնչում սուտը պարսավելի է, սակայն հենց նույն Աստվածաշնչում այնպիսի ծավալուն ստեր կան, որ դժվարանում եմ դրանց որևէ գնահատական տալ, այն ուղղակի նաև ստի շտեմարան է: Թեկուզ, օրինակ, այս համեմատաբար մեղմ սուտը, որ Քրիստոսը 7 բոքոնով ու մի քանի մանրաձկով կշտացրել է մոտ 10 հազար մարդու, և 7 զամբյուղ հաց ու ձուկ էլ ավելացել է: Ցավալին նաև այն է, որ վառ երևակայությամբ ստեղծված առասպելները դարձրել են կրոնական դոգմաներ, որոնք այդ վիճակում արդեն համարվում են անառարկելի, անքննելի ճշմարտություններ և իրենց սև գործն են կատարում մարդկության ճակատագրում:

Հասկանալի է, պետության աջակցությամբ եկեղեցին փորձում է մանուկներին, նույնն է թե մարդկանց, շեղել իրական կյանքից և տանել դեպի երևակայական ու կեղծ պատկերներով հագեցած մի մղձավանջ:

Դասագրքի «Լրացուցիչ նյութեր» բաժիններում երբեմն հանդիպում են հայկական թեմաներ: Օրինակ, 28-րդ էջում, որտեղ

ներկայացվում է եբրայեցիների (իրեաների) առասպելական թագավոր Դավթի մասին հորինվածը, զետեղված են Միքելանջելոյի «Դավթի» արձանի, իսկ էջի վերջնամասում՝ Երվանդ Քոչարի «Սասունցի Դավիթ» արձանի լուսանկարները: Նաև՝ դասագրքի 57-րդ էջում գրված է. *«Կաթողիկոսը եպիսկոպոսներ է ուղարկում Նարեկա վանք: Երբ նրանք տեղ են հասնում, Գրիգորը պատվիրում է հյուրերի համար ճաշ բերել: Այդ օրը միս ուտել չէր կարելի: Սակայն ի զարմանս բոլորի, տապակած աղավնի մատուցեցին: Եպիսկոպոսները, երբ տեսան տապակած թռչունները, ասացին. - Հայր սուրբ, մի՞թե պահքի օրերին կարելի է միս ուտել: Գրիգորը հասկացավ, որ դա իր թշնամիների դավադրությունն է, բայց չշփոթվեց, այլ վերցնելով տապակած աղավնիները, սկսեց աղոթել: Հյուրերի աչքի առջև թռչունները հանկարծ կենդանացան ու թև առնելով թռան պատուհանից: Եպիսկոպոսները, տեսնելով նրա կատարած հրաշքը, ներողություն խնդրեցին և վերադարձան»:*

Մանուկներին դասավանդվող ցնորամտությունը նաև ուղղակի վիրավորանք է հանճարեղ բանաստեղծի նկատմամբ: Բացառված չէ, որ այս դասընթացը յուրացրած որոշ մանուկներ, որոնց համոզել են, որ իրենց ուսուցանածը բացարձակ ճշմարտություն է, սեղանին դրված տապակած թռչունները չցանկանան ուտել, մտածելով, թե դրանք նույնպես կարող են *հանկարծ կենդանանալ ու թև առնելով* թռչել: Նշեմ, որ մեկ այլ դրվագում (5-րդ դասարանի դասագիրք, էջ 36) զզվանք է ներշնչվում նաև հացի նկատմամբ. «*Պատարագի ժամանակ ներկաները քահանայի ձեռքից գինու մեջ թաթախված հաց են ընդունում: Հացն ու գինին այստեղ սովորական հաց ու գինի չեն, այլ մի ուրիշ, խորհրդավոր իմաստ ունեն: Հացն այս դեպքում ներկայացնում է մարդկանց մեղքերի թողության համար խաչված Քրիստոսի մարմինը, իսկ գինին՝ արյունը»:*

«ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՎԵՐՋԻՆ ԸՆԹՐԻՔԸ, ԽԱՉԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԹԱՂՈՒՄՆ ՈՒ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Չորրորդ դասարանի աշակերտների համար գրված դասագրքում շատ տպավորիչ ու համոզչական ոճով է ներկայացված Հիսուսի ձերբակալման, մահվան, կենդանանալու, երկինք բարձրանալու հեքիաթը. *«Ընթրիքն ավարտելուց հետո Հիսուսն իր աշակերտների հետ գնաց Ձիթենյաց լեռան լանջին գտնվող Գեթսեմանիի պարտեզ՝ աղոթելու: Վերնատնից դուրս գալով, Հուդան գնաց քահանայապետի մոտ: Նա ստացավ խոստացված 30 արծաթ դրամը և զինվորների ու սպասավորների մի խումբ վերցնելով շարժվեց Գեթսեմանիի պարտեզը: ... Հիսուսին ձերբակալեցին ու տարան: ... Քանի որ շատերը Հիսուսին թագավոր էին անվանում, նրան ծաղրուծանակի ենթարկելու համար ուսերին կարմիր վերնազգեստ գցեցին ու գլխին թագի փոխարեն պսակ դրին: Հիսուսն իր ուսերին տանում էր փայտե խաչ, որովհետև, սովորության համաձայն, դատապարտյալն ինքը պիտի տաներ պատժամիջոցը՝ իր խաչը: ... Խաչելության վայրից ոչ հեռու մի պարտեզ կար, որտեղ գտնվող ժայռի մեջ նախօրոք Հովսեփը գերեզման էր փորել: Հիսուսի մարմինը դրեցին այդտեղ և քարայրի մուտքը փակեցին մի մեծ քարով: Նույն օրը քահանայապետերն ու փարիսեցիները գնացին Պիղատոսի մոտ և խնդրեցին Հիսուսի գերեզմանի մոտ պահակներ դնել, որ Քրիստոսի աշակերտները նրա մարմինը չտանեն ու չասեն, թե մեռելներից հարություն առավ: Արտոնություն ստանալուց հետո քահանայապետերը գերեզմանի վրա պահակներ դրեցին: Հիսուսի մահվանից երեք օր անց՝ գիշերը, ուժեղ երկրաշարժ եղավ: Մի հրեշտակ իջավ երկնքից ու գլորեց քարայրի մուտքի առջև դրված քարը: Հիսուս Քրիստոսը հարություն առավ ու դուրս եկավ քարայրից: Գերեզմանը հսկող զինվորները այդ տեսնելով, վախից ուշագնաց ընկան: ... Ձիթենյաց լեռան վրա օրհնելով աշակերտներին՝ Հիսուսը պատվիրեց նրանց գնալ և տարբեր ազգերի մեջ տարածել իր պատգամները: Ապա հայտնվեց մի սպիտակ ամպ և, պատելով Հիսուսին, բարձրացրեց վեր: Այսպես Հիսուս Քրիստոսը համբարձվեց երկինք»* (էջ 81-87):

Հիսուսի կենդանանալու առասպելը դասագրքում ավելի համոզիչ են ներկայացրել, քան այն ավետարաններում է: Այժմ տեսնենք, թե *«մի հրեշտակ իջավ երկնքից ու գլորեց քարայրի մուտքի առջև դրված քարը: Հիսուս Քրիստոսը հարություն առավ ու դուրս եկավ քարայրից: Գերեզմանը հսկող զինվորները այդ տեսնելով, վախից ուշագնաց ընկան»* դրվագն ինչպես է նկարագրվում Նոր կտակարանում:

ա) Մատթեոսի ավետարանում գրված է. «Շաբաթ գիշերը, երբ մէկշաբթին կլուսնար, եկան Մարիամ Մագդաղենացին ու միւս Մարիամը գերեզմանը տեսնելու: ... Տէրոջը հրեշտակը երկնքէն իջնելով, գնաց դռնէն մէկդի գլորեց քարը ու անոր վրայ նստաւ... Անոր վախէն պահապանները խռովեցան ու մեռածի պէս եղան: Հրեշտակը ըսաւ կիներուն. «Մի՛ վախնաք, քանզի գիտեմ թէ կը փնտռէք Յիսուսը որ խաչուեցաւ: Ան հոս չէ, վասն զի յարութիւն առաւ (ինչպես ըսած էր): եկէք տեսէ՛ք այն տեղը, ուր Տէրը պառկած էր... Երբ (կանայք) կ'երթային անոր աշակերտներուն պատմելու, Յիսուս անոնց դէմը ելաւ ու ըսավ. «Ողջո՛յն ձեզ» (Մատթ. 28:1-9): Ինչպես ներկայացնում է գլխավոր ավետարանիչը, Հիսուսին առաջինը տեսել են Մարիամ Մագդաղենացին ու մյուս Մարիամը (հավանաբար՝ Հիսուսի մայր Կույսը: Նաև՝ ըստ ժամանակին գոյություն ունեցած և դրանից հատվածներ պահպանած «Ավետարանի ըստ հրեաների», Հիսուսի մայրը Մարիամ Մագդաղենացին է), իսկ պահապանները տեսել են միայն հրեշտակին: Ըստ նույն ավետարանի, պահակները իբր կաշառք վերցնելով ստել են, թե Հիսուսի աշակերտները դիակը գողացել են, երբ իրենք քնած են եղել:

բ) Ըստ ավետարանիչ Մարկոսի, Մարիամ Մագդաղենացին ու *մյուս Մարիամը* գերեզմանին մոտենալիս «քարը» արդեն գլորված են տեսել, և գերեզմանի մեջ նստած հրեշտակն ասել է, որ «Անիկա յարութիւն առաւ»: Ավետարանիչը շարունակում է իր հեքիաթը. «Յիսուս մէկշաբթի առտուն յարութիւն առած՝ առաջ Մարիամ Մագդաղենացին երեւացաւ» (Մարկ.16:1-11):

գ) Մարկոսի հորինվածում պահապանների մասին խոսք չկա, իսկ Հիսուսի վերակենդանացման առաջին և, ընդհանրապես, գլխավոր վկան Մարիամ Մագդաղենացին է:

դ) Ղուկասի ավետարանում գրված է այն, ինչ Մարկոսի ավետարանում է, միայն այն տարբերությամբ, որ Հիսուսի հարության լուրը հաղորդում են երկու հրեշտակներ, իսկ Մարիամ Մագդաղենացու և մյուս Մարիամի հետ եղել են նաև այլ կանայք, և Հիսուսին էլ առաջինը տեսել են իր երկու աշակերտները (Ղուկաս 24:1-15):

ե) Հովհաննու ավետարանում Մարիամ Մագդաղենացին մենակ է գնում գերեզմանը տեսնելու, ուր երես առ երես հանդիպում է Հիսուսին. «-Մա՛րիամ»: «-Ռաբբունի»: «-Ինձի մի՛ դիպչիր, վասն զի դեռ Հօրս քով ելած չեմ...» (Հովհ. 20:1-18): Զարմանալու ոչինչ չկա, որ բերված բոլոր առասպել-պատումներում Հիսուսի հարության՝ վերակենդանացման ամենագլխավոր վկան հռչակավոր Մարիամ Մագդաղենացին է:

Այս քաղվածքները բերեցի միայն այն նպատակով, որ ցույց տամ, որ դասագրքում գրված *«մի հրեշտակ իջավ երկնքից ու գլորեց քարայրի մուտքի առջև դրված քարը: Հիսուս Քրիստոսը հարություն առավ ու դուրս եկավ քարայրից: Գերեզմանը հսկող զինվորները այդ տեսնելով, վախից ուշագնաց ընկան»* հորինվածը չի համապատասխանում Նոր կտակարանի մեջ եղած հեքիաթներին. ըստ ավետարանների, Հիսուսը գերեզմանից դուրս է եկել մինչ «քարի գլորելը», իսկ այդ «քարն» էլ «գլորել» են միայն նրա համար, որ Մագդաղենացուն և մյուսներին ցույց տային, թե տեսեք, որ Հիսուսը գերեզմանում չէ, վերակենդանացել է: Նաև, ըստ ավետարանների հաղորդածի, պահապանները տեսել են միայն հրեշտակին, նրանք «հարություն առած» Հիսուս չեն տեսել:

Առասպելի այսպիսի ներկայացումը, հավանաբար, այն նպատակն ունի, որ մատուցվող նյութն աշակերտների համար ավելի համոզիչ երևա: Սրան, ըստ իս, մեծապես կարող է նպաստել դասագրքում զետեղված նաև այն գունագեղ նկարը, որտեղ Հիսուսը պատկերված է գերեզմանի վերևում կանգնած, իսկ պահապանները՝ սարսափահար:

Հիսուսի հարության առասպելին ահա թե ինչ գնահատական է տվել 2-րդ դարի փիլիսոփա Ցելսուսը. «Հարության մասին պատմությունը մի շարք զուգահեռներ ունի հեթանոսական առասպելներում և հիմնված է խելագար կնոջ ու մի բուռ երազողների, դիվահարների և անուղղելի ստախոսների վկայության վրա: Հա-

րություն առած աստվածը պետք է ներկայանար իր դատավորներին: «Հրեաների և քրիստոնյաների միջև վեճը,- ասում է Ցելսուսը,- նույնպես հիմարություն է, ինչպես ճիճուների ու գորտերի վեճը, թե իրենցից ով է աստծո ընտրյալը: Քրիստոնեական ուսուցիչները առավելապես ջուլհակներ, կոշկակարներ և այլ արհեստների ստորին մարդիկ են. նրանց քարոզչությունը ուղղված է ոչ թե կրթված մարդկանց, այլ՝ կանանց, երեխաներին և ստրուկներին. նրանք ուսուցանում են, որ իմաստությունը չարիք է, իսկ տխմարությունը՝ բարիք» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 350): Նույն աղբյուրը հաղորդում է, որ Ցելսուսի, ինչպես և մյուս հակաքրիստոնեական հեղինակների երկերը ոչնչացվել են քրիստոնեությունը պետական կրոն դառնալուց հետո: Բայց որովհետև իշխանությունները մոռացել են ոչնչացնել Օրիգենի գրած պատասխանը, ուստի Ցելսուսի աշխատության մեծ մասը պահպանվել է Օրիգենի մեջբերումներում:

Հայ մանուկներին ուսուցանում են, որ *սովորության համաձայն, դատապարտյալն ինքը պիտի տաներ պատժամիջոցը՝ իր խաչը:* Հետաքրքիր է, եթե աշակերտներից մեկը ուսուցչին հարցնի՝ ինչպե՞ս պետք է մեկնաբանել այն, որ քրիստոնեական ավանդույթի համաձայն, նորածնին խաչ, այսինքն՝ մահվան խորհրդանիշ է մատուցվում...

Քրիստոսի մեռնելու, կենդանանալու և երկինք բարձրանալու մարդկանց միտքը քասս դարձնող դոգմային հաջորդում է առավել վտանգավոր մեկ այլ դոգմա՝ Հիսուսը, իբր դիմելով իր հայր Եհովային, պաղատել է. «**Ով Հայր, զանոնք** (քրիստոնյա հավատացյալները, -Հ.Ս.) **որ դուն ինծի տուիր, կ'ուզեմ որ ուր որ ես ըլլամ, անոնք ալ ինծի հետ ըլլան, որպէս զի տեսնեն իմ փառքս,** որ ինծի տուիր. վասն զի դուն զիս սիրեցիր աշխարհի սկիզբէն առաջ» (Յովհ. 17:24): Իսկ հավատացյալներին ի՞նչ է մնում անել, եթե իրենց աստվածը՝ հրեա Քրիստոսը, իրենց գերեզման է կանչում... Չէ՞ որ, ըստ քրիստոնեական աստվածաբանության, մարդը աստծո ընտանին (անասունն) է: Իսկ սրանց հետ սովորաբար վարվում են այնպես, ինչպես կցանկանան:

Եթե անգամ դասագրքում քրիստոնեություն քարոզող նյութ չլիներ, միայն այնտեղ զետեղված նկարները, որոնցից շատերն

աշխարհահռչակ արվեստագետների ձեռքով են ստեղծված, բավարար են, որպեսզի շատ և շատ աշակերտներ սնոտիապաշտհավատացյալ դառնան: Ահա այդ նկարների ոչ լրիվ ցանկը՝ «Աստված ստեղծում է կենդանիներին», «Հրեշտակները դրախտում», «Ադամի ու Եվայի արտաքսումը դրախտից», «Նոյան տապան», «Նոյը իջնում է Արարատից», «Բաբելոնի աշտարակը», «Աբրահամը», «Հրեշտակը Աբրահամին հայտնում է, որ նա որդի է ունենալու», «Եղբայրները վաճառում են Հովսեփին», «Մովսես», «Սինա լեռը», «Դավիթ», «Սողոմոն Իմաստուն», «Սողոմոն Իմաստունի կողմից կառուցված Երուսաղեմի տաճարի մուտքը», «Մարիամի նշանադրությունը», «Հրեշտակի ավետիսը», «Ծնունդ», «Տիրամայրը մանկան հետ», «Հովիվների երկրպագությունը», «Տիրամայրը (Մարիամ Աստվածածին)», «Պատանի Հիսուսը տաճարում», «Պատանի Հիսուսն օգնում է Հովսեփին», «Տիրամայրը մանկան հետ», «Մարիամի և Եղիսաբեթի հանդիպումը», «Հիսուսի մկրտությունը», «Հովհաննես Մկրտիչ», «Սուրբ Գևորգ», «Հիսուսը անապատում», «Հովհաննես առաքյալը», «Հիսուսը իր աշակերտների հետ», «Պետրոս և Պողոս առաքյալները», «Հիսուսը բուժում է կույրերին», «Հիսուս Քրիստոս», «Հիսուսը խորհուրդներ է տալիս», «Սամարացին օգնում է վիրավոր մարդուն», «Երուսաղեմի տաճարը», «Մոլորյալ որդու վերադարձը», «Խորհրդավոր ընթրիք», «Հուդայի համբույրը», «Խաչելություն», «Գողգոթա», «Խաչից իջեցումը», «Հրեշտակը ավետում է Հիսուսի հարությունը», «Հիսուսի հարությունը», «Հիսուս Քրիստոսի համբարձումը»:

Պետք է նշեմ, որ դասագրքի մեջ առասպելական թեմաներով ստեղծված նկարների հետ ներկայացված են նաև իրական լուսանկարներ («Ս. Էջմիածնի թանգարանում պահվող գեղարդը», «Արարատ լեռը», «Մերձավոր ու Միջին Արևելքի քարտեզը», «Սինա լեռը», «Ծիծեռնավանքի խորանը», «Երուսաղեմ քաղաքի մուտքը մեր օրերում», «Արծաթե դրամ հռոմեական կայսրի պատկերով»), սրանք իրենց հերթին կնպաստեն մատուցվող հիվանդաբեր կեղծիքին հավատալուն և մանուկների մտապատկերում դրանց ամրագրելուն:

ՀՀ կրթության ազգային ինստիտուտի մեթոդական ցուցմունքում ասվում է. «Յուրաքանչյուր դասագիրք հագեցած է մեծ քանա-

կությամբ դիդակտիկ նյութերով, որոնք համաշխարհային արվեստի լավագույն նմուշներից են և ոչ միայն լրացնում են տեքստը, այլև նոր տեղեկություններ են հաղորդում թեմայի վերաբերյալ: Ուսուցիչը պետք է կարողանա դրանք վարպետորեն ընդգրկել ուսուցման գործընթացի մեջ. կազմակերպելով դրանց շուրջ տարբեր բնույթի աշխատանքներ՝ սկսած տեքստի և նկարների համեմատությունից մինչև նկարների վերլուծությունը: Ուսուցիչը հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնի պատմական և **կրոնական (եկեղեցական) տերմիններին** ու հասկացություններին, հետևողական աշխատանք տանի դրանց բացատրության, խոսքում ճիշտ օգտագործման ուղղությամբ»:

Որոշակի է, որ Հայոց դպրոց է մտնում մարդկանց իրական կյանքից շեղող, մահը փառաբանող մի կրթամիջոց:

Ելնելով դասագրքից բերված քաղվածքներից. «Հայոց եկեղեցու պատմություն» դասագիրքը կարելի է կոչել «Հրեա ժողովրդի պատմության և կրոնի դասագիրք»:

ՀԱՅՈՑ ԲՈՒՆ ԿՐՈՆԸ

Դասագրքի ներածականում գրված է. *«Մինչև քրիստոնեությունը մեր նախնիները, ինչպես աշխարհի շատ ժողովուրդներ, հեթանոսական կրոնի հետևորդներ էին: Նրանք հավատում և աստված էին համարում Հայկին, Արային, Տորքին, Աստղիկին, Վահագնին, Արամազդին, Անահիտին, Տիրին, որոնց վերագրում էին տարվա եղանակների փոփոխությունները, ցերեկը և գիշերը, բնական երևույթները, տեղի ունեցող պատերազմները և այլն: Բնական երևույթների աստվածացումը և կուռքերի պաշտամունքը կոչվում է հեթանոսություն: Հեթանոսական աստվածներին պատկերող կուռքեր էին պատրաստում, դրանց զոհեր մատուցում, տաճարներ կառուցում»* (էջ 4):

Այստեղ թվարկված Հայոց աստվածների պաշտամունքից մեզ քիչ բան է հասել: Դրանք ոչնչացվել են Հայաստանում քրիստո-

նեությունը պետական կրոն դարձնողի՝ Գրիգոր «լուսավորչի» հրամանով և նրա ժառանգորդների հետևողական ու դաժանագույն, անզիջում գործունեությամբ: Հայոց բուն-ազգային հավատքի ու մշակույթի ոչնչացմամբ, դժբախտաբար, չսահմանափակվեց հայ ժողովրդի նկատմամբ կատարված ոճրագործությունը: Քրիստոնյա Հայաստանի եկեղեցահպատակ պատմագիտությունը (պատմագրությունը) տեր չկանգնեց հայ ժողովրդի մինչքրիստոնեական ոչ միայն հավատքի, այլ նաև աշխարհիկ պատմությանը և, ընդհանրապես, մշակույթին, որի հետևանքով դրանք մեծ մասամբ փոշիացան և օտարներին բաժին դարձան: Նաև պետք է նկատի ունենալ, որ դարեր շարունակ քարոզվել ու քարոզվում է մինչքրիստոնեական մեր մշակույթի անօգուտ ու անարժեք լինելը. հասկանալի է՝ հայ մարդուն քրիստոնեական կրոնին առավել կառչած պահելու նպատակով: Պատահական չէ, որ Հայոց աստվածները, հիմնականում համարվում-ներկայացվում են օտար ժողովուրդներից, գլխավորապես պարսիկներից փոխառված:

Ավեստագետ Հովիկ Ներսիսյանը վավերագրերով ապացուցել է (Հ. Ներսիսյան, Նախաքրիստոնեական աստվածները Հայոց, Գլենդել, 2007 թ.), որ, օրինակ, Անահիտ և Միհր աստվածների պաշտամունքը պարսիկները հայերից են վերցրել: Նա գրում է. «Հայկական Անահիտ դիցուհու ծագումն, ընդհանուր առմամբ, դիտում են իբր իրանական և զրադաշտական, որը հետևանք է պարսկամետ քարոզչության և պատմության խեղաթյուրման» (էջ 34): Այդ աշխատությունում Հ. Ներսիսյանը ցույց է տալիս, որ Անահիտի և Միհրի պաշտամունքը մեզ մոտ հայտնի է եղել մ.թ.ա. XIV դարից: Իսկ Պարսկաստանում այդ պաշտամունքն ի հայտ գալու առումով գրում է. «Մինչև Արդեշիր Բ թագավորը (մ.թ.ա. 405-359) մենք չենք հանդիպում որևէ մի պարսկական սեպագիր արձանագրության, ուր նշված լինեն Անահիտի և Միհրի անունները»: «Քլեմենս Ալեքսանդրիուսը (մահացել է 220 թ.) մ.թ.ա. 4-րդ դարի հանրահայտ պատմիչ քաղդեացի Բերոսուսից մեջբերում է. «Արդեշիր Բ թագավորը (405-359), որ Աֆրոդիթի (իմա՝ Անահիտի) մեհյան կառուցեց և այս դիցուհու պաշտամունքը սովորեցրեց Փարսի և Բալխի մարդկանց» (Հաշեմ Ռազի, «Ֆարհանգե նամհայե Ավեսթա», Թեհրան, 1967, հատ. 1, էջ 157-158): Վինդիշմանը հավաստի աղբյուրների

հիման վրա գրի է առել, որ Արդաշիր Բ-ն Անահիտի պաշտամունքն ընդօրինակել է իր անմիջական հարևան երկրից, Փոքր Ասիայից, այսինքն՝ Հայաստանից (Windischmann, L' Avesta, Pers Anahita, p. 18): Շահփուր Ա-ն (241-272) հրահանգեց բոլոր օտար կրոնների և հավատամքների գրվածները, ավանդությունները հավաքել Ավեսթայի մեջ: Եվ այսպես,- շարունակում է Ներսիսյանը,- **հայ աստվածները ներմուծվեցին նրանց մոտ և պաշտամունքի առարկա դարձան, որը մեծ բարեբախտություն է, քանզի պարսիկները այդ պաշտամունքի ծեսերը գրի առին ու պահպանեցին** մեզ համար, իսկ քրիստոնյա Գրիգորը, որին «լուսավորիչ» կոչեցին, բոլոր մեր գրավոր աղբյուրները ոչնչացրեց»:

Հայ մշակույթի նկատմամբ շարունակաբար կատարվող ոտնձգությունների առիթով ժամանակին արդարացի վրդովմունք է հայտնել հայտնի գիտնական Գ. Ղափանցյանը. «Մի պատմական դժբախտություն է կախված հայ ֆիլոլոգիայի վրա՝ աշխատել ամեն կերպ հայոց նյութական թե հոգևոր (այս թվում և լեզվական) մատերիալը պարզաբանել նախ և առաջ իրանական աշխարհով» (Գ. Ղափանցյան, Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը, Երևան, 1945 թ., էջ 90):

Հայոց Անահիտ աստվածուհու պաշտամունքի մասին արժեքավոր տեղեկություն է հաղորդում Ստրաբոնը. «Արդ, պարսից բոլոր սրբավայրերը պաշտում են նաև մարերը և հայերը. բայց Անահիտի սրբավայրերը հայերը (պաշտում են) առանձնահատուկ. տարբեր վայրերում, և հատկապես Ակիլիսեում (Եկեղիք-Եկեղյաց-Երզնկա) հաստատված են նրա սրբավայրերը, որտեղ կարգված են ստրուկներ ու ստրկուհիներ...» (Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, Երևան, 1981 թ., հատոր 1, էջ 420: Ստրաբոն, Աշխարհագրություն, XI, 14):

Ականավոր հայագետ Ղ. Ալիշանը գրում է. «Հայտնի է միայն, որ բոլոր ազգերից ավելի հայերն էին անահիտապաշտ, և ըստ Քրայցեր հմուտ դիցաբանի՝ հայոց Անահիտն է բոլոր անահիտների նախատիպը» (Ղ. Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002 թ., էջ 137):

Փիլիսոփա, ազգագրագետ, դիցաբան Ֆրեզերը Միհր աստծո մասին գրում է. «Արևելյան ծագում ունեցող այն աստվածներից

մեկը, որոնք անտիկ աշխարհի մայրամուտին պայքարի մեջ մտան Արևմուտքի վրա իրենց տիրապետությունը հաստատելու համար, Միհրն էր: **Միհրի պաշտամունքը ուսմունքով ու ծիսականությամբ շատ բանով հիշեցնում է ոչ միայն Մեծ մոր պաշտամունքը, այլև քրիստոնեությունը**: Այդ նմանությունը իսկույն նկատեցին իրենք՝ քրիստոնեական աստվածաբանները, և նրանք դա մեկնաբանեցին որպես սատանայի ձեռքի գործ, որը ձգտում է մարդկային հոգիները շեղել ճշմարիտ ուղուց՝ քրիստոնեության այդ կեղծ ու խարդախ նմանականության միջոցով: Կասկածից վեր է մի բան. **միհրականությունը, որը վեհ ծիսականությունը համակցում էր բարոյական անաղարտության և անմահության հասնելու ձգտման հետ**, իրեն դրսևորեց որպես **քրիստոնեության ահեղ ախոյան**: Մի որոշ ժամանակ հնարավոր չէր կանխագուշակել, թե մրցակցող այս երկու դավանանքների պայքարը ինչ հետևանք կունենա: Այս տևական պայքարի վերապրուկները պահպանվել են Քրիստոսի ծննդյան մեր տոնում, որը եկեղեցին ավելի շուտ անմիջականորեն փոխ է առել հեթանոսական այդ պաշտամունքից: **Միհրի պաշտամունքի կողմնակիցները նրան անվանում էին Արև կամ Ամենահաղթ արև**, դրա շնորհիվ նրա ծնունդը նաև թվագրում էին դեկտեմբերի 25-ին» (Ջ. Ջ. Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը, 1989 թ., Երևան, էջ 421-422):

Եվ այս պայծառ հավատքը «անհիշատակ դարձնելու» համար Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին հատուկ պատիժ սահմանեց՝ միհրականների-արևապաշտների-արևորդիների ոտքերի ջիլերը հատել և բորոտանոցում բնակեցնել (այդ մասին կխոսվի հետագա շարադրանքում): Այդպիսի հրեշավոր պատիժն էր նաև, որ ապահովեց քրիստոնեական եկեղեցու լիարժեք հաղթանակը: Քրիստոնեության հաղթանակի առումով հայ մշակութային գործիչ Ղևոնդ Ալիշանը գրում է. «Եվ արդեն իսկ **մշտնջենավոր հրաշք է**, որ արիական կոչված հայ ազգը իր ցեղակիցների մեջ մեն-մենակ է **բոլորովին քրիստոնյա**, մինչդեռ մյուսները կամ պահել են իրենց հին դիցաբանությունը և դեռ իրենց կրակն են վառում ու պատվի արժանացնում, կամ ընդունել են իսլամը» (Ղևոնդ Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոն, Երևան, 2002 թ., էջ 4): Այստեղ

ինչպե՞ս չբերեմ հրեա մշակութային գործիչ Փիլոն Եբրայեցու, որ հայտնի է նաև Փիլոն Աղեքսանդրացի անվամբ (մ.թ.ա. I դ.-I դ. առաջին կես), կանխատեսումը. «**Յուրաքանչյուր ազգ կթողնի իր ուրույն ճանապարհը, և, դեն նետելով իր նախնիների սովորույթները, կդառնա միայն մեր օրենքները պատվելուն, քանի որ, երբ վերջիններիս փայլի պայծառությունը ուղեկցվի ազգային բարգավաճումով, այն կխամրեցնի մյուսների լույսը, ինչպես ծագող արեգակը խամրեցնում է աստղերին**» (Հայկական լեռնաշխարհը հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան, Երևան, 2004 թ., էջ 7-8, Moses II, 7, 44.- Philo. Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam, bay H.A. Wolfson, vol. I, Cambridge, Massachusetts University Press, 1962,):

Ամենևին զարմանալի չէ, որ հրեա հեղինակները Միհրի կերպարը փոխարինել են Քրիստոսով, քանզի ժողովրդի կողմից այդպիսի պաշտելի հավատքն իրենց պետք է եղել, իսկ նրանք ուրիշների մշակույթը խեղաթյուրելու և սեփականեցնելու հրաշալի ավանդույթ ունեն:

Ավեստագետ Հ. Ներսիսյանը իր աշխատությունում ներկայացնում է Միհրի և Քրիստոսի պաշտամունքի նմանությունը: Այսպես, Միհրը ծնվել է քարայրում, Քրիստոսը ծնվել է մսուրում: Ծնված Միհրին այցելել են հոտաղներ, ծնված Քրիստոսին այցելել են մոգեր: Միհրը ծնվել է դեկտեմբերի 25-ին, Քրիստոսը ծնվել է դեկտեմբերի 25-ին: Միհրը լույսի և բարության մարմնացում է, Քրիստոսը բարության մարմնացում է: Միհրը դարբին էր, Քրիստոսը հյուսն էր: Միհրը ուներ 12 աշակերտ, Քրիստոսը ուներ 12 աշակերտ: Միհրը ճաշակեց վերջին ընթրիքը, Քրիստոսը ճաշակեց վերջին ընթրիքը: Միհրը գարնանը հառնեց երկինք, Քրիստոսը գարնանը հառնեց երկինք: Միհրի պաշտամունքում պետք է մկրտվեին, Քրիստոսի պաշտամունքում պետք է մկրտվեն: Մեհյանում անշեջ կրակ էին վառում, եկեղեցում կերոն (մոմ) են վառում: Միհրը մեսիա է և դատաստանի օրը լավ ու վատ գործերի դատավորը, Քրիստոսը մեսիա է և դատաստանի օրը լավ ու վատ գործերի դատավորը: Միհրի հոգևորականությունը 7 կարգ ունի, քրիստոնեական եկեղեցու հոգևորականությունը 7 կարգ ունի: Միհրի հոգևոր վեհա-

գույն կարգը կոչվում էր պապ, քրիստոնեական հոգևոր վեհագույն կարգը կոչվում է պապ... (Հ. Ներսիսյան, Նախաքրիստոնեական աստվածները հայոց, Գլենդել, 2007թ., էջ 315-317):

Նպատակահարմար եմ համարում Հ. Ներսիսյանի աշխատությունից բերել զրադաշտական կրոնում պահպանված Հայոց Միհր աստծո հավատալիք-ծեսերից մի հատված:

«Արամազդը ասում է. «Ես արարեցի Միհրին, որպեսզի նրան ինձ համարժեք զոհ մատուցվի ու պաշտվի: Միհրին ստող հանցագործը ամբողջ երկիրն է ոչնչացնում, հարյուր հանցավոր ոճրագործի նման ճշմարտությունն ու արդարությունն է սպանում: Արամազդի որդի կրակը աջակցում է նրանց, որոնք պայմանապահ են և չեն ստում Միհրին: Փառաբանում ենք լայնածավալ արոտավայրեր ունեցող Միհրին, արիայի երկրների պահապանին, որ այդ երկրներում խաղաղություն ու բարեկեցություն է բերում, դժվարությունները հարթում, երջանկություն ու հաղթանակ է նվիրում, քանզի նա արիասիրտ քաջ է ու միշտ հարազոյ ու մեծարման ու փառաբանման արժանի: Աստվածների ամենահզորն է Միհրը: Միհրը մարդկանց բոլոր գործերն ու արարքն է տեսնում: Նա լսողության հազար ականջ ու տեսողության հազար աչք ունի և երկնակամարից մարդկանց արարքի ականատեսն է ու միշտ արթուն: Միհրը ստի և ստախոսի անողորմ ու անողոք թշնամին է: ... Միհրը արևի լույսն ու ճառագայթն է: Միհրը ճշմարտության աստված է: Միհրը, ավելի քան ամեն արարքից ու մեղքից, ստից է վշտանում: Նա ստի և ստախոսի անողոք թշնամին է»:

«Ով Միհր, դու մեզ պաշտպանիր: Ով Միհր, ահ ու սարսափի մատնիր մեր թշնամիներին, քանզի դու ես կարող նրանց ուժն ու կորովը ոչնչացնելով անճարակ դարձնել: Նա, որ ճշգրիտ ու ազնվաբար պաշտի ու փառաբանի ամենագետ, անսխալ, տաս հազար արթուն դիտապահակ Միհրին, ռազմադաշտում անվնաս է մնալու թշնամու հատու նիզակից ու սլացող նետից: Պաշտում եմ ճշգրիտ խոսքերի առաջնորդ, առատություն ու հարստություն պարգևող, քաջ ու ռազմիկ, դևերին հարվածող, անհավատներին, մեղավորներին ու ուխտադրժողներին պատժող, աստվածային սրբազան խոսքի տեր Միհրին: Միհր աստվածը փառք ու պատիվ

է պարգևում, բարօրություն ու հարստություն է պարգևում, տունն ու ընտանիքը լիցքավորում է խրախճանքով ու ուրախությամբ, իսկ թշնամիների տունն ու տեղն է ավերում: Բարեպաշտ հավատացյալների նվիրատուն է: Կարգ ու կանոնը, գեղատեսիլ, բարեկազմ ու հոյանդամ կանայք, քաջակորով զավակներ, արագընթաց նժույգներ, լավագույն ռազմակառքեր, շքեղ ապարանքներ, նրբագեղ ու անուշաբույր անկողիններ նրա շնորհիվ է արարվում: Ուստի հետևորդները աղոթում են. Ով Միհր, մեր օրհներգերը լսելով, ընդունիր մեր աղերսը, աղոթքն ու զոհաբերումը, իջիր քեզ պաշտողների այս խմբի մեջ: Նկատի ունենալով հետևորդներիդ հետ երջանկության դաշինքիդ կայունությունը, տուր մեզ հարստություն, հզորություն, հաղթանակ, երջանկություն, բարօրություն, արդարություն, բարեհռչակություն, հոգեկան անդորրություն, ճանաչման ունակություն, իմաստասիրություն, հաղթանակը Արամազդաստեղծ և սրբազան խոսքը աստվածային, որպեսզի այս պարգևներով օժտված, հաղթենք մեր թշնամիներին: Միհրը ուխտադրուժ թշնամու ռազմիկների աչքերն է կուրացնում, բազուկները ետկապում, ականջները խլացնում, ոտքերը թմրեցնում, որպեսզի անձնատուր լինեն...»:

«Միհրն է գյուղերի ու քաղաքների խնամակալն ու հոգատարը, անձրև տեղացնողը և բուսականության աճեցնողը: Նա գերիշխանության աստվածն է, վերջին դատաստանի օրվա դատավորն է: Միհրը ճշմարտության, գեղախոսության և ճշմարիտ խոսքի աստվածն է: Այն ստախոսներին, որոնք կարծում են, թե իրենց արարքը Միհրից ծածուկ է մնալու, իր հուժկու և հասու ձեռքերով ջարդում ու ոչնչացնում է: Լույսի, շողի ու ճառագայթի աստված է, **արշալույսին նա մթության դեմ է պայքարում»...**

Միհրապաշտ զինվորը երկու ճակատում էր մարտնչում: Նախ, ընտանիքի հայրենի հողի պաշտպանության համար և ապա՝ չարի դեմ: Այն կամավորները, որոնք ցանկանում էին զինվորի դիրքին հասնեին, պետք է դժվարին քննությունների բովից անցնեին: Օրինակ, դժվարին պայմաններում գայլի հետ պետք է կռվեին: Ձեռքները մեջքին կապելով ջուրն էին նետում, և նրանք պետք է ի զորու լինեին իրենց ազատել: Ոտաբոբիկ ձյան վրա քայլեին և դիմանային քաղցի և ծարավի: Վերջինը գերեզմանափոսում քնելն

էր: Մեհյանում մի գերեզմանանման փոս էր քանդվում, որի մեջ կամավորը պետք է քաղցածության, մթության, վախ ու սարսափի դիմանալով՝ քներ: Մի առ ժամանակ դագաղի մեջ քնելուց հետո, արյունոտ դաշույնի կամ թրի ծայրին մի թագ կախած իր մոտ էին բերում. կամավորը վերցնում էր այն, թագը դնում էր ուսերի վրա, այլ ոչ թե գլխին և ասում. «Միթրան է իմ թագը»: Դա Միհրի զինվորների «զինվորական երդումն» էր: Այդպիսով նրանք ընդունվում էին որպես Միհրի զինվոր և ապա ջրով մկրտվելով վերածնվում էին: Նրանց անցյալը մահանալով և ջնջվելով, Միհրի զինվոր էր ծնվում» (էջ 219-227):

«Երանի՛ նրան, որին Արամազդն շնորհե առողջութիւն, և անմահութիւն, որի համար աղաչում եմ քեզ. իցիվ թե բարեպաշտության Աստծուդ՝ Միհրի միջոցով տայիր մեզ երջանկություն, ճշմարիտ բարիք և ուղիղ մտայնություն: Հավատամ զի դու ես զորավիգն բարվո, քանզի տեսանեմ զի դու ես սկզբնական պատճառ և արարիչ կենդանութ-յան արարածոց, որ բաշխես վարձս ըստ գործոց և ըստ բանից, տաս զբարին բարվո և զչարին չարի» (էջ 8) (Հովիկ Ներսիսյան, Նախաքրիստոնեական Աստվածները Հայոց, Գլենդել, 2007թ.):

Վերջին տարիներին, օրեցօր իմ մեջ ավելի է ամրապնդվում այն համոզմունքը, որ Հայոց աստվածների պաշտամունքը, վարդապետություններն ու նրանց նվիրված ծեսերն անհուսորեն կորած չեն, դրանք հնարավոր է վերահավաքել, ի մի բերել ու որպես մեծագույն նվեր վերադարձնել իր իսկական տիրոջը՝ հայ ժողովրդին: Դրա համար նախ անհրաժեշտ է գիտակցել այդ գործի հույժ կարևորությունը:

«ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՄԻԱԿ ՃՇՄԱՐԻՏ ՈՒՍՄՈՒՆՔ»

Հայերը քրիստոնյա ժողովուրդ են... Հիսուս Քրիստոսի ու նրա առաքյալների քարոզչությամբ շատ ժողովուրդներ, այդ թվում և հայերը, որպես միակ և ճշմարիտ ուսմունք, ընդունեցին քրիստո-

նեությունը: Քրիստոնեությունը մեր ժողովրդի համար վիթխարի դեր ու նշանակություն ունի: Այն մեծապես նպաստել է Հայաստանում մշակույթի՝ արվեստի, ճարտարապետության, գիտության և կրթության զարգացմանը: Կառուցվել են հոյակերտ բազմաթիվ եկեղեցիներ ու վանքեր: Վանքերին կից հիմնվել են դպրոցներ, համալսարաններ, զարգացել են մատենագրությունն ու մանրանկարչությունը, գիտության տարբեր ճյուղեր» (էջ 4):

ա. Եթե քննադատելի ու մերժելի է համարվում Հայոց աստվածներին պաշտելը, ապա ինչո՞ւ չի քննադատվում ու չի մերժվում Եհովային, սուրբ հոգուն, Քրիստոսին պաշտելը: Առավել ևս, որ Հայոց աստվածների ուսմունքը, ի հակադրություն քրիստոնեականի, հայ ժողովրդի համար որևէ անօգուտ ու վտանգավոր գաղափար չի պարունակում: Այստեղ զարմանալու ոչինչ չկա. Հայոց աստվածները ստեղծվել են մեր նախնյաց կողմից՝ մեր երազանքին ու բաղձանքին համահունչ, իսկ այսօրվա մեր դավանած կրոնը՝ քրիստոնեությունը, ստեղծել են սիոնիստ հեղինակները՝ իրենց աշխարհակուլ ծրագրին համապատասխան:

բ. Եթե ճիշտ չէ *«բնական երևույթների աստվածացումը և կուռքերի պաշտամունքը»,* Հայոց աստվածներին պաշտելը, կուռքեր պատրաստելը, դրանց զոհեր մատուցելը, տաճարներ կառուցելը, ապա ի՞նչ հիմնավորմամբ է պաշտվում, օրինակ, Հիսուս Քրիստոսը, որի անվան հետ կապված տաճարներ են կառուցվում, զոհեր մատուցվում, կուռքեր պատրաստվում և այլն: Նաև՝ բացի օգտակարից, ի՞նչ վտանգ է ներկայացնում բնության ու բնական երևույթների աստվածացումը: Արդյոք բնության ոչ կարևորումն ու մերժումը չէ՞, որ մարդկությանը կանգնեցրեց էկոլոգիական աղետի առջև:

գ. Ի՞նչ հիմնավորմամբ է քրիստոնեությունը ներկայացվում *«որպես միակ և ճշմարիտ ուսմունք»:* Զարմանալի է, դասագրքում գրվում է մի բան, որը բացարձակապես որևէ հիմք չունի: Եթե գրվում է այդ ուսմունքի ճշմարիտ լինելու մասին, ապա պետք է բերվեն գիտականորեն հիմնավորված փաստեր: Սակայն քննարկվող

դասագիրքը կազմողներն ընտրել են եկեղեցական հայրերի բազմադարյա ուղին՝ հայտարարել և մտավարժանքներով համոզել, որ հայտարարածը ճիշտ է:

Բոլորին է հայտնի, որ աշխարհի ժողովուրդները հազարավոր աստվածներ են ունեցել և ունեն, և յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր աստծուն (աստվածներին) ընդունել և ընդունում է որպես ամենաճշմարիտ, ամենակարող, ամենահզոր, բոլոր աստվածներից բարձր՝ աստվածների աստված: Եթե վերցնենք աշխարհում մեծ ծավալում ունեցող կրոնները, ապա կտեսնենք անզիջում մրցակցություն՝ երբեմն նաև նույն կրոնի ներսում (Եհովայի և Հիսուսի միջև): Աքեմենյան Քսերքսես արքան (մ.թ.ա. V դար) կատարեց կրոնական բարեփոխում՝ հայտարարելով «Մեծ աստված է Ահուրա-Մազդան՝ բոլոր աստվածներից մեծագույնը»: (Ողջ տերության սահմաններում այդ նպատակով նրա կանգնեցրած արձանագրություններից մեկն էլ քանդակվել է Վանի ժայռի վրա, տե՛ս Հ. Սանտալճեան, Ասորեստանեաց և պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ քաղուածք նոցին, որոնք Նաիրի-Ուրարտու աշխարհին պատմութեան կը վերաբերին, Վիեննա, 1901, էջ 224-226, նաև Kent R.G., Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon, Parts I-III, New Hawen, 1953, էջ 152-153): Եհովան իրեն համարում է միակ և ամենահզոր՝ «Հիմա նայեցէք, որ միայն ԵՍ ԵՄ՝ ու ինծմէ ուրիշ Աստուած չկայ, ես կը մեռցնեմ, ու ես կ'ապրեցնեմ, ես կը զարնեմ ու ես կը բժշկեմ ու իմ ձեռքէս ազատող չկայ: Ես յաւիտեան կենդանի եմ» (Բ Օրինաց 32:39-40), Ալլահը՝ «Միթե՞ դու չես տեսնում, որ Ալլահին խոնարհվում են և՛ այն, ինչ երկնքում է, և՛ նա, ով երկնքում է. և՛ արևը, և՛ լուսինը, և՛ աստղերը, և՛ լեռները, և՛ ծառերը, և՛ կենդանիները...» (Ղուրան 22:18), Քրիստոսը՝ «Ամէն իշխանութիւն ինծի տրուեցաւ երկնքի ու երկրի մէջ» (Մատթ. 28:18): Համարյա նույն բովանդակությամբ քաղվածքներ կարելի է բերել բազում աստվածների ամենակարող և միակը լինելու մասին:

Եթե Հիսուսի ուսմունքը միակ ճշմարիտն է, ապա ի՞նչ կարելի է ասել Նրա հոր՝ Եհովայի ուսմունքի մասին: Աստվածաշունչ կարդացողը կնկատի, որ թեև այդտեղ ամփոփված է ընդհանուր հուդայականության (հուդայականության և քրիստոնեության) գաղափարախոսությունը, այդուհանդերձ, Եհովայի և Քրիստոսի ուսմունք-

ները հակադիր են: Օրինակ, եթե Եհովան իրեաներին հորդորում ու պարտադրում է ոչնչացնել ուրիշ ժողովուրդներին, տիրանալ նրանց հարստություններին, լիարժեք կյանք վայելել, պարտադրաբար սերունդ տալ, ապա Քրիստոսն իր հավատացյալներին հորդորում ու պարտադրում է հնազանդություն, աղքատություն, ցմահ կուսություն:

դ. Հարկավ, դժվար է չհամաձայնել այն մտքի հետ, որ «*քրիստոնեությունը մեր ժողովրդի համար վիթխարի դեր ու նշանակություն ունի»,* սակայն այդ խնդիրը պետք է բազմակողմանի ուսումնասիրել, օգուտ-վնասների անկողմնակալ գնահատում կատարել, որից հետո միայն կարծիք հայտնել: Իսկ ինչպե՞ս է հնարավոր, որ քրիստոնեությունը մեր երկրի կյանքում կարևոր դեր չունենար, երբ ավելի քան 1700 տարի է, ինչ հայոց կյանքը դրված է քրիստոնեական դոգմաների ենթակայության տակ, այսինքն՝ ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը, գիտությունը, ուսումը, տեղեկատվությունը, դատարանը, և ընդհանրապես, հայ մարդու մտածելակերպը ենթարկված են քրիստոնեական կրոնին, նրա կապանքներին, և դրանք ծառայել են այդ կրոնի բուն նպատակին, իսկ այդ նպատակը հայ մարդուց ծածուկ են պահում: Եվ ինչպես ցույց է տալիս մեր անցած ուղին, այդ «վիթխարի» դերն արտահայտվել է բացասական իմաստով: Այդ «վիթխարի» դերի դրսևորումներից են՝ հայ մարդու կերպարանափոխումը, Հայոց պետականության քայքայումը, տարածքների կորուստը, շարունակական կոտորածները, արտագաղթը և ուծացումը:

Պատմական աղբյուրները ցույց են տալիս, որ քրիստոնեությունը Հայաստան մուտք է գործել պետական հեղաշրջման միջոցով, որին հաջորդած արյունահեղությունն ու մշակույթի ոչնչացումը ծնկի են բերել հայ ժողովրդին, և դա միայն ժամանակավոր չի եղել: Քրիստոնեական նորամուտ եկեղեցու գաղափարախոսության դոգմաները ճշտությամբ չկատարողների նկատմամբ կիրառվել է անեծք, ապաշխարանք, ծեծ, աղվեսադրոշմ, ոտքերի ջիլերի հատում ու բորոտանոցում բնակեցում: Եվ արդյո՞ք հնարավոր էր, որ այդպիսի պայմաններում քրիստոնեությունից զատ մեկ այլ ուսմունք Հայաստանում կարողանար որևէ դեր կատարել:

ե. Իսկ ինչ վերաբերում է քրիստոնյա *«Հայաստանում մշակույթի՝ արվեստի, ճարտարապետության,* ***գիտության*** *և* ***կրթության*** *զարգացմանը մեծապես նպաստելուն»,* ապա պետք է ասել, որ քրիստոնեություն ընդունած նույնիսկ պետականություն ունեցող երկրներում էլ կրթությունը, արվեստը, ճարտարապետությունը, հիմնականում զարգացել են այն չափով, որքանով համապատասխանել են քրիստոնեության դոգմաներին ու կանոններին և նպաստել այդ կրոնի ամրապնդմանն ու ծավալմանը: Առանց վարանման կարելի է ասել, որ քրիստոնեության հովանու տակ զարգացող գիտությունը պետք է որ կեղծ գիտություն լինի: Նույնը և կրթությունը, երբ դրա նպատակն իրական աշխարհից կրթվածին մեկուսացնելն է: Բարեբախտաբար, այդ կրոնին միշտ չէ, որ հաջողվել է լիովին կանխել մտքի զարգացումը:

Նույնիսկ Խորհրդային իշխանության տարիներին, երբ գիտության բոլոր բնագավառները չէ, որ ընդունելի էին և կրոնի էր վերածվում կոմունիստական գաղափարախոսությունը, այդուհանդերձ, Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունում գիտության, կրթության, տեխնիկայի բուռն զարգացումն ակնհայտորեն ցույց տվեց, թե քրիստոնեական կրոնի արգելումն ինչ դրական դեր կատարեց:

Քրիստոնեական եկեղեցին հատուկ վերաբերմունք է ունեցել և ունի իր գլխավոր թշնամու՝ գիտության նկատմամբ: Քրիստոնեության պարագլուխը, այդ կրոնը համակարգող կենտրոնը, իմա՝ սիոնիզմը, ինչո՞ւ պետք է նպաստեր ու նպաստի Հայաստանում գիտության զարգացմանը, այն էլ՝ մեծապես. մի՞թե հայ ժողովուրդն այդ Կենտրոնի համար բացառիկ արժեք է, որ կոչվի քրիստոնյա ժողովուրդ, սակայն չենթարկվի այդ կրոնի՝ դեպի քայքայում ու մահ տանող կանոններին, շեղվի «վերին Սիոնի ճանապարհից»: Եվ, ընդհանրապես, ինչո՞ւ պետք է քրիստոնեությունը նպաստի մի բնագավառի զարգացմանը, որը զարգանալով պետք է եզրահանգի, որ քրիստոնեությունը նպատակորեն ստեղծված նենգ ու խիստ վտանգավոր մի ուսմունք է՝ ուղղված բնության ու մարդու դեմ: Եվ քրիստոնեությունն ինչո՞ւ պետք է նպաստի գիտության զարգացմանը, երբ այդ զարգացումը կնշանակի՝ մահ քրիստոնեությանը:

Աստվածաշնչում անկեղծորեն արտահայտված է գիտության

նկատմամբ այն զարհուրելի վերաբերմունքը, ինչը հարյուրամյակներ շարունակ խոչընդոտել ու խոչընդոտում է գիտության ու լուսավորության առաջընթացը. «**Իմաստուններուն իմաստութիւնը պիտի կորսնցնեմ ու հանճարեղներուն հանճարը պիտի խափանեմ**: Քանզի Աստուած հաճեցաւ **քարոզութեան յիմարութիւնով ապրեցնել**, ուստի աստուածային իմաստութեամբ **չթույլատրեց որ աշխարհային իմաստությամբ մարդ Աստուած ճանչնայ**: **Աստուած աշխարհիս յիմարները ընտրեց**, որպէս զի ամօթով ընէ իմաստունները» (Ա Թուղթ Կորնթ. 1:19-27):

Այո, հենց այդ «քարոզութեան յիմարութիւնով» էլ ապրում ենք: Հայտնի է, որ հուդայական և քրիստոնեական կրոնները, նույն ինքը՝ ընդհանուր հուդայականությունը, հենված է հորինված բաների վրա և անտեսում-արհամարհում է իրական փաստերը, բանականությունը, բնականությունը, տրամաբանությունը, բարոյականությունը («**Իմաստութեան սկիզբը Տէրոջը վախն է**». Առակաց 1:7, «**Քու բոլոր սրտովդ Տէրոջը ապաւինէ և քու իմաստութեանդ մի՛ վստահիր**». Առակաց 3:5), այն դեպքում, երբ գիտությունը՝ բնությունը, կյանքը ճանաչելուն ուղղված ուսումնասիրությունների ոլորտ է: Իսկ այն հորինվածքը, թե իբր աստված բանիմաց-իմաստուն մարդուն զրկել է իրեն չգոյին՝ Եհովա աստծուն ճանաչելու հնարավորությունից, հիշեցնում է Եզովպոսի հայտնի առակը:

Կրոնի և գիտության հարաբերությունների առումով բերեմ քաղվածքներ որոշ գիտնականների աշխատություններից. «Գիտությունը ժխտելու ոգին ներթափանցեց «եկեղեցու հայրերի» երկերը, որոնց վրա ներկայումս էլ հենվում են եկեղեցականները»: «Տգի- տությունից չէ, որ մենք քիչ ենք մտածում գիտությունների մասին, - հայտարարում էր եկեղեցական գրող Եփեսոսը (270-339 թ.), - այլ՝ ատելությունից դեպի նրանց միանգամայն անօգտակար աշխատանքը»: Եկեղեցու հայրերից մեկ ուրիշը՝ Ավգուստինոսը (354-430 թ.), ուղղակի ասում էր. «Իր համոզչությամբ ոչինչ չի կարող հավասարվել սուրբ գրվածքներին, նա վեր է մարդկային մտքի բոլոր ընդունակություններից»: Այն ամենը, ինչ չէր կարելի մեկնաբանել «սուրբ» գրքերի ոգով, այրվում էր շիկացած երկաթով: Աստվածաբանները պնդում էին, թե իբր գիտությամբ զբաղվելը դաշինք է սատանայի հետ: Դոմինիկյան կուսակրոն Կիշչի-

նան հայտարարում էր, որ «մաթեմատիկոսները բոլոր հերետիկոսությունների հրահրողներն են, երկրաչափությունը՝ «սատանայից է»: Քիմիան եկեղեցականները անվանում էին «սատանայական յոթը արվեստներից մեկը»: Հռոմի պապերը հրատարակում էին հատուկ կոնդակներ (որոշումներ)՝ ընդդեմ այն մարդկանց, ովքեր զբաղվում էին քիմիական փորձերով: Այդ կոնդակները շատ մարդկանց կործանման են հասցրել՝ վհուկության և կախարդության մեղադրանքով: Եկեղեցականների ճնշման տակ ավելի քան հազար տարի անազնիվ, նույնիսկ մեղսական գործ էր համարվում նաև վիրաբուժությունը: Չի եղել, թերևս, գիտության մի բնագավառ, որի դեմ հանդես չգային կրոնի քարոզիչները» (Զրույցներ կրոնի և գիտության մասին, Երևան, 1965 թ., էջ 174):

Հայտնի գիտնական Ծախնովիչը գրում է. «Աստվածաշունչը խանգարում է մարդկանց աշխարհը տեսնել այնպես, ինչպես այն կա իրականում, ճանաչել բնության երևույթների իսկական էությունը և տիրապետել դրանց: «Սիրաքի որդի Հիսուսի իմաստությունները» գիրքը սովորեցնում է. **«Այն, ինչ անմատչելի է քեզ, մի՛ փորձիր, իսկ ինչ թաքնված է քեզնից, մի՛ որոնիր. խորհրդածիր այն մասին, ինչ թույլատրված է քեզ, և դու գործ չունենաս անհայտ առարկաների հետ**»: Աստվածաշնչի երևալուց շատ դարեր հետո գիտնականները արդարացիորեն զայրանում էին, որ իրենց հետազոտական յուրաքանչյուր քայլափոխին հանդիպում էին մի խոչընդոտի, որտեղ գրված էր. **«Ճանապարհ չկա: Մովսես»:** 1906 թ. Պետերբուրգում լիբերալ բուրժուաների մի ծնողական խմբակում քննարկվում էր երեխաների կրոնական դաստիարակության և կրթության հարցը: Ժողովում «**Աստվածաշունչը և գիտությունը**» զեկուցումով հանդես եկավ հոգեբույժ պրոֆեսոր Պ. Ի. Կովալևսկին, որը համոզիչ կերպով ցույց տվեց, որ Հին կտակարանի «սուրբ պատմության» դասավանդումը երեխաներին անպայման պետք է վերացնել, քանի որ **այն խարխլում է հարգանքը դեպի գիտությունը և սառեցնում գիտելիքներ ձեռք բերելու ծարավը**: Նա ասում էր, որ Հին կտակարանը ֆանտաստիկ, խեղաթյուրված պատկերացումներ է պարունակում բնության և մարդու մասին: Ըստ Աստվածաշնչի, երկինքը պահվում է սյուների վրա, ունի «ձյունի շտեմարան-

ներ և կարկուտի շտեմարաններ», աստղերը կենդանի էակներ են, որոնք կռվում են քանանացիների զորավարի դեմ, արևը մի ջահ է, որ կախված է երկնքից՝ ամբողջ օրը Երկիրը լուսավորելու համար. նա ունի կացարան, որտեղից դուրս է գալիս առավոտյան և ուր վերադառնում է երեկոյան: Հիսուս Նավինը հրամայեց արևին. «Կանգ առ, արև, Գաբաոնի մոտ» և արևը կանգ առավ և կանգնած մնաց երկնքի մեջտեղում... Գիտնականի զեկուցումը հրապարակվեց: Դատական իշխանությունները որոշեցին այդ գրքույկը շրջանառությունից հանել, իսկ Պ. Ի. Կովալևսկուն դատապարտել աքսորաբնակության, սակայն դատական պալատը անհարմար գտավ հայտնի հոգեբույժ պրոֆեսորի նկատմամբ կիրառել այդպիսի միջոցներ, և դատավճիռը չեղյալ հայտարարվեց» (Ծախնովիչ, Փիլիսոփայության ծագումը և աթեիզմը, Երևան, 1979 թ., էջ 140-142): Նույն աշխատությունից ևս մի քաղվածք. «Մարտին Լյութերը 1546 թվականին իր վերջին քարոզում ասում էր. **«Բանականությունը սատանայի առաջին պոռնիկն է»**, «**հավատի արժանիքն այն է, որ նա կոտրում է բանականության վիզը», «հրաժարվելով բանականությունից, մենք աստծուն մատուցում ենք ամենաընդունելի զոհը, որ կարելի է տալ**» (էջ 27):

Եկեղեցին, երբ չկարողացավ բոլորին համոզել գիտության բացակայությունը կամ անօգտակարությունը, սկսեց քարոզել, որ իբր գիտության և կրոնի միջև հակասություն չկա, որ, իբր, գիտականորեն հիմնավորվում է Եհովա աստծո գոյությունը և նրա ձեռքով տիեզերքի ստեղծումը... Քրիստոնեության թիկունքում կանգնած ուժին ամենևին չի հուզում այն, թե այդպիսի զառանցանքներ (խոսքը ոչ թե առասպելի, այլ կրոնական դոգմա դարձրած առասպելի մասին է) լսելով մարդիկ ինչ կմտածեն: Այդ ուժը՝ սիոնիզմը, արդեն գործնականում համոզվել է, որ ուրիշներին արհամարհելու, անտեսելու և անպատկառության մեթոդաբանությունն իրեն լիովին արդարացնում է:

Եկեղեցու՝ *գիտության զարգացմանը մեծապես նպաստելու* առումով հիշենք, թե այդ նույն եկեղեցու ձեռքում ինչ կյանք պարեցին մեր հանճարներից, օրինակ, Մովսես Խորենացին և Անանիա Շիրակացին:

Ղազար Փարպեցին (442-VI դարի սկիզբ) վտարանդիությունից իր հովանավոր Վահան Մամիկոնյանին հղած նամակում, նկարագրելով եկեղեցու չարանենգ սպասավորների (*Հայոց աբեղաների*) կողմից իրեն պատճառած թշվառությունները, նաև որոշ տեղեկություն է հայտնում Մովսես Խորենացուն (410 թ.-V դարի վերջ) բաժին հասած հալածանքների մասին. «...Իսկ ուրիշ առաքելանման մարդիկ ինչո՞ւ այսպիսի և սրանից էլ ավել տառապանքներ կրեցին այս աշխարհում և խստագույն վշտով վախճանվեցին: Երանելի փիլիսոփա Մովսեսը, որ արդարև, մինչդեռ ապրում էր իր մարմնական կյանքը, արդեն երկնային զորականներին էր քաղաքակից, չէ՞ որ տեղից-տեղ հալածվեց հայոց այդ աբեղաների ձեռքով: Չէ՞ որ **նրա լուսավորող ու տգիտահալած գրքերը** անգիտությունից փաթաղիկես (ասորերեն նշանակում է՝ մոլորված, խանգարված) էին համարում նրանք և էլի ուրիշ բաներով խայտառակեցին: Սակայն հետո այլոց տված ամոթանքից՝ մի խաբեական եպիսկոպոսություն մահադեղի պես խմեցրին այս սրբին և խեղդեցին: Եվ թե նա վախճանի ժամին ի՛նչ ահավոր նզովքի գիր է թողել **քահանայության գլխավորների վրա** (Խորենացու «Ողբը»), գիտեմ, որ դուք լավ տեղյակ եք... (Նա իր կյանքը) անչափ անհանգիստ աշխատությունների և գիշերցերեկ Հայոց աշխարհը լուսավորող վաստակի վրա դրեց: **Նրա ոսկորները գերեզմանից հանել տվին և գետը թափեցին**: Հրեշտականման այն Տերին նույն այդ անհանգիստ հալածանքներով մահու հասցրին և դեռ հիմա էլ անհագ քինախնդրությամբ մեռածի հետ են կռիվ տալիս» (Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին, Երևան, 1982 թ., էջ 483-485):

Այստեղից նաև կարելի է գուշակել, որ Խորենացուն՝ իր կենդանության օրոք հռչակ բերող գործերը մեզ չեն հասել. շիրիմը պղծող, հանգուցյալի ոսկորները գետը թափող աբեղաներն ինչպե՞ս կարող էին հանդուրժել ու պահպանել մեր հանճարի՝ մարդկանց *լուսավորող ու տգիտահալած գրքերը:* Իսկ Փարպեցու «Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին» աշխատությունը մեզ է հասել, հավանաբար, իշխանական արխիվները եկեղեցուն ոչ այնքան մատչելի լինելու պատճառով:

Հռչակավոր մաթեմատիկոս, աստղագետ, տիեզերագետ, տոմարագետ, Հայաստանում ճշգրիտ գիտությունների հիմնադիր Անանիա Շիրակացին (605-685 թթ.) նույնպես հալածվել է Հայոց եկեղեցու կողմից և, ըստ պահպանված ավանդույթի, իր կյանքի վերջին տարիներին ապաստանել է Վենետիկում: Հանճարեղ գիտնականի մահվանից հետո էլ «հալածվել» է նրա ստեղծագործությունը: Շիրակացուց ավելի քան 400 տարի հետո Գրիգոր Մագիստրոսը իր ժամանակի կաթողիկոսին գրած նամակում ամոթաբեր է համարել Շիրակացու ստեղծագործություններն արգելանքի տակ պահելը:

գ. *«Կառուցվել են հոյակերտ բազմաթիվ եկեղեցիներ ու վանքեր»...* Իսկ ինչո՞ւ չի ասվում, որ դրանք կառուցվել են միայն հանուն քրիստոնեական կրոնի: Արդյո՞ք հնարավոր է, որ քրիստոնեությունը դարեր շարունակ գոյատևեր առանց եկեղեցիներ ու վանքեր կառուցելու և նրանցում սիոնիզմի ծրագրին համապատասխան հորինվածքների բեմականացման: Քրիստոնեական եկեղեցիներում ու վանքերում են մարդկանց հիպնոսացնում, անօգուտ ու վտանգաբեր հավատքին կառչած պահում: Այնպես որ, պետք չէ մանուկներին համոզել, թե եկեղեցիներն ու վանքերը կառուցվել են հանուն հայ ժողովրդի մշակույթի զարգացման:

Քրիստոնեական եկեղեցին Հայաստանում պետականորեն հիմնավորվելու հենց առաջին օրերին կարողացավ տիրանալ նյութական հարստությունների, որը իր գոյության, ամրապնդման ու զարգացման ամենագլխավոր երաշխիքն էր: Բացի այդ, եկեղեցին ոչ միայն հարկ էր վերցնում բնակչության ստացվածքից (տասանորդ և այլն), այլև տիրապետում էր հսկայածավալ կալվածքների: Օրինակ, Գրիգոր «լուսավորիչը» ոչնչացրել է Գիսանեի, իմա՝ Հայոց Անահիտ աստվածուհու տաճարը (այդ տաճարը հիշատակվում է մ.թ.ա. 13-րդ դարի արձանագրությունում՝ Հ. Ներսիսյան, Հայկական լեռնաշխարհը ըստ Զրադաշտն ու իր Ավեսթան, Գլենդել, 2006 թ., էջ 90), և նույն տեղում կառուցել ս. Կարապետ վանքը և այդ վանքին անասելի հարստություններ է նվիրել: Ահա թե այդ մասին ինչ է գրում նույն Գրիգորի զինակից, ասորի Գլակը. «Սուրբ Գրիգորը թողեց այդտեղ քառասուներեք կրոնավորներ, որպեսզի

տեղի բնակչությանը սպասավորեն: Տասներկու դաստակերտ էլ հատկացրեց նրանց. դրանք են Կուառսը, Մեղտին, Բրեխը, Տումբը, Խորնին, Կեղքը, Բազուն և այլն, որոնք մեծամեծ և բազմամարդ ավաններ էին, ինչպես որ կա գրով հիշատակված Մամիկոնյան իշխանների մատյանում: Կուառսն ունի 3012 ծուխ, 1030 հեծյալ և 2200 հետևակ: Մեղտին ունի 2700 ծուխ, 800 հեծյալ և 1030 հետևակ: Տումբը՝ 900 ծուխ և 400 հեծյալ: Խորնին ունի 1906 ծուխ, 700 հեծյալ և 1007 հետևակ: Իսկ Բրեխն ունի 3200 ծուխ, 2040 հեծյալ, 840 աղեղնավոր հետևակ, 1080 տեգավոր և 2080 պարսավոր» (Յովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 48):

Նշված 12 դաստակերտներից միայն 5-ի զինվորների թիվը կազմում է 11407: Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ միայն այդ հինգ բնակավայրերում կարող էր լինել մոտ 60-70 հազար մարդ: Ըստ պատմիչների, Գրիգոր «լուսավորչի» և նրա թիմակիցների սեփականությունը և վանքապատկան-եկեղեցապատկան դարձան ոչ միայն հեթանոսական մեհյան-տաճարներին պատկան հողատարածքները, այլև նրանցում եղած ոսկին ու արծաթը, գլխատված-ոչնչացված իշխանական տների, սպանված ու Յայաստանից արտաքսված հայերի շարժական ու անշարժ գույքը...

Ժողովրդից թալան-ավարառածից նույն ժողովրդին փշրանքներ տալով և Եհովայից ու Քրիստոսից սպասվելիք պատժի սարսափի ուժով՝ պարթև Գրիգորը կարողացավ մարդկանց ընտանի-ձեռնասուն դարձնել: Նույն Գրիգորը նաև կարողացավ լուծել եկեղեցու գերակայության և հայ ժողովրդին այդ եկեղեցու հավերժորեն ստրուկ դարձնելու խնդիրները: Ահա թե ինչու մարդիկ առաջին հերթին եկեղեցու իշխանությանն էին ենթարկվում և միայն դրանից հետո՝ թագավորի՝ աշխարհիկ իշխանությանը: Ահա թե ինչու թագավորները և, ընդհանրապես, երկրի ղեկավարները եկեղեցու ձեռքում խաղալիք են եղել ու կան: Եվ արդյո՞ք պետք է զարմանանք, որ Յայոց պետականությունը ոչնչացվեց-ընկավ, և առնական հայ ռազմիկը ստրկամիտ դարձավ, իսկ ազգային մեծագույն կորուստների ու ողբերգությունների պահերին եկեղեցաշինություն ենք ծավալում (Սպիտակի աղետալի երկրաշարժի օրերին, փրկարարական աշխատանքներին զուգահեռ, այդտեղ հապճեպորեն

կառուցվեց թիթեղյա եկեղեցի... Իսկ այսօր, մարդասիրական օգնություն աղերսող մեր երկրում կառուցվում են թանկարժեք ու գեղեցկակերտ այնպիսի եկեղեցիներ ու վանքեր, որ դրանք տեսնող օտարը կարող է կարծել, որ Հայաստանի Հանրապետությունն անսպառ ֆինանսներ ունի), որը կլանում է հայ ժողովրդի առանց այդ էլ սակավ ֆինանսանյութական միջոցները: Քրիստոնեական եկեղեցաշինություն է ծավալվում նաև հայ ժողովրդին ուրիշ հավատքներից ու աղանդներից զերծ պահելու պատրվակով: Ինչ է, ՀՀ իշխանավորներն ու Էջմիածինը չգիտե՞ն, որ, օրինակ, եհովայի վկաները, մորմոնները, ավետարանչականները և բազում այլ կազմակերպություններ սիոնիզմի կառույցներ են, որ նույն սիոնիզմի ենթակայության տակ է և քրիստոնեական եկեղեցին:

Հայ ժողովրդի պատմությունից կարելի է բերել բազում օրինակներ, երբ փառաբանվող այդ եկեղեցի-վանքերում են հրկիզվել հարյուր հազարավոր հայեր, որոնք իրենց կյանքի ապահովության երաշխիքը համարել են այդ եկեղեցիներն ու վանքերը, հետևաբար, համարյա չեն մտածել զինվելու և ինքնապաշտպանության մասին: Հրկիզվածների հարազատներն ու արյունակիցները, առանց որևէ վերլուծման, մեծ ջերմեռանդությամբ վերականգնել են այդ եկեղեցիներն ու վանքերը և առավել նվիրվել դրանց (հայտնի է, որ թշվառությունը և դժբախտությունը հավատացյալներին ավելի են կապում քրիստոնեական հավատքին, և ինչքան ծանր է կորուստն ու դժբախտությունը, այդքան ամուր է այդ կապը): Ողբերգական է, որ այդ ամենից դաս չենք առնում: Եվ այժմ էլ, երկրի կիսաքայքայված տնտեսության պայմաններում մենք մեր սակավ միջոցների զգալի մասը ծախսում ենք նորանոր եկեղեցիներ, ճոխ ու շքեղ վանքեր կառուցելու և դրանց հարստացնելու վրա: Հոգ չէ, որ ունենք ոչ բարվոք, նույնիսկ վթարային վիճակում գործող ծննդատներ, մանկապարտեզներ, դպրոցներ... Փաստորեն, այսօր մենք կերտում ենք մեր նոր, հերթական եղեռնը: Պարզ չէ՞, որ իրական կյանքը, հայրենիքը ոչ այնքան կարևորող, սակայն հանդերձյալ կյանքում հարմարավետ տեղ երազող կամ այդ գաղափարներին ակամա ենթարկվող հայը շարունակաբար կկոտորվի, քանզի, ըստ քրիստոնեական կրոնի, կոտորվելը, գլխավորապես նահատակվելը, Հիսուսի սիրո դրսևորումն է: Իսկ

հավատացյալներից ո՞վ կհրաժարվի Հիսուսի սիրելին լինելուց:

Այստեղ նպատակահարմար եմ համարում բերել Րաֆֆու հետևյալ խոսքը. «Ո՛վ հայրեր, ո՛վ պապեր, այս գավաթը խմում եմ, բայց առանց նվիրելու ձեր ոսկորներին: Եթե դուք այս վանքերի տեղը, որոնցով լիքն է մեր երկիրը, բերդեր շինեիք, եթե դուք սուրբ խաչի և անոթների փոխարեն, որ սպառեցին ձեր հարստությունը, զենքեր գնեիք, եթե դուք այն անուշահոտությանց տեղ, որ խնկվում են մեր տաճարներում, վառոդ ծխեիք, այժմ մեր երկիրը բախտավոր կլիներ: Մեր երկիրը չէին քանդի, մեր որդիքը չէին կոտորի և մեր կանանց չէին հափշտակի...Վանքերից ծագեց մեր երկրի կործանումը, նրա՛նք խլեցին մեր սիրտը և քաջությունը, նրա՛նք ձգեցին մեզ ստրկության մեջ, սկսած այն օրից, երբ Տրդատը թողեց իր սուրը և թագը, վերցրեց խաչը և մտավ Մանիա այրը՝ ճգնելու... Ո՛վ Հայոց հին աստվածներ, Ո՛վ Անահիտ, Ո՛վ Վահագն, նվիրում եմ այս բաժակը Ձեր սուրբ հիշատակին, դուք փրկեցեք մեզ...»:

«ՀԱՅ ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐՆ ԻՐԵՆՑ ՀԱՅԱՑՔՆ ՈՒՂՂՈՒՄ ԵՆ ԴԵՊԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ»

Չնայած որոշել էի անդրադառնալ միայն չորրորդ դասարանի դասագրքին, սակայն նկատի ունենալով այն, որ այդ դասագրքի ներածականն օրգանապես կապված է վեցերորդ դասարանի դասագրքի՝ Հայոց ավանդական աստվածներին մերժելու և քրիստոնեական կրոնն ընդունելու հետ, ուստի անհրաժեշտ եմ համարում այդ դասագրքից մեջբերել հետևյալ քաղվածքը. «***Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը,*** *որը 3-րդ դարի վերջին Հայաստանում արդեն* ***ուներ մեծաքանակ հետևորդներ:*** *Քրիստոնյաները բոլորին զարմացնում էին իրենց* ***անսասան հավատքով,*** *նրանք նույնիսկ* ***պատրաստ էին հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ հավատքից****: Հռոմեական զորքերի օժանդակությամբ Հայաստանն ազատագրած և 298 թ. վերստին գահ բարձրացած Տրդատ 3-րդ Արշակունին* ***(287-330), ճիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիճակը,***

*քիչ անց՝ **301թ., քրիստոնեությունը Հայաստանում հռչակեց պետական կրոն**: Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու վերաբերյալ պատմիչ **Ագաթանգեղոսի** երկում պահպանվել է պատմական հիմք ունեցող մի **ավանդապատում**: Ըստ այդ ավանդության՝ պարսից Արտաշիր արքան հայոց Խոսրով 2-րդ թագավորի դեմ դավադրություն կազմակերպելու նպատակով Հայաստան է ուղարկում պարթև Անակ իշխանին: Որսի ժամանակ Անակին հաջողվում է մահացու **վիրավորել** Խոսրով թագավորին: Սակայն դավադրությունը բացահայտվում է, և հայ իշխանները **սրի են քաշում Անակի ողջ ընտանիքը**: **Փրկվում է միայն նրա որդի Սուրենը**, որին դայակը կարողանում է փախցնել Կեսարիա: Այնտեղ նա մանկանը հանձնում է քրիստոնյա դաստիարակների խնամքին, որոնք նրան մկրտում և **վերանվանում են Գրիգոր**: Խոսրով 2-րդ Արշակունու **մահից** հետո պարսից թագավորը հարձակվում է Հայաստանի վրա և գրավում այն: Թագաժառանգ **Տրդատին** փախցնում են Հռոմ: Տրդատը մեծանում ու դաստիարակվում է հռոմեական արքունիքում: Այնտեղ նա փայլուն զինվորական կրթություն է ստանում և ձեռնամուխ լինում Հայաստանի ազատագրմանը: **287 թ. Տրդատը հռոմեական բանակների ուղեկցությամբ վերադառնում է հայրենիք: Ճանապարհին՝ Կեսարիայում, նա ծանոթանում է Գրիգորի հետ և հիանալով նրա խելքով և իմաստությամբ՝ նրան նշանակում է արքունի քարտուղար:** Տրդատին միանում են բազմաթիվ հայկական զինված ջոկատներ»* (Հայոց եկեղեցու պատմություն, Հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան, 2004 թ., էջ 39: Հեղինակներ՝ Արամ Քոսյան, Վարդան Պարսամյան, Առաքել Գյուլբուդաղյան, Վարդան Ղանդիլյան):

ա. «*Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը*» միտքը պարզաբանելու կարիք ունի: Ինձ մատչելի աղբյուրներն այլ տպավորություն են ստեղծում: Դրանցից ամենևին չի հասկացվում, որ Արշակունիները իրենց հայացքը դեպի քրիստոնեությունն էին ուղղել: Աշակերտներին փորձում են մատուցել որոշ հեղինակների, իմա՝ եկեղեցու այն տեսակետը, որ իբր հայ ժողովուրդը շարունակ սպասել է, թե երբ պիտի քրիստոնեությունը

ստեղծվի, որ քրիստոնյա դառնա, և իր աշխարհընկալմամբ էլ, իբր, քրիստոնյա է եղել մինչ այդ գաղափարախոսության ձևավորումը: Այն դեպքում, երբ քրիստոնեությունը հրով ու սրով է մուտք գործել Հայաստան: Հայաստանում քրիստոնեության ընդունմանը նպաստել է Հայոց Խոսրով թագավորի դավադրաբար սպանությունը և դրան անմիջապես հաջորդած Հայաստանի գրավումն ու ավերումը, իսկ օտարության մեջ մեծացած-դաստիարակված թագաժառանգ Տրդատը, կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստան վերադառնալուց հետո դեռևս չէր հասցրել ամուր կապեր հաստատել Հայոց քրմական և իշխանական համակարգերի և ժողովրդի հետ, իսկ երկիրն էլ նոր է ազատագրված եղել պարսիկներից և կիսաքաոսային իրավիճակում է գտնվել: Ուրեմն, Հայոց թագավորի սպանությունը, Հայոց թագավորության ընդհատումը, Հայաստանի ավերումը կատարվել է պարթև Անակի դերակատարման հետևանքով, իսկ սրա որդի Գրիգորը կարողացել է Հայոց հռչակավոր արքա Տրդատին դարձնել քրիստոնյա-հավատացյալ և իրեն ենթակա, ապա իր ձեռքն է վերցրել Հայոց աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանական լծակները և հայ ժողովրդին բռնությամբ քրիստոնյա է դարձրել:

Այս առումով տեղին է Ագաթանգեղոսի «Պատմությունից» մեջբերել Գրիգոր «լուսավորչի» և Հայոց արքա Տրդատի գործունեության մասին որոշ հատվածներ: Այսպես, Ագաթանգեղոսը գրում է. «Ապա թագավորը (Տրդատ Մեծը, -Հ.Ս.) իսկույն տիրաբար հրաման տվեց, ամենքի հավանությամբ, **գործը երանելի Գրիգորի ձեռքը հանձնելու, որպեսզի նախկին հայրենի, հնամենի և նախնիների ու իր կողմից Աստված անվանված չաստվածները անհիշատակ դարձնի, մեջտեղից ջնջի**: Ապա **ինքն իսկ թագավորը**, ամբողջ զորքով հանդերձ, Վաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը, **ավերելու այնտեղ Անահիտ դիցուհու բագինը** և այն, որ Երազամույն կոչված տեղում էր գտնվում: Նախ ճանապարհին հանդիպեցին քրմական գիտության դպիր, Որմզդի գրչի Դիվան կոչված, երազացույց, երազահան պաշտամունքի **Տիր աստծու իմաստության ուսման մեհյանը և ամենից առաջ սկսեցին այն քանդել, այրել, ավերել**»:

«Այնտեղ երևացին կերպարանափոխված դևեր, այրուձիու բազմության ու հետևակազորի գնդի կազմության

նմանությամբ, մկնդավորներ ու մուրճավորներ, առաջ էին ընթանում **մարդկային կերպարանքով**, նիզակներով ու **զինանշաններով, զենք ու զարդով զինավառ**, մեծ գոչումով աղաղակ բարձրացրին և փախչելով ընկան Անահիտի մեհյանը: Այնտեղից հարձակվողների դեմ սկսեցին կռվել, շինվածքի վերևից ներքև մարդկանց վրա անուժ նետեր և թանձրատարափ քարահոսք թափեցին, որոնցով և մի քիչ **զարհուրեցրին նորահավատ մարդկանց**: Իսկ սուրբ Գրիգորը, երբ այս տեսավ, տերունական խաչի նշանը առած դիմեց մեհյանի դուռը և մեհյանի ամբողջ շինվածքը հիմնահատակ դղրդալով տապալվեց, և փայտակերտ [մասերը] հանկարծ բռնկվելով վառվեցին տերունական նշանի զորությունից և ծուխը ծառացած մինչև ամպերը հասավ»:

«Բոլոր դևերը, փախուստի դիմելով, մարդկանց առջև երևացին, օձիք պատռելով, ծակատը ծեծելով, ճիչ բարձրացնելով, մեծագոչ լալով ասում էին, թե **«Վա՜յ մեզ, վա՜յ մեզ, վա՜յ մեզ, որովհետև ամբողջ երկրից մեզ փախստական արեց մարդու դուստր Մարիամի որդին՝ Հիսուսը**: Այստեղից էլ բանտարկվածի ու մեռածի ձեռքով մեզ վիճակվեց փախստական լինել: Արդ՝ ո՞ւր փախչենք, քանզի նրա փառքը լցրել է տիեզերքը: Եվ որովհետև մեզ առանց հանգիստ տալու, օդ ծեծելով անջատեց մարդկանց բնակությունից, ուստի մենք գնում ենք Կովկաս լեռան բնակիչների մոտ, հյուսիսի կողմերը, **գուցե այնտեղ հնարավորություն լինի, որ կարողանանք ապրել** և մեր կամեցածը նրանց միջոցով կատարել»:

«Այս ասացին ամենքի առջև և մարդիկ, որ լսեցին, բոլորն էլ ավելի ևս հաստատ դարձան հավատքի մեջ: **Իսկ սևագունդ դևերը աներևույթ եղան, տեղից չքացան և ծխի նման վերացան**: Այնտեղ հասած մարդիկ, իսկույն հիմքերը քանդելով, մնացածն ավերեցին և ամբարված գանձերը աղքատներին, տառապածներին ու չքավորներին բաժանեցին: **Դաստակերտներն ու սպասավորներին, քրմերով հանդերձ, նրանց հողերով ու սահմաններով՝ նվիրեցին եկեղեցու պետքերին ծառայելու համար»**:

«Եվ (Գրիգորը, -Հ.Ս.) առհասարակ ամենքի համար աստվածապաշտության խոսքը սերմանեց և բոլորին տիրոջ ճանապար-

հի վրա կանգնեցրեց՝ արարչի պատվիրաններին տեղյակ դարձնելով: Հայաստանի բոլոր քաղաքներում, գյուղերում, ավաններում ու ագարակներում ցույց էր տալիս եկեղեցու տեղերը: Նույնպես և ճանապարհների ելքերի ու մուտքերի մոտ, փողոցներում, հրապարակներում, խաչմերուկներում, որպես պահապան ու ապավեն, կանգնեցրեց ամենքի երկրպագած նույն նշանը»:

«...ինքն (Գրիգորը, -Հ.Ս.) **առավ թագավորին**, շարժվեց գնաց, որպեսզի Հայաստան աշխարհի բոլոր սահմանների վրա, ուրիշ կողմերում ևս կենաց խոսքը սերմանեն: Գնաց հասավ Դարանաղյաց գավառը, որպեսզի այնտեղ ևս կործանեն սուտ աստվածների բագինը, որը Թորդան գյուղում էր, **սպիտակափառ Բարշամինա անվանված աստծո մեհյանը**: **Նախ այն կործանեցին ու նրա արձանը փշրեցին և բոլոր գանձերը, ոսկին ու արծաթը ավարի մատնեցին** ու աղքատներին բաշխեցին: Եվ գյուղը բոլոր դաստակերտներով հանդերձ ու սահմաններով՝ եկեղեցուն նվիրեցին և ամենափրկիչ նշանի օրինակը այնտեղ ևս կանգնեցրին»:

«**Իսկ երանելին, իսկույն իր ավետարանական արվեստը բանեցնելով, թագավորի անկեղծ օժանդակությամբ,** սկսեց գավառում քարոզել, **ամենքին դուրս բերեց նախնիների ավանդություններից**, սատանայապաշտ դիվանական սպասավորությունից և մոտեցրեց Քրիստոսի հնազանդ ծառայությանը... դևերը այլակերպ ձևերով փախստական դարձան ընկնելով Խաղտյաց կողմերը: Երբ նրանց ևս հաստատեց, գնաց հասավ Անի անվանված ամուր վայրը՝ Հայոց արքաների գերեզմանների թագավորական կայանը: Այնտեղ **կործանեցին** բագինը **Զևս Արամազդ աստծու, որ բոլոր աստվածների հայրն էր անվանված**: Այստեղ ևս տերունական խաչի նշանը կանգնեցրին, և ավանը իր ամրություններով հանդերձ եկեղեցուն ի ծառայություն նվիրեցին»:

«Դրանից հետո իսկույն ելան սահմանակից Եկեղյաց գավառը, և **այնտեղ երևացին դևերը Հայոց թագավորների մեծ և բուն մեհյաններում**, պաշտամունքի վայրերում, Երեզ ավանի Անահիտի մեհյանում, **ուր դևերը վահանավոր զորքի նմանությամբ հավաքված մարտնչում էին և մեծագոչ աղաղա-**

կով լեռները թնդացնում: **Նրանք փախստական դարձան**, և նրանց փախչելու ժամանակ բարձրաբերձ պարիսպները կործանվեցին, հարթվեցին: Դարձի եկած զորքերով այնտեղ հասածները, **սուրբ Գրիգորը թագավորով հանդերձ, փշրեցին Անահիտ դիցուհու ոսկի արձանը, ամբողջ վայրը քանդեցին, փչացրին, ոսկին ու արծաթը ավարի տվին**: Այնտեղից Գայլ գետի վրայով այն կողմ անցան ու քանդեցին Արամազդի դստեր՝ Նանեի մեհյանը Թիլ ավանում: Երկու մեհյանների գանձերը ավարելով՝ աստծո սուրբ եկեղեցու ծառայությանը նվեր թողեցին տեղերով հանդերձ»:

«**Այս ամենը կատարվեց մարդասեր Աստծո կամքով, Գրիգորի ձեռքով**»:

«Երբ եկավ հասավ Հայաստանի սահմանները, **Գրիգորը լսեց, թե Վահեվանյան մեհյանը մնացել է Տարոնի երկրում՝ մեծագանձ մեհյանը լի ոսկով ու արծաթով և մեծամեծ թագավորների ձոնած բազում նվերներով**: Պաշտամունքի ութերորդ հռչակավոր [վայրն] էր **Վիշապաքաղն Վահագնի անվամբ, Մեծ Հայքի թագավորների զոհերի տեղը**, Քարքե լեռան լանջին, Եփրատ գետի վրա, Տավրոս մեծ լեռան դիմացը, որը և պաշտամունքի վայրերի հաճախաշատ լինելու պատճառով անվանված էր Աշտիշատ: **Քանզի այնժամ դեռևս շեն էին նրանում երեք բագինները, առաջինը՝ Վահեվանյան մեհյանը, երկրորդը՝ Ոսկեհատ Ոսկեծին աստվածուհու և բագինը այս անվամբ էլ կոչված էր Ոսկեհատ Ոսկեմայր դիցուհու, երրորդը, Աստղիկ դիցուհու մեհյանը, Սենյակ Վահագնի կոչված**, որը հունական ձևով Ափրոդիտես է: Արդ՝ այնտեղ դիմեց սուրբ Գրիգորը, որպեսզի այն ևս քանդի, քանզի տակավին տգետ մարդիկ շփոթությամբ զոհ էին մատուցում այս մնացած բագիններին»:

«Եվ նա հրաման տվեց արքայագունդ բանակներին մի ամիս ժամանակով պասի ու աղոթքի մեջ մնալ: Սկսեց նա սովորական [ձևով], իր հետ այնտեղ բերված ընկերներով միասին, պասն ու աղոթքները, տքնությունները, **արտասվալից պաղատանքները, խստակեցությունները, աշխարհահեծ հոգսերը, հիշելով** հոգեպատում մարգարեի ասածը, թե «երբ հեծեծես, այն ժամանակ կապրես»:

«Քահանաներ կարգեց ամեն տեղերում և **հրաման տվեց, որ պաշտվի միայն տեր Աստվածը**` երկնքի ու երկրի արարիչը: Ամեն տեղ բազմացրեց Տիրոջ սեղանի սպասավորներին, բոլոր եկեղեցիներում յուրաքանչյուր սեղանին քահանաներ կարգեց: **Այսպես էլ եպիսկոպոսներին Տիրոջ ժողովրդի գլխավորությունը հանձնեց և հրաման տվեց նրանց հավատարիմ առաջնորդությամբ լուսավորապես Քրիստոսի հոտին վերակացու լինել**»:

«Այս միևնույն հոգեկրոն գործով շատ օրեր անց էր կացնում անբնակ տեղերում, Եփրատ գետի ակունքների մոտ, բնակվելով երկրի քարայրներում ու քարածերպերում, լեռների կատարներին, օրինակ առնելով մեծ մարգարե Եղիայից և երանյալ առաքինի Հովհաննես Մկրտչից, որոնց բարի գործերին նախանձավոր եղավ, նույն առաքինի ապրելակերպը և աստվածամուխ կյանքը իր անձի վրա ցույց տվեց» (Ագաթանգեղոս, 778-782, 784-786, 788, 809, 829, 838, 848):

Քաղվածքից պարզ երևում է, որ նոր կրոնը` քրիստոնեությունը, և պետական հեղաշրջումը լուրջ դիմադրության են հանդիպել: («Այնտեղ երևացին կերպարանափոխված դևեր, այրուձիու բազմության ու հետևակազորի գնդի կազմության նմանությամբ, մարդկային կերպարանքով, նիզակներով ու զինանշաններով, զենք ու զարդով զինավառ, զարհուրեցրին նորահավատ մարդկանց», «և այնտեղ երևացին դևերը Հայոց թագավորների մեծ և բուն մեհյաններում, ուր դևերը վահանավոր զորքի նմանությամբ հավաքված մարտնչում էին և մեծագոչ աղաղակով լեռները թնդացնում), սակայն ի դժբախտություն հայերիս, ի վերջո հայ ժողովուրդը ծնկի է բերվել («բոլոր դևերը, փախուստի դիմելով... մեծագոչ լալով ասում էին, թե` ամբողջ երկրից մեզ փախստական արեց Հիսուսը): Եվ այս հանցագործությունը դարեր շարունակ անվանվել ու անվանվում է «քրիստոնեական դարձ», ինչով մշտապես հեգնանքի առարկա է դառնում հայ մարդը: Եկեղեցին, տիրանալով նաև Հայոց քաղաքական ու տնտեսական իշխանությանը, կարողացավ քրիստոնեական գաղափարախոսության քարոզչությունն այնպիսի բարձր հիմքերի վրա դնել, որ մատուցված ցանկացած գաղա-

փար ընդունվել է և այսօր էլ ընդունում ենք որպես անառարկելի ճշմարտություն: Օրինակ, Ագաթանգեղոսի աշխատությունը, որտեղ մանրակրկիտ նկարագրվում է **հայ ժողովրդի նկատմամբ իրականացված ֆիզիկական, հոգևոր և մշակութային ցեղասպանությունը**, դժբախտաբար, չի ընկալվում, քանզի դարեր շարունակ հետևողականորեն քարոզվում է, որ կատարվածն իբր հայ ժողովրդի ճակատագրում փրկարար դեր է ունեցել, ահա թե ինչու այդ օրերի եղերական նկարագրությունները չեն հասկացվում այնպես, ինչպես գրված է Ագաթանգեղոսի աշխատությունում: Ահա և ուղեղների լվացման՝ մարդկանց սերնդե-սերունդ ընտանի դարձնելու հետևանքը: Արդյո՞ք առիթ կա զարմանալու, որ Գրիգորի և Տրդատի կատարած այդ եղերական գործողություններից տասնյոթ դար հետո, նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում, պետական հովանավորությամբ հրատարակված գրքում նրանց կատարածը ներկայացվում է որպես սխրանք. «Ագաթանգեղոսը եղել է ս. Գրիգոր Լուսավորչի և ս. Տրդատ թագավորի ժամանակակիցը և **նրանց սխրանքների** ականատեսը» (Մանկական քրիստոնեական հանրագիտարան, Երևան, 1998 թ., էջ 10):

Ըստ նկարագրածի, Գրիգոր «լուսավորիչը» իր ձեռքի տակ ունենալով Հայոց թագավորին, հետևաբար և պետական բանակը, կոտորել է հայ ազնվականությանն ու բնակչության զգալի զանգվածին, ուսուցչական-քրմական կազմին, հիմնահատակ կործանել է Հայոց պաշտամունքի տաճարներն ու պատմամշակութային հուշարձանները և մշակույթի մյուս արժեքները, դիվանը, գիտության կենտրոն-տաճարը, զավթել է դրանց և ազնվականության կուտակած ոսկին և մյուս հարստությունները, գլխավորապես, կալվածքները և ապա ընչազուրկ հայ մարդուն թելադրել իր կամքը. քրիստոնեություն ընդունողներին և քրիստոնեական եկեղեցի կառուցողներին ստրկորեն ապրելու իրավունք և ֆինանս ու հող է տվել: Եվ ի՞նչն էր Հայոց աշխարհին իր ոտքի տակ դրած Գրիգորի (Գրիգոր «լուսավորչի») և նրա ժառանգորդների հաղթանակների գրավականը: Դա, իշխանական լծակների հետ մեկտեղ, գրաված-զավթած-կողոպտած նյութական հարստություններն էին, այն հարստությունները, որոնք, ըստ նույն քրիստոնեական ուսմունքի, կեղծավորաբար համարվում են անպետք և, նույնիսկ, խիստ

վտանգաբեր: (Եկեղեցին այժմ էլ զեխությամբ ապրող ու զեխության մեջ խեղդված կառույց է. շքեղ, ոսկեզօծ գմբեթներով ու թանկարժեք իրերով լցված տաճարներ, ոսկյա ու արծաթյա կազմերով և գոհարներով զարդարված մատյաններ, ոսկյա և արծաթյա սպասք, ոսկեթել գործվածքներ ու զգեստներ, ադամանդակուռ թագեր ու գավազաններ...):

Հայաստանում վերը նկարագրված սպանդն ու մյուս ոճրագործությունները կատարելուց հետո Գրիգորը, հայոց բանակի ուղեկցությամբ, գնում է Կեսարիա, որպեսզի իր ուսուցիչ-ղեկավար Ղևոնդը իրեն Հայոց հայրապետ ձեռնադրի: Այդտեղից վերադարձի ճանապարհին նրա կատարած ոճրագործություններից մի հատված բերեմ, հենց իր՝ հայոց սրբերի սուրբ համարվող Գրիգորի (Գրիգոր լուսավորչի) գործընկեր, ասորի Զենոբ Գլակի հիշատակարանից. «Տրդատը նրան շատ օրեր գանակոծեց և մեծամեծ տանջանքների ենթարկեց՝ կուռքերին զոհ չմատուցելու համար: Բայց երբ իմացավ, թե սա իր հոր՝ Խոսրովին սպանող Անակի որդին է, նրան նետեց Խոր Վիրապը, ուր մնաց տասնհինգ տարի: Դրանից հետո ամբողջ հայոց երկիրը դիվային հիվանդությամբ բռնվեց. նույնիսկ ինքը՝ թագավորը, վարազների հետ էր բնակվում... Երբ լրացավ նրանց պահոց օրերը, թափվեց նրանց վրայից վայրենական մորթին և նրանց դիվաբնակ մարմինները բժշկություն ստացան... Եվ տիրոջ հրեշտակի խոսքով՝ (նրանք) ցանկանում են հենց իրեն (Գրիգորին, -Հ.Ս.) կարգել հովիվ, որը և հանձն է առնում. ապա նրան է տալիս իշխաններից ոմանց՝ բազում զորքով և առաքում Կեսարիա քաղաք, Ղևոնդ մեծ հայրապետի կողմից ձեռնադրվելու... Ապա այստեղից էլ դուրս գալով անցանք մինչև Թորդան, ուր սպասավոր կարգեցինք Սուրտինոս վարդապետին՝ բոլոր գավառների համար: Այնտեղից էլ դուրս եկանք և ուզում էինք անցնել Կարին և Հարք գավառները: Բայց իշխաններից ոմանք սուրբ Գրիգորին հասկացրին, թե Տարոնի գավառում դեռևս կանգուն են երկու բագիններ, որոնք դևերին են պաշտոն մատուցում: Եվ նա էլ դիմեց եկավ, որպեսզի սրանք ևս կործանի: Եկավ Պալունյաց երկրի Կուառս գյուղաքաղաքը՝ Գիսանե ավանը: Բայց այնտեղ գտնվող քրմերից ոմանք անգետ մարդկանցից

լսեցին, թե վաղն առավոտյան կործանելու է մեծն Աստված Գիսանեն ու Դեմետրը. ուստի գիշերով դուրս եկան կռատներից, բոլոր գանձերը լցրին գետնափոր տներում ու իրենք լուր ուղարկեցին Աշտիշատի քրմերին՝ թե շուտափույթ հավաքեցեք պատերազմելու ընդունակ բոլոր մարդկանց և շտապեցեք առավոտ վաղ հասնել մեզ մոտ, որովհետև մեծն Գիսանեն կռվի է դուրս գալիս ուրացող իշխանների դեմ: Իսկ նա, որ գլխավոր քուրմն էր՝ անունը Արծան և իր Դեմետր որդին... Այնժամ Արծանն առաջ գալով սկսեց անարգել հայոց իշխաններին և ասաց.

-Առա՛ջ եկե՛ք, ով դավանակործան մարդիկ, հայրենի աստվածներին ուրացողներ և թշնամիներ բարեփառ Գիսանեի: Իսկ Դեմետրը՝ որդին Արծանի, ասաց.

-Լսեցե՛ք մեզ, հայոց իշխաններ, այս քառասուն տարի է, ինչ ծառայում ենք մեր մեծ աստվածներին և քաջ գիտենք զորությունը նրանց: Գիտենք, որ իրենց սպասավորների թշնամիների դեմ իրենք են մարտնչում: Այժմ մենք չենք կարող պատերազմելով ձեզ ընդդիմանալ, որովհետև սա տունն է հայոց թագավորի, և դուք էլ արքայի իշխաններն եք: Բայց ահա, այս թող հայտնի լինի, որ թեև ձեզ հաղթել չենք կարող, սակայն գերադասում ենք մեռնել մեծ աստվածների զոհարանի վրա, քան թե նրանց ձեր ձեռքով կործանված ու ապականված տեսնել: Այնժամ մեջտեղ եկան Արծանն ու Անգեղ տան իշխանը... սրով հարվածեց և Արծանի գլուխը պարանոցից անջատեց: ...Ահա, երբ եկան և երկու կողմն էլ գուպար կազմեցին, քրմական զորքը վեց հազար ինը հարյուր քառասունվեց հոգի եղավ, իսկ հայոց իշխաններինը՝ յոթ հազար ութանասուն հոգի... Արծրունյաց իշխանը կտրեց Մեստակես անունով քրմապետի գլուխը... և երբ ետ դարձավ կռվի վայրը, տեսավ, որ Անգեղ տան իշխանն ու Դեմետրը մենամարտում են միմյանց դեմ. Դեմետրի վրա հարձակվելով <u>կտրեց նրա գլուխն ու գցեց իր մաղախը</u>: <u>Այնուհետև ընկան զորքի մեջ ու անխնա սկսեցին կոտորել՝ հազար երեսուն մարդ անշունչ փռեցին:</u> ...Երկար ժամանակ ս. Գրիգորը սգում էր զուր տեղը նահատակվածների համար: Երբ եկանք Իննակնյա վայրը, տեսանք կռատունը քարուքանդ արված և տասնհինգ կանգուն բարձրություն ունեցող արձանը չորս մասի բաժանված... քրմերին առհասարակ տանջելով-խոշտանգե-

լով մահվան դուռը հասցրինք» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 34-43):

Աննկարագրելի ողբերգություն. դավադրի՝ Գրիգոր «լուսավորչի» թելադրանքով Հայոց բանակը երկու մասի բաժանված, նախ միմյանց են կոտորում և ապա, իրենց ծնող ժողովրդին: Այսինքն՝ հայ ժողովրդին կոտորում է իր իսկ հենարանը՝ Հայոց բանակը:

Ինչպես տեսնում ենք, հայ ժողովրդի գերագույն սուրբ համարվող պարթև Գրիգորը կարողացել է Հայոց բանակի և հայ ժողովրդի պառակտմամբ, միայն Գիսանեի (Անահիտի) տաճարի մոտ, հարյուրավոր հայորդիների մահվան պատճառ դառնալ և նրանց բոլորին նույն գերեզմանում թաղել (1030 հայ): Այս դրվագը Գրիգոր «լուսավորչի»՝ հայ ժողովրդին պատճառած չարագործության միայն մի փոքր պատառն է: Սակայն այդ չարագործությունը մենք չենք ընկալում և Գլակի հաղորդածից մեր մտքում դաջվում է միայն այն, որ իբր *«երկար ժամանակ ս. Գրիգորը սգում էր զուր տեղը նահատակվածների համար»* և ուրիշ ոչինչ:

Ըստ Ագաթանգեղոսի, Հայաստանում հիմնական կոտորածներն ու մյուս չարագործությունները նա կատարել էր մինչ Կեսարիա գնալը: Սակայն հայոց պատմագիտությունն ընդգծված կարճատեսությամբ ու կուրությամբ միայն գովաբանում ու փառաբանում է Գրիգորի «սխրանքը»: Նրան են վերագրում հայ ժողովրդի գոյությունն առ այսօր, իբր, եթե Գրիգոր «լուսավորիչը» մեզ քրիստոնյա չդարձներ, ապա մենք դարեր առաջ որպես ժողովուրդ անհետացած կլինեինք: Այսպիսին է Հայոց եկեղեցախոնարհ պատմագրության բռնած ուղին ու դոգմա դարձած եզրակացությունը: Պատահական չէ, որ Հայոց ցեղասպանություն իրականացնող պարթև Գրիգորի անվամբ այժմ ոչ միայն եկեղեցիներ ու տաճարներ են կառուցվում, այլ նաև նրա անվամբ են անվանակոչվում փողոցներ, ուսումնական հաստատություններ, առողջապահական կենտրոններ... Եվ ամեն առիթով նրան անվանում ենք լուսավորիչ: Ինչպես արդեն ասվել է, ավելի քան 1700 տարի է, ինչ հայ ժողովուրդն աշխարհը տեսնում է պարթև Գրիգորի մատուցած պրիզմայի միջոցով, և քանի դեռ այդ պրիզման չի փշրվել, մեր աշխարհընկալումը կմնա աղավաղված, խաթարված, իրականությունից հեռու, կեղծ: Այդ պրիզման է պատճառն այն բանի, որ, օրինակ,

մենք կարդում ենք Ագաթանգեղոսի աշխատությունը, սակայն բովանդակությունը չենք ընկալում, քանզի մեզ վարժեցրել են ղեկավարվել մեզ համար ձևած և մեզ մատուցված կաղապարով: Այդ կաղապարը տասնյոթ դար շարունակ իր սև գործն է կատարում՝ հայ մարդուն մշտապես սաստելով, թե անկախ ամեն ինչից, Գրիգորը Հայոց մեծագույն բարերարն ու սուրբն է, իսկ այդպես չմտածող հայը՝ սրբապիղծ է ու հակահայ:

Ըստ Զենոբ Գլակի հաղորդած տեղեկության, Գրիգորն իր հաշվետվությունն է ներկայացնում Կեսարիայում բնակվող իր ուսուցչին-ղեկավարին-առաջնորդին՝ Ղևոնդ հայրապետին. «Եվ այս ամենը, ահա, ծանուցում ենք ձեզ, որպեսզի իմանաք, թե ինչպես այստեղ Քրիստոսի ջուրն իջնելով **մահը կործանվեց**, նույնպես և այստեղ սրա գալստյամբ **դժոխքի դռները խորտակվեցին**: ... Եվ հենց այստեղ (Տարոնում) էլ երկու տեղ մահն էր բույն դրել: Դրանցից մեկում, հատկապես, այնքան էր որջացել, որ սուրբ հոգին հայտնի դարձրեց, թե հենց դա է դժոխքի դուռ կոչվածը... և որի Գիսանե կուռքով ու նրա որդի Դեմետրով պարծենում են տեղի բնակիչները: **Ուստի ձեռնարկեցի շտապ կարգով կործանել սատանայի այդ պատկերները**. և նույն այդ մատուռի տեղում հաստատեցի ս. Կարապետի և Աթանագենես վկայի նշխարները» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 20):

Սկզբնաղբյուրներում ամեն ինչ պարզ շարադրված է, մնում է միայն սառնասրտորեն գնահատել կատարվածը, դեն շպրտել հայ մարդու մտքին դրված կապանքը, պատռել չարագործի դիմակը: Գրիգորի գրած «մահը կործանվեց», «դժոխքի դռները խորտակվեցին», «սատանայի պատկերներ կործանելը» իրականում հայոց տաճարներն ու դրանց սրբություններն են, ինչպես նաև հայոց ավանդական հավատքից չհրաժարվող հայը:

Կեսարիայից փործառու Ղևոնդը Գրիգորին կարգադրություններ է անում. «Այլև բարյաց խրատներ եմ տալիս քեզ. Այդ Իննակնյա տեղանքը, որի մասին շատերն են ասում, թե **բարեբուխ է, հատկացրու այն որպես բնակության տեղ կրոնավորաց դասի համար**: Հաստատիր դրանք **այն նույն կանոններով, որ տեսար այստեղ մեր կրոնավորների մոտ**: Իսկ ճգնակեցության

կարգն էլ պետք է ուսանես ս. Անտոնից: Քեզ զորավիգ լինելու նպատակով ս. Անտոնի աշակերտ Եպիփանին էլ համոզեցի գալ այդ Իննակնյա տեղանքը, իր հետ բերելով քառասուն հոգի՝ խարազանազգեստ և ճգնակյաց, **աշխարհիկ կյանքից հրաժարված և պարկեշտ վարքով ապրողների**: Եվ դրոշմիր հավիտենական հուշարձան, որպեսզի գյուղաքաղաքների կամ դաստակերտների բնակիչներից ոչ մեկը **ալեքսանդրացիների օրինակով** չգործի՝ **ամենուրեք տերունական տաճար կառուցելով**, առանձին բնակվի: Հավաքիր նույն տեղում մի հարյուրի չափ մարդ, **հատկացրու նրանց համար մեծամեծ ու հարուստ գյուղեր և ավաններ**, որպեսզի վանքերի կարիքները նրանք բավարարեն և **իրենք էլ միայն ճգնությամբ ու աղոթքով ապրեն**: Խրատիր նաև այդտեղի իշխանավորներին, որպեսզի եկեղեցու զարդ լինեն՝ աղքատասեր, կրոնավորասեր ու երկյուղած: ... Տիմոթեոս և Եղիազարոս եպիսկոպոսները դեռ այն ժամանակ գնացին, **երբ դուք բագիններն էիք կործանում**: ... Եվ մեր կյանքն էլ թող տեր Աստվածը ձեզ պարգևի, **որ անձամբ առաջնորդելով հոտդ՝ կարողանաս բանավոր <u>փարախը դեպի վերին Սիոնը փոխադրել</u>**» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 22-23):

Նախ, քաղվածքում նշված «դեպի վերին Սիոն փոխադրել»-ը բացի հայ ժողովրդին մեռցնելու իմաստից արդյո՞ք այլ կերպ կարելի է հասկանալ:

Գրիգոր «լուսավորիչը» կրոնի քողի տակ կարողացել է ոչնչացնել Հայոց ազգային հավատքը, կոտորել, ինչպես և երկրից արտաքսել բնակչության զգալի զանգվածին ու տիրանալ հողատարածքների և այլ հարստությունների: Ահա այսպիսին է առ այսօր փառաբանվող քրիստոնեության մուտքը Հայաստան: Բերված քաղվածքից պարզ երևում է, թե ինչ բանիմաց ու հեռատես են եղել Հայաստանի նոր տերերը՝ Ղևոնդն ու Գրիգորը: Սակայն անմտություն է նրանց մեղադրել: Դժբախտաբար, ազգային ուժը չի կարողացել համախմբվել (ինչպես այսօր է) և Գրիգոր «լուսավորիչը», կարծում եմ, ճիշտ կլինի ասել՝ այն կազմակերպությունը, որի մեջ ընդգրկված է եղել նա, հաղթել է և Հայաստանը դրել իր ոտքի տակ, այն էլ, ինչպես տեսնում ենք, թվում է, թե՝ հավերժ:

Ըստ Զենոբ Գլակի, Գրիգորը «Տրդատի համաձայնությամբ, հատուկ կանոններ է սահմանում ժողովրդից **տասանորդ հարկ** վերցնել քահանաների համար, քահանաներից էլ՝ եպիսկոպոսների համար, նաև երկրի պտուղներից ու զոհաբերությունից բաժին՝ ինչպես եկեղեցու, նույնպես և նրա ամբողջ սպասավորության համար» (Տարոնի պատմություն, էջ 13), ինչը լիովին համապատասխանում է Աստվածաշնչի տառին ու ոգուն. «Ի՞նչ է նշանակում. «Պատվիր Տիրոջը քո արդար վաստակից»: Պատասխան. Հերթով առաջ է բերում գործնական արդարությունը: Այժմ խոսում է Աստծո ընծաների մասին, որն է **տասանորդը** և պտուղների երախայրիները, ինչպես ասում էր Հակոբը. «եթե ինձ կերակուր և զգեստ տաս, Տե՛ր, կտամ քեզ տասանորդ ամեն ինչից» (Ծննդոց 28:20): Եվ հետո Աստված Մովսեսի միջոցով օրենք սահմանեց ժողովրդին՝ **տասանորդը** տալ («Ամէն տարի քու ցանած սերմիդ արդիւնքէն, արտէն ելած ամէն արմտիքներէն, անպատճառ **տասանորդ** պէտք է տաս», Բ Օրինաց 14:22): Եվ երբ ծուլացան, Մաղաքիա մարգարեի միջոցով ասում է. «Մի՞թե մարդ Աստծուն կխաբի, և ինչո՞վ կխաբի, չէ՞ որ **իմ տասանորդները** ձեզ մոտ են, և դա ձեր տներում հափշտակություն կլինի, և երկինքը անձրև չի տա ձեր վրա». (Մաղ. 3:8-9) (Գրիգոր Տաթևացի, Սողոմոնի գրքերի մեկնությունը, Երևան, 2009 թ., էջ 27):

Գրիգոր «լուսավորիչը» միայն եկեղեցու համար հարկեր գանձելու նպատակով չէ, որ կանոններ ստեղծեց: Նա նաև հիմք դրեց Օրենքի ուժով Հայոց ավանդական հավատքի հետևորդներին հետապնդելուն և նոր կրոնը՝ քրիստոնեությունն ամրապնդելու համար պատժամիջոցներ սահմանելուն: Գրիգորին վերագրվող «Կանոններում» (301-325 թթ.) ասվում է. «Հեթանոսների տուն գնացողը և այնտեղ ուտող-խմողը թող երեք տարի ապաշխարի և ապա հաղորդվի»: Նաև՝ «եթե մանուկը առանց մկրտության մեռնի. եթե մեղավորը ծնողներն են, թող նրանք 7 տարի ապաշխարեն. քահանաները և հոգաբարձուները նույնպես թող պատժվեն» (Ռ. Ավագյան, Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001 թ., էջ 95-96):

Եթե ընդունենք (ինչպես ցույց են տալիս Ագաթանգեղոսի և Զենոբ Գլակի աշխատությունները), որ նշված տարիներին պարթև

Գրիգորն էր Հայոց իրական թագավորը, ապա կարելի է եզրակացնել, որ բացի քրիստոնեությունը մերժող հայերին արտաքսել-սպանելուց, քրիստոնյա դարձած, սակայն դավանաբանական կարգը լիովին չկատարող հայը օրենքից դուրս է համարվել: Վերջին հոդվածից հասկացվում է, որ երեխայի նկատմամբ եկեղեցուն տիրոջ իրավունք է վերապահվում: Իսկ յոթ տարի ապաշխարելու սարսափազդու հեռանկարը, պարզ է, որ պետք է ստիպեր ծնողներին շուտափույթ կնքելու, թերևս ճիշտ կլինի ասել՝ մ***կրտելու***, իրենց նորածնին: Գրիգոր «լուսավորչի» 30 հոդված (գլուխ) պարունակող «Կանոններից» մի քանիսը վերաբերում են կուսությանը. «Բ. Կուսակրոն քահանան եթե կին առնի, թող հինգ տարի դրսում, երկու տարի ներսում ապաշխարի, ապա հաղորդվի», «Ե. Եթե ամուսիններից մեկը երկակ է, մյուսը՝ կույս, թող երկու տարի դրսում, մի տարի ներսում ապաշխարեն», «ԺԳ. Ով կուսություն խոստացավ Աստծուն և պոռնկություն արավ, թող յոթ տարի ապաշխարի», «Լ. Կույսը, մենակյացը թե իրեն Աստծուն է նվիրում, չհամարձակվի ամուսնանալ, իսկ ամուսնացողը թող հաղորդությունից մերժվի, նրանց ընդունելությունը թող կախված լինի եպիսկոպոսի մարդասիրությունից»: Այս կանոններից պարզորոշ հասկացվում է, որ Գրիգորը քրիստոնեությունը Հայաստանում հաստատելուց անմիջապես հետո ամլությունը քարոզող կանոններ է ստեղծել, ինչը լիովին համապատասխանում է քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսությանը և իր ուսուցչի՝ Ղևոնդի հորդորին՝ «որ անձամբ առաջնորդելով հոտդ՝ կարողանաս բանավոր <u>փարախը դեպի վերին Սիոնը փոխադրել</u>»:

Գրիգորի մահից հետո կրոնական իշխանությանը ժառանգաբար տիրացած, նաև Հայաստանի աշխարհիկ իշխանությունն իրենց ենթարկած նրա զավակներ-թոռներ-ծոռներն աստիճանաբար խստացնում են պատժամիջոցները: Արդեն գործի են դրվում ծեծը, աղվեսադրոշմը, ուրկանոցում բորոտների հետ բնակեցնելը: Առավել խիստ են Հայոց բուն հավատքի հետևորդների պատիժները: Օրինակ, Շահապիվանի համաժողովում մծղնեության դեմ ընդունված (444 թ.) կանոններում ասվում է. «Եթե մեկը մծղնեության (այսինքն՝ մեր ազգային կրոնի՝ արևապաշտության-միհրականության, որի հետևորդները նաև կոչվում էին արևորդիներ, -Հ.Ս.)

մեջ գտնվի՝ լինի դա երեց, սարկավագ կամ աբեղաներից, պիտի հոգևոր կոչումներից կարգալույծ լինի, պիտի աղվեսադրոշմ դրվի ճակատին և տարվի ճգնավորների մոտ ապաշխարության: Իսկ եթե կրկին նա գտնվի մծղնեության մեջ, նրա **երկու ջիլերը պիտի կտրել և ուրկանոց տանել**, քանի որ «**Մարդը պատվի մեջ էր և չհասկացավ**»: Այդ նույն պատիժը վերաբերում է նաև աբեղաներին: Իսկ եթե տղամարդն իր կնոջ և որդիներով գտնվի այդ աղանդի մեջ, տղամարդկանց, կանանց և գիտակցության հասած մանուկների ջիլերը պետք է կտրել, **աղվեսադրոշմ դնել ճակատներին և տանել գողենոց՝ ապաշխարության համար: Իսկ այն <u>մանուկները</u>, որոնք դեռ չեն գիտակցում պղծությունը, նրանք պետք է վերցվեն և տրվեն Աստծու սուրբ պաշտոնյաների ձեռքը, որպեսզի կերակրեն և սովորեցնեն նրանց ճշմարիտ հավատը և Տիրոջ երկյուղը**» (Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, Երևան, 1981 թ., հատոր 1, էջ 594):

Ինչպես տեսնում ենք, եվրոպական ու ամերիկյան քրիստոնեական եկեղեցիների համեմատությամբ մարդասիրական համարվող Հայոց եկեղեցին (սա իրականում կարելի է անվանել Հայաստանում և հայկական միջավայրում գործող համաշխարհային քրիստոնեական եկեղեցու մասնաճյուղ, իմա՝ սիոնիզմի հենակետ) խարույկի փոխարեն կիրառում էր դանակ կամ սուր, օրինակ, ոտքերի ջիլերը կտրելու համար: Ինչ է ստացվում. բնությունը, կյանքն ու բանականությունը փառաբանող, բարեկեցիկ, լիարժեք, արժանապատիվ կյանք քարոզող Հայոց ազգային հավատքը ոչնչացվեց ավելի քան 1700 տարի առաջ, իսկ դրան փոխարինած օտար ու քայքայիչ գաղափարախոսությունը մարմնավորող կառույցն առ այսօր կոչվում է Հայոց եկեղեցի: Այժմ էլ փորձում են նույն ճակատագրին արժանացնել Հայոց դպրոցին. անվամբ՝ Հայոց, սակայն իրականում՝ ապազգային ու հակամարդկային:

Միայն ջիլերը կտրելու պատիժն արդեն ցույց է տալիս քրիստոնեական ուսմունքի անօգուտ, անընդունելի և նենգ լինելը:

Կարծում եմ, ջիլերը կտրելուց ու բորոտանոց տանելուց պակաս պատիժ չէ մանուկների միտքը-մտածելակերպը խեղելը՝ սովորեցնել «ճշմարիտ հավատը և Տիրոջ երկյուղը»: Իսկ «**Մարդը պատվի**

մեջ էր և չհասկացավ» արտահայտությունը, թերևս, հիշեցնում է թալմուդական այն դրույթը, թե Երկրագնդի վրա եղած այն ամենը, որ շնչում է ու հրեաներին չի պատկանում, պետք է ոչնչացվի:

Ռ. Ավագյանը «Հայ իրավունքի մտքի գանձարան» աշխատության մեջ (Երևան, 2001 թ., հ. 1, էջ 130) գրում է, որ մծղնեական ծխականները, որպես հավատացյալներ, ժխտում էին սրբերին, պարսավում քրիստոնեական օրենքներն ընդհանրապես: Սակայն կանոնում ոչինչ չի ասվում այն մասին, թե կոնկրետ ինչ էին քարոզում մծղնեականները: Բայց այն, որ նրանք վտանգ էին ներկայացնում քրիստոնեական եկեղեցու համար, վկայում է այն փաստը, որ մծղնեության մեջ մեղադրվող շինականներից և կրոնավորներից մինչև արքունական անձինք, բոլորը ենթարկվում էին խստագույն պատիժների:

Ղևոնդ Ալիշանը ցույց է տվել, որ մծղնեականները արևապաշտներն են, իմա՝ միհրականները, որոնք անվանվում են նաև արևորդիք: Արդեն հասկանալի է դառնում, թե եկեղեցին ինչու է այդքան դաժան պատժամիջոց սահմանել հատուկ մծղնեականների՝ արևապաշտների-արևորդիների-միհրականների համար: Հիշենք, որ եկեղեցին Արևը սատանա է համարում (միայն այժմ է հասկանալի դառնում, թե Արևը ինչու է փոքրատառով գրվում), որը, ըստ եկեղեցու, մարդկանց ջերմացնելով հեռացնում է Եհովայից ու Քրիստոսից: Անհրաժեշտ եմ համարում Ալիշանի աշխատությունից մեջբերել արևապաշտներին վերաբերող հետևյալ քաղվածքը. «Ավելի դիտելին ու զարմանալին այն է, արևապաշտությունը առավել, քան այլ հավատքներ, ինչ-որ ձևով տևական ու խորն է արմատավորվել մեր ազգակիցների մեջ: Եվ այլևայլ ժամանակներում երևացել են արևորդիներ, որ գուցե մինչև հիմա էլ կան: 11-րդ դարի կեսին Գրիգոր Մագիստրոսը այս անունով է հիշում նրանց և համարում է զանդիկ մոգերից առաջացած. «Ոմանք ի նոցանէ դեղեալք Արեգնապաշտք, զոր Արեւորդիսն անուանեն. եւ ահա են յայդմ գաւառի (Միջագետաց) բազումք, եւ քրիստոնեայս զինքեանս յայտնապէս կոչեն. բայց եթէ որպիսի՞ մոլորութեամբ եւ անառակութեամբ վարին, գիտեմք զի ոչ ես անտեղեակ»:

Նրանից մեկ դար անց, նրա Շնորհալի շառավիղ ս. Ներսեսը Սամոսատի կողմերի արևորդիների մասին հաստատորեն ասում է,

թե հայոց սերունդներ են, որոնք «ոչ կամեցան լուսաւորիլ աստուածային լուսովն ի ձեռն Լուսաւորչին մերոյ», ու քահանաներին պատվիրում է, որ նրանցից դարձի եկողներին ընդունելու ժամանակ նրանց երեսները ուղղեն արևմուտք, երեք անգամ թքել տան սատանայի երեսին, նաև խրատեն. «ԶԱրեգակն մի այլ ինչ համարիք՝ քան թէ ճրագ աշխարհի, զոր ստեղծ արարիչն Աստուած, և եդ գնա յերկինս լուսատու լինել երկրի»: Արևի պաշտամունքի կամ նրան պատվելու Մագիստրոսի հիշատակած անառակությունը քիչ ավելի է բացատրում մեր սուրբ հայրապետը: Մագիստրոսից ոչ շատ առաջ Ալավկի որդի Դավիթ վարդապետը հայտնապես ասում է. «Պայլիկեանքն կամ Մծղնայք՝ Արուիորդոց ազգն է»:

Երկու դար անց՝ 14-րդ դարի կեսին, Մխիթար կաթողիկոսը Հռոմի պապին գրում էր, թե այն ժամանակներում ևս արևորդիներ կային Մանազկերտում, որը Շնորհալիից ու Մագիստրոսից շատ դարեր առաջ էլ թոնդրակյան աղանդավորների և նրանց նմանների բույն էր... Մխիթար Ապարանցին գրում է. «են ոմանք Հայկազեանք եւ հայ լեզուաւ Արեւապաշտք եւ կոչին Արեւորդիք. սոքա ոչ ունին գիր եւ դպրութիւն, այլ աւանդութեամբ ուսուցանեն հարքն զորդիսն իւրեանց, զոր նախնիք նոցա ուսեալք էին ի Զրադաշտ մոգէ՝ անդրուշանին պետէ. եւ ընդ որ կողմն երթայ արեգակն՝ ընդ այնմ երկրպագեն, եւ պատուեն զծառն Բարտի և զՇուշան ծաղիկն եւ զԲամբակին եւ զայլսն, որ զդէմս իւրեանց շրջեցուցանեն ընդդէմ արեգականն. եւ նմանեցուցանեն զինքեանս նոցա՝ հաւատով եւ գործով բարձր եւ անուշահոտ. եւ առնեն մատաղ ննջեցելոց. եւ տան զամենայն հասս Հայ երիցու: Սոցա առաջնորդն կոչի Հազըրպետ. եւ իւրաքանչիւր ամի երկու անգամ կամ աւելի՝ ամենքեան այր եւ կին, ուստր եւ դուստր, ժողովին ի գուբ մի յոյժ խաւարին»: Ծաղկաբան երգիչ Դավիթ Սալաձորցին հիշում է. «Սինձն, Իրիցուկն ու Եղըրդիկն, կու սպասեն Արեւորդուն. Նոցա երամն ուրիշ է, կու շրջին զօրն հետ արեւուն» (Ղ. Ալիշան, Հայոց հին հավատք կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002 թ., էջ 53-54):

Ամեն առիթով ասվում է, որ Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին իր մարդասիրությամբ իբր տարբերվել է քրիստոնեական աշխարհի շատ և շատ ազգային կոչված եկեղեցիներից, և օրինակ

է բերվում, որ մարդկանց խարույկի վրա կիզող ինկվիզիցիան Հայաստանում չի գործել: Սակայն հարց է ծագում, թե արդյոք ավելի մարդասիրական չէ՞ մարդուն այրելով վերացնելը, քան երկու ոտքերի ջիլեր կտրելը, ճակատին աղվեսադրոշմ դնելը և բորոտանոցում պահելը, այն էլ իր զավակների հետ միասին (Գրիգորի Հայաստան ներխուժելուց ավելի քան տասնյոթ դար է անցել, սակայն այսօր էլ եկեղեցու ծիսակատարությանը մասնակից նույնիսկ ոչ դատարկապաշտը՝ բանական մարդը, «շունչը պահած» ու խոնարհ լսում է քարոզի մեջ ասվող և անառարկելի ճշմարտություն ներկայացվող՝ հատուկ նպատակով հորինված հեքիաթ-առասպելները և չի համարձակվում որևէ կերպ արտահայտել իր անհամաձայնությունը. կարծում եմ, այն պատճառով, որ եկեղեցու պատժի ու անեծքների վերաբերումի սարսափն արդեն ամրագրված է մեր ենթագիտակցության մեջ):

«Աստծու ընտանի» լինելու հիպնոսն ու թմրադեղը (նարկոզը) մեզ զրկել են դատողություն անելուց և մեր մտքին ու կյանքին տեր լինելու կարողությունից: Օրինակ, հայ ժողովրդի գլխին եկած այն ամենաահեղերական ու ճակատագրական օրերից անցել է ավելի քան տասնյոթ դար, սակայն այսօր էլ դրա մասին մեր մտածածն ու ընկալածը Գրիգոր «լուսավորչի» մշակած կաղապարով անցած ու չափորոշված տեսակետն է: Անգամ գիտության ու լուսավորության տարածվածության պայմաններում մենք համարձակություն չունենք մատնացույց անելու, թե որտեղ է թաղված «շան գլուխը», երբ այդ տեղը համարյա բոլորը գիտեն: Հասկանալի է, որ մեր համարձակության բացակայությունը պայմանավորված է եկեղեցու ստեղծած սարսափի դաշտով: Եկեղեցին Գրիգորին և Տրդատին սուրբ է հռչակել (կարելի է թերևս գուշակել. Գրիգորին՝ որպես տաղանդաշատ ու անհավանական թվացող նվաճումների հասած գործակալի, իսկ Տրդատին՝ որպես այդ գործակալի անսահման իշխանություն ունեցող կամակատար զոհի): Ստացվում է, որ Հայաստանյայց առաքելական-գրիգորյան-լուսավորչական եկեղեցու համար բացարձակորեն նշանակություն չունի, որ, օրինակ, Տրդատ թագավորը, թեպետև ակամա, աներկբայորեն դարձել էր հայ ժողովրդի թշնամի («Տրդատը իսկույն տիրաբար հրաման տվեց, ամենքի հա-

վանությամբ, գործը երանելի Գրիգորի ձեռքը հանձնելու, որպեսզի Նախկին հայրենի, հնամենի և նախնիների ու իր կողմից Աստված անվանված չաստվածները անհիշատակ դարձնի, մեջտեղից ջնջի: Ապա ինքն իսկ թագավորը, ամբողջ զորքով հանդերձ, Վաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը, ավերելու այնտեղ Անահիտ դիցուհու բագինը»), սակայն ամեն առիթով նա փառաբանվում է և նրան հիշելիս միշտ հավելվում է «Մեծ» պատվանունը: Իսկ այն, որ պարթև Գրիգորը Հայոց հայրենի աստվածներին անհիշատակ դարձրեց, մեջտեղից ջնջեց, Հայոց աշխարհը տակնուվրա արեց, զարմանալու և նրան կշտամբելու ոչ մի հիմք չկա, որովհետև նա այդպես էլ պետք է աներ, քանզի նա Հայաստան էր եկել հենց այդ նպատակով:

Միայն պետք է ամաչել, որ մենք Գրիգոր «լուսավորչին» ոչ միայն Հայոց եկեղեցական սրբերի շարքումն ենք դասում, այլև նրան համարում ենք նաև ընտիր Հայկազուն. «Չկա հայ մը, որ նոյն իսկ իր մանկական հասակին՝ երբ գիտակցութիւնն արթննայ ու իր հայկազն արեան բաժակ սրտին վրայ՝ սկսի կարդալ իր սիրուն համազգի անունները, անոնց սկիզբը չտեսնէ **ոսկի տառերով գրուած այսպիսի անուն մը՝ *Լուսավորիչ:*** ... այդ խորհրդաւոր բառի ծանօթութեան հետ կ՚իմանայ եւս՝ թէ շատ ու կարեւոր իմաստներ կը բովանդակէ նա իր մէջ ... եւ կ՚ըմբռնէ թէ այդ անձն իրեն եւ իր ազգին լոյս տուեր է, հաւատքի ու ճշմարտութեան լոյսը, ուսկից աւելի մեծ բարիք չկայ երկրիս վրայ» (Հ. Թորոսեան, Ընտիր Հայկազունք, Վենետիկ, 1941 թ., էջ 59):

Զավեշտալի ողբերգություն. հայ ժողովրդի ամենապաշտելի երկու սուրբն էլ, Գրիգոր «լուսավորիչն» ու Հայոց արքա Տրդատ Մեծը, նույն գործն են կատարել: Այդ ժամանակներում տարածաշրջանում, որոշակի կշիռ ու հեղինակություն ունեցող հայ ժողովրդին պարտադրեցին փոշիացման ու դանդաղ կործանման ուղին:

Եվ դարեր շարունակ հայ մարդուն համոզել ու համոզում են, որ կատարված սպանդը, Հայոց մշակույթի ոչնչացումը, հայ մանուկներին հակահայ դարձնելը և մյուս նողկալի արարքները կատարվել են, իբր, հանուն հայ ժողովրդի բարգավաճման ու հաւրատևման, և այն, ինչ տեղի է ունեցել, կատարվել է «մարդասեր Աստծու կամքով, Գրիգորի ձեռքով», հավելեմ նաև՝ «Հայոց Մեծ

կոչված Տրդատ թագավորի անկեղծ օժանդակությամբ» (պետական և եկեղեցական քարոզչությունները նշված մանրամասները շրջանցում են): Հասկանալի է, եթե Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին ու Հայոց պետությունը քարոզել ու քարոզում են, որ այդ օրերին կատարված եղերական գործերը *մարդասեր Աստծու կամքով* է կատարվել, ապա հանրության համար վերը նշված սպանդն ու մշակույթի ոչնչացումը դառնում են անըմբռնելի, իսկ Գրիգորը՝ սրբանում է: Իրողությունը մշտապես կեղծ ներկայացնելն է, որ դարեր շարունակ, շատ հարցերում, բթացրել է հայ մարդուն, և, դժբախտաբար, դրա կասեցման հեռանկարը չի երևում:

Փաստորեն, Հայոց պատմագրությունը նույն անձը մարմնավորող երկու Տրդատ թագավոր ունի (մինչև 301 թվականը և դրանից հետո): Մեկը անսովոր մեծ ուժի, կամքի ու քաջության տեր, խիզախ, Հայաստանը թշնամուց ազատագրող ու Հայոց թագավորությունը-պետականությունը վերականգնող, հայ ժողովրդի ու Հայոց հավատքի նվիրյալ Տրդատ Մեծն է, մյուսը դյուրահավատ, կամազուրկ, հայ մարդուն իր տնից-երկրից արտաքսող ու սպանող, Հայոց բուն կրոնը ուրացող, հայոց մշակույթը ոչնչացնող, անձը, հայրենիքը, ազգը մերժող, աղքատությունն ու մահը փառաբանող կրոնը պաշտոնական դարձնող և այդ կրոնը քարոզող, ազգային հարստությունները, գլխավորապես կալվածքներն օտարներին հանձնող, հայ մանուկներին և, ընդհանրապես, հայ մարդուն դեպի մտախեղություն ուղղորդող Տրդատն է:

Առ այսօր, հայ ժողովրդին մատուցվել ու մատուցվում է միայն առաջինը՝ Տրդատ արքայի մեծագործությունները, այդ թվում նաև՝ քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնելը:

Ագաթանգեղոսը գրում է, որ կողոպտած ոսկին, արծաթը և մյուս հարստությունները Գրիգոր «լուսավորիչն», իբր, բաժանել է աղքատներին: Եթե այդպես է եղել, ապա ինչպե՞ս գոյացան նույն Գրիգորի և նրա թիմակիցների՝ այլևայլ երկրներից եկածների անասելի հարստությունները: Հայ ժողովրդից հափշտակած-ավարառած հարստություններից Գրիգորին բաժին հասած միայն հողատարածքների մասին որոշ պատկերացում կազմելու համար մի քաղվածք բերեմ Փավստոս Բուզանդի աշխատությունից, որ-

տեղ խոսվում է Գրիգորից այդ կալվածքները ժառանգած Ներսեսի ունեցվածքի մասին. «Սուրբ Ներսեսը շրջում էր իր ձեռական իշխանության մեջ: Որովհետև տասն և հինգ գավառ այդ ձեռական իշխանությունն ուներ ի բնե իբրև **հատուկ իրենց սեփական**: Գլխավոր գավառներն էին Այրարատ, Դարանաղի, Եկեղյաց, Տարոն, Բզնունիք, Ծոփք, և նրանց մեջ ու նրանց շուրջ եղածները» (Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987 թ., էջ 179): Ըստ Հայկական համառոտ հանրագիտարանի, միայն Այրարատի տարածքը կազմել է ավելի քան 40 հազար քառակուսի կիլոմետր: Ինչպես տեսնում ենք, Գրիգոր «լուսավորչի» ախորժակն անհագ է եղել: Այստեղ հարց է առաջանում, թե մի օտարական ինչպե՞ս է կարողացել հազարավոր քառակուսի կիլոմետր հողատարածք իր անձնական սեփականությունը դարձնել կամ այդ անծայրածիր հողերը՝ ոչնչացված մեհյանների՞, գլխատված հայոց իշխանական տների՞, Հայաստանից փախած ու արտաքսվածների՞, թե՞ քրիստոնեությանը հարմարված (քրիստոնեություն ընդունած) բնակչության հարստահարմամբ զավթած հողերն են եղել: Հայոց սուրբ համարվող Գրիգոր «լուսավորչի» կալվածքների առումով հայ պատմիչները գրում են, որ ո՛չ Գրիգոր «լուսավորիչը» և ո՛չ էլ նրա ժառանգորդները, իրենց սեփական հողատարածքի լայնածավալ լինելու պատճառով, նույն տարում չեն կարողացել դրանք ամբողջությամբ շրջագայել ու տեսնել:

Միայն Գրիգորի ժառանգորդները չէին, որ հարստության մեջ «խեղդվում» էին: Օրինակ, Ուռհայեցին, նկարագրելով պարսիկների կողմից Հայոց Արծն քաղաքի կոտորածն ու կողոպուտը, գրում է. «Մենք շատերից բազում անգամ լսել ենք Դավթուկ քորեպիսկոպոսի մասին, թե նրա գանձատունը, որն Աբրեիմի (պարսից զորապետ) ձեռքն անցավ, քառասուն ուղտի վրա բարձեցին: Դավթուկի տնից ութ հարյուր վեցկե եզ էր դուրս գալիս» (Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, Երևան, 1991 թ., էջ 113):

1045 թ. Հայոց կաթողիկոս Պետրոս Գետադարձի ջանքով վերացվեց Բագրատունիների Հայոց թագավորությունը: Ուռհայեցին նկարագրում է Պետրոսի հարստությունները. «Երբ հայրապետական աթոռին նստած էր տեր Պետրոսը, իսկ աթոռն էլ գտնվում էր Հայաստանում, նա ուներ հայոց թագավորներից որպես հայ-

րենիքի նվեր ստացած կալվածքներ՝ **հինգ հարյուր** անվանի, ընդարձակ, շահութաբեր և շատ ընտիր գյուղեր... Հայրապետական աթոռը ոչնչով չէր զիջում հայոց թագավորական գահին: Եկեղեցիներն ու հայրապետանոցը լի էին բազում և անհամար, զարմանալի մեծության զարդերով, որոնք նախկին թագավորներն էին հաստատապես նվիրել» (նույն տեղում, էջ 167):

Այս հարստությունների տերը Հայոց տխրահռչակ կաթողիկոս, հայ ժողովրդի թշնամի Պետրոս Գետադարձն է եղել (մեռել է 1058 թ.), ով աչքի է ընկել թե՛ իշխանատենչության, թե՛ արծաթասիրության մոլուցքներով և թե՛ հայրենիքի դավաճանության գործում: Ըստ Մատթեոս Ուռհայեցու, Պետրոսը 1038 թ. լքել է կաթողիկոսական աթոռը և վերադարձել է, երբ Հայոց թագավորն ու բոլոր նախարարները նամակով նրան հաղորդել են, որ «իրենք կենթարկվեն նրա բոլոր **հրամաններին** և ունկնդիր կլինեն նրա լուսավոր վարդապետությանը»: 1045 թ. Պետրոս Գետադարձը, Վեստ Սարգսի գործակցությամբ, համոզել է Հայոց Գագիկ թագավորին Բյուզանդիա գնալ, իսկ մինչ այդ Մոնոմախ կայսրին հորդորել է Գագիկ թագավորին Կոստանդնուպոլիս հրավիրելու կեղծ բարեկամական նամակ ուղարկել: Գագիկ թագավորը Մոնոմախից այդպիսի բովանդակությամբ նամակ ստանալով, հրաժարվում է Կոստանդնուպոլիս գնալ, սակայն տխրահռչակ կաթողիկոսը կարողանում է նրան համոզել: Ուռհայեցին գրում է. «Նրանք (Պետրոս Գետադարձն ու մյուս դավադիրները, -Հ.Ս.) Գագիկ թագավորին սարսափելի երդումներ տվեցին, աստծո որդու մարմնի և արյան սուրբ խորհուրդը բերեցին և կենարար արյան մեջ գրիչը թաթախելով՝ երդման գիր շարադրեցին: Դրա վրա հայոց Գագիկ թագավորը գնաց Կոստանդնուպոլիս՝ Մոնոմախ կայսեր մոտ: Այդ ժամանակ նենգ աստվածուրացները, ովքեր սոսկալի երդումը հաստատել էին աստծո արյամբ, Անի քաղաքի քառասուն բանալիները ուղարկեցին Մոնոմախ կայսեր, հետո էլ մի նամակ, թե Անի քաղաքը և ողջ Արևելքը քո սեփականությունը դարձան» (Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրություն, Երևան, 1991 թ., էջ 105): Մոնոմախը Պետրոսին ոսկե աթոռ և կայսրությունում բնակավայր է նվիրել, բուն Հայաստանում Հայոց թագավորությունն այլևս չվերականգնվեց, իսկ առ այսօր մենք՝ հայերս, տռնում ենք Պետրոս Գետադարձի տոնը:

Ագաթանգեղոսի և Զենոբ Գլակի վկայություններից պարզ երևում է, որ քրիստոնեությունը Հայաստանում հենց սկզբից դրվել է ռազմաքաղաքական և, ամենագլխավորը, տնտեսական հիմքի վրա:

Գրիգոր «լուսավորչի» կատարվածի մասշտաբայնությունից ելնելով, կարելի է եզրահանգել, որ նրա դաստիարակությունը և Հայաստանում իրականացրած նրա գործողությունները հավանաբար կատարվել են համակարգված ծրագրի շրջանակներում, որ Գրիգորը մի զորեղ կազմակերպության անդամ է եղել: Գրիգորը Հայաստանում ծավալվելիս, հավանաբար, իր ձեռքի տակ ունեցել է մանրակրկիտ մշակված ծրագիր-նախագիծ և դրա իրականացման նպատակով նաև անհրաժեշտ ֆինանսներ և ամենագլխավորը՝ նախօրոք պատրաստված կադրեր, որոնք եղել են ոչ միայն քարոզիչ-ուսուցիչներ, այլև՝ պետական կառավարման, հոգեբանության, դիվանագիտության, ռազմական, քաղաքական, իրավունքի, տնտեսության և այլ բնագավառների մասնագետներ (այստեղ չի խոսվելու Գրիգորի ղեկավար լինելու կամ կենտրոնից կառավարվելու մասին): Հակառակ պարագային Գրիգորը չէր կարողանա Հայաստանում այդ մակարդակի հեղաշրջում կատարել, առավել ևս համակարգել ու կանխորոշել հայ ժողովրդի ապագան, որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ դանդաղ քայքայում ու դանդաղ մահ: Չէր հարատևի նաև յուրաքանչյուր հայ մարդուն պարտադրաբար մատուցված գրիգորյան ոսպնյակ-պրիզման և լսածը կարգավորող գրիգորյան զտիչը: Հազար յոթ հարյուր տարի է, ինչ հայ մարդը այդ պրիզմայով է տեսնում աշխարհը և այդ լսողության զտիչով ըմբռնում մատուցված գաղափարները, հետևաբար և զրկված է իրական ինքնաճանաչումից ու իրական աշխարհընկալումից, մինչդեռ իրեն համարում է արժանապատիվ ու բանական մարդ: Գրիգորին եպիսկոպոս ձեռնադրելուց հետո Տրդատին հղած նամակում Ղևոնդը Կեսարիայից գրում է, որ «նրան, որին անգիտությամբ արհամարհեցիք, ձեզ հաստատեց **անշարժ գիտության մեջ**» (Ագաթանգեղոս, 823), այսինքն՝ հա՛յ ժողովուրդ, քեզ թմբի՛ր ենք մատուցել: Իսկ մինչ այդ, երբ Գրիգորը, իմա՝ նրա հովանավոր կազմակերպությունը, Հայաստանին պարտության մատնեց, նույն Ղևոնդը Գրիգորին գրում է, թե «մեր կյանքն էլ թող տեր Աստվա-

ծը ձեզ պարգևի, որ անձամբ առաջնորդելով **հոտդ**՝ կարողանաս բանավոր փարախը դեպի **վերին Սիոնը փոխադրել**»: Հասկանալի է, որ միայն «անշարժ գիտության», այսինքն՝ թմբիրի մեջ ապրող ժողովրդին է հնարավոր տանել դեպի երկինք՝ «վերին Սիոն», այսինքն՝ մեռցնել:

Սկզբնաղբյուրներից պարզ երևում է, որ Գրիգորի ուսուցիչ-ղեկավար Ղևոնդը լավագույնս պատկերացրել է, թե հայ ժողովրդի գլխին ինչ են բերել:

Հարյուրամյակներ է, ինչ քարոզվում է, որ հայ ժողովուրդը մինչ քրիստոնյա դառնալը եղել է աննշան, անապագա, անասնաբարո, ծիվաղաբարո, հայ քրմեր-գիտնականները՝ պղծագործ, Հայոց աստվածներն ու սրբությունները՝ թարախահոտ կեղտ... Եվ հարյուրամյակներ շարունակ մենք լսում ենք մեզ վերագրված աղտն ու անպատվությունները և ոչ միայն չենք վիրավորվում, ըմբոստանում ու դրա ճանապարհը փակում, այլև երջանկորեն հպարտանում ենք, որ մեր նախնիներին նման չենք: Մեր կրավորական ու ողորմելի այդ կեցվածքն արդյունք է այն բանի, որ մենք աշխարհը, կյանքը ճանաչում ենք քայքայման ու մահվան ճանապարհի նախանշող գրիգորյան պրիզմայի միջոցով և ընթանում ենք այն ճանապարհով, որը ցուցանել է Գրիգորը կամ այն կազմակերպությունը, որի մեջ ընդգրկված է եղել նա: Իսկ Հայաստանյայց եկեղեցին դարեր շարունակ գրիգորյան այդ կործանարար պրիզման առավել հղկում ու կատարելագործում է:

Նաև՝ Ագաթանգեղոսի, Ղազար Փարպեցու, Փավստոս Բուզանդի, Զենոբ Գլակի և այդ շրջանի հեղինակների աշխատություններից ամենևին չի հասկացվում, որ *Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում են դեպի քրիստոնեությունը:* Ըստ Ագաթանգեղոսի, Տրդատը նախապես կտրականորեն մերժել է քրիստոնեական կրոնը՝ այն համարելով կեղծ ու վտանգավոր, բայց հետո, երբ նրան ծնկի են բերել, նոր միայն հանդուրժել-ընդունել է այդ կրոնը և, դժբախտաբար, նույնիսկ՝ քրիստոնյա քարոզիչ է «ձեռնադրվել» («Այնուհետև **առավ Արշակունյաց տոհմի իշխանազուններին դպրոցներում վարդապետություն ուսուցանելու, որոնցից առաջին անունը Տրդատ էր**, որ և հենց թագավորն էր՝ **իր ամբողջ տնով մեկտեղ**: Նույնպես և **ամեն**

մեկին ջանում էր ճշմարիտ գիտությանը հասցնել», տե՛ս Ագաթանգեղոս, 783):

Ինձ մատչելի սկզբնաղբյուրներից այն պատկերն է ձևավորվում, որ քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն է դարձել դավադրության, խաբեության, ստի, հոգեբանական ճնշման, զանգվածային հիպնոսի, բռնությունների, սպանդի միջոցով: Կատարվածը հեղաշրջում էր: Դժբախտաբար, հայոց պատմագրությունը դեռևս անաչառ գնահատական չի տվել մեր ազգային հավատքից մեզ զրկելուն և քրիստոնեությունը պարտադրելուն ու դրանց հետևանքներին: Այդուհանդերձ, հույս եմ փայփայում, որ կգա այն բաղձալի ժամանակը, երբ հայ մարդը տրամաբանորեն կլուծի իր առջև ծառացած խնդիրները և բարեկամին չի ընդունի որպես թշնամի, իսկ թշնամուն՝ բարեկամ, ինչպես նաև կգտնվեն վերլուծաբաններ, որոնք 1915 թ. եղեռնի արմատները կփնտրեն նաև 301 թ. կատարված եղեռնի-ցեղասպանության մեջ: Ինձ թվում է, որ 1915 թվականին թուրքերի կողմից իրականացված Հայոց Մեծ Եղեռնը 301 թվականին կատարվածի ախտանիշն (սիմպտոմն) ու օրգանական շարունակությունն էր: Գլխավորապես այն իմաստով, որ կորցնելով աշխարհիկ իշխանությունն ու ազգային հավատքը և ապավինելով միայն մեզ պարտադրած քրիստոնեական եկեղեցուն՝ մենք կերպարանափոխվեցինք: Արդյունքում՝ բարոյապես այնքան դեգրադացվեցինք, որ, օրինակ, մեր մտավոր և նյութական հարստություններն ուղղեցինք մեզ համար անօգուտ ու վտանգավոր գործերի կատարմանը: Ահա թե ինչու կազմալուծվեց ազգային միասնությունը, ինքնապաշտպանության բնազդը և ցեղասպանության ենթարկվեցինք մեր իսկ բնօրրանում՝ Հայոց հողում, այս անգամ արդեն թուրքերի ձեռքով: Դժբախտաբար, ոչինչ չի փոխվել: Գործընթացը շարունակվում է...

301-ի պետական-դավանական հեղաշրջմամբ իրականացրած ցեղասպանությունը և 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանությունը մեծ ընդհանրություն ունեն: Նախ, երկու ոճիրն էլ ուղղված են եղել հայ ժողովրդի կործանմանը, և երկուսի գլխավոր կազմակերպիչը, թվում է, թե նույն կառույց-կազմակերպությունն է, երկու դեպքում էլ իրական տեղեկությունը կոծկվում է, իսկ սարքովին՝ տարածվում:

թ. Հավանաբար, բոլորն էլ համաձայն են դասագրքի հեղինակների այն մտքի հետ, որ «*քրիստոնյաները բոլորին զարմացնում էին իրենց անսասան հավատքով, նրանք նույնիսկ պատրաստ էին հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ՝ հավատքից»:* Սակայն այդպիսի վարքագիծը ոչ միայն գովելի չէ, այլև արհամարհելի ու դատապարտելի է: Աշխարհիկ դպրոցի դասագիրք կազմողները պետք է աշակերտներին ուսանեն, որ անսասան վերաբերմունք պետք է դրսևորել ոչ թե դատարկապաշտության, հորինված էակին հավատալու, այլ՝ կյանքն ու Հայրենիքը արժևորելու գործում:

Տակիտոսը (I-IIդդ.) արժեքավոր տեղեկություն և արժանի գնահատական է տալիս իր ժամանակի քրիստոնյաներին: Այդտեղ ասվում է, որ 64 թ. Հռոմի ահռելի հրդեհից հետո լուրեր էին շրջում, որ քաղաքը հրդեհվելու մեղավորը Ներոնն է. «Եվ որպեսզի այդ լուրերը հաղթահարի (վերացնի), Ներոնը մեղավորներ էր փնտրում և մահվան դատապարտում նրանց, ովքեր նողկալիության պատճառով իրենց վրա էին բևեռել համընդհանուրի ուշադրությունը: Ամբոխը նրանց քրիստոնյաներ է անվանում: Քրիստոսին, որի անունից է առաջացել այդ անվանումը, Տիբերիոսի օրոք մահապատժի էր ենթարկել Պոնտացի Պիղատոսը: Ժամանակին ճնշված այդ **կործանարար դատարկապաշտությունը նորից սկսեց դուրս ժայթքել** ոչ միայն Հուդայում, որտեղ **այդ չարիքը** սկիզբ էր առել, այլև Հռոմում, ուր ամեն կողմից հոսում ու միանում են ամենազզվելին ու անամոթալին, որտեղ նրանք գտնում են իրենց համախոհներին: Եվ այսպես, սկզբում ձերբակալվեցին նրանք, ովքեր խոստովանում էին այդ աղանդի նկատմամբ իրենց համախոհությունը, իսկ հետո, նրանց ցուցմունքով՝ հսկայական քանակությամբ ուրիշներ, որոնք մերկացվեցին ոչ այնքան եղերական հրդեհի, ինչքան **մարդկային ցեղի նկատմամբ ատելության մեջ**» (Корнелий Тацит, Сочинения, в двух томах, Ленинград, Наука, 1970, т. 1, с. 298):

Քրիստոնյաների անսասանության, կյանքից շեղված լինելու մասին է տեղեկացնում նաև Ագաթանգեղոսը: Հայոց Տրդատ թագավորին հղած Հռոմի կայսեր նամակում ասվում է. «Ինքնակալ կայսր Դիոկղետիանոսից մեր սիրելի եղբայր և աթոռակից Տրդատին, ողջույն: Թող ի գիտություն լինի քո եղբայրությանը և մեր նի-

զակակցին **այն չարիքների համար, որ ամեն օր հասնում են մեզ քրիստոնյաների խաբեբա աղանդից**, քանզի ամեն բանում անարգվում է մեր տերությունը նրանց ուխտի կողմից, մեր թագավորությունը արհամարհվում է նրանցից և ոչ մի համեստություն չկա նրանց մեջ: **Մի ոմն խաչյալ մեռյալի են պաշտում**, փայտին երկրպագում, սպանվածների ոսկորները հարգում և իրենց աստծու սիրուն մահը փառք ու պատիվ են համարում: **Մեր սրերը բթացան, իսկ նրանք չզարհուրեցին մեռնելուց, քանզի մոլորված են՝ ոմն խաչյալ հրեայի հետևելով:** Ուսուցանում են թագավորներին անպատվել, իսկ բուն աստվածների կուռքերը՝ անարգել: Նաև լուսավորների՝ **Արեգակի ու Լուսնի զորությունը աստղերով հանդերձ արհամարհում են** և **համարում են նույնիսկ այդ խաչյալի ստեղծածը: Աստվածների կուռքերը անարգել սովորեցին և ամբողջ աշխարհը նրանց պաշտամունքից հեռացրին, մինչև անգամ կանանց տղամարդկանցից, տղամարդկանց կանանցից ողջ-ողջ հեռացնում են:** Թեպետև տեսակ-տեսակ տանջանքներ տվեցինք նրանց, առավել ևս բորբոքվեց ու տարածվեց նրանց աղանդը և թեպետ բյուրապատիկ սաստիկ արհավիրքների ենթարկեցինք նրանց, սակայն նրանց արյան հեղումից առավել ևս ծաղկեց ու բազմացավ նրանց աղանդը» (Ագաթանգեղոս, 152-154):

Դժբախտաբար, հայ ժողովրդի պատմությունը բազում դրվագներ է պարունակում, երբ հայ մարդը հոժարակամ հրաժարվել է կյանքից, բայց ոչ՝ քրիստոնեական կրոնից: Օրինակ, Յազկերտի՝ քրիստոնեությունից հրաժարվելու հրովարտակի պատասխանում գրված է. **«Այս հավատից մեզ ոչ ոք չի կարող խախտել, ո՛չ հրեշտակները և ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուրը և ո՛չ հուրը, ո՛չ ջուրը և ո՛չ էլ որևէ այլ դառն հարված**: Մեր ամբողջ գույքն ու ստացվածքը քո ձեռքում են, և մեր մարմինները քո առաջն են. քո կամքի համաձայն արա՛, ինչ ուզում ես: Եթե այս հավատի մեջ թողնես, ո՛չ երկրի վրա ուրիշ տեր կընդունենք քո փոխարեն և ո՛չ էլ երկնքում ուրիշ աստված կընդունենք Յիսուս Քրիստոսի փոխարեն, որից բացի՝ ուրիշ աստված չկա: Իսկ եթե այս մեծ վկայությունից հետո ուրիշ բան հարցնես, ահավասիկ պատրաստ ենք՝ **մեր ամբողջ մարմինը քո ձեռքը տված. արա՛ շուտով՝ ինչ որ կամենում**

ես: Քո կողմից տանջանք, իսկ մեր կողմից հանձնառություն. քո սուրը և մեր պարանոցները: Մենք ոչնչով ավելի լավ չենք մեր նախնիներից, որոնք այս հավատի համար դրին իրենց գույքն ու ստացվածքը և մարմինները» (Եղիշե, Վարդանի և հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1989 թ., էջ 81): «Եվ իբր բոլոր կողմերից փակվեց նրանց անելանելի բանտի մուտքը, այն ժամանակ Աբրահամի օրինակը մեջ բերելով աղաղակում և ասում էին իրենց սրտերում. «**Մենք բոլորս մեր եղբայրներին ու որդիներին և բոլոր սիրելիներին նվիրել ենք և Իսահակի պես կապած դրել ենք սուրբ սեղանի վրա. ընդունի՛ր, Տե՛ր, մեր այս կամավոր նվերը** և մի՛ թույլ տա, որ այս անօրեն իշխանը քո եկեղեցին ծաղրուծանակի ենթարկի (Նույն տեղ, էջ 97-99): **Ի՞նչ պիտի անեք Տիրոջ պատվիրածը**՝ «Ով ինձ ուրանա մարդկանց առաջ, ես էլ նրան կուրանամ իմ **երկնավոր հոր ու սուրբ հրեշտակների առաջ**» (Նույն տեղ, էջ 111): «Եվ խորհրդի առաջին վճիռն այս հաստատվեց. **«Հարազատ եղբոր ձեռքը թող բարձրանա այն մերձավորի դեմ, որ դուրս է եկել աստծու պատվիրանի ուխտից. հայրը չխնայի որդուն, և որդին չակնածի հոր պատվից, կինը կռվի իր ամուսնու դեմ, և ծառան դիմադրի իր տիրոջը**» (էջ 115): Դրանից երեք դար առաջ հրեա-եբրայեցի րաբբի Տրիփոնը ասել է. «Իսկ դուք, քրիստոնյաներդ, սուտ լուրն ընդունել և ինչ-որ Քրիստոս եք երևակայել և նրա սիրուն թեթևամտորեն կործանում եք ձեզ» (Ա. Ռոբերտսոն, Քրիստոնեության ծագումը, Երևան, 1965 թ., էջ 167): Այստեղ, հավանաբար, խոսքը վերաբերում է այդ ժամանակների հրեա քրիստոնյաներին, քանզի հուդայականության որոշ դրույթներին ծանոթ լինելով, դժվարանում եմ հավատալ, որ րաբբին հոգար քրիստոնեություն ընդունած օտար ժողովուրդների կյանքի մասին: Իհարկե, լինում են և բացառություններ: Օրինակ, հրեա րաբբի Նեոֆիտը մարդկությանն անգնահատելի ծառայություն է մատուցել՝ բացահայտելով հուդայական կրոնի հույժ գաղտնի ծեսերից մեկը (Кровь в верованиях и суевериях человечества, Санкт-Петербург, 1995, с. 445-466):

Եղիշեի երկում կրոնին սևեռնորեն կառչած հայ մարդու նկարագրի համար կարելի է միայն ավաղել ու ամաչել: Նաև՝ շատերս մտածում ենք, որ Եղիշեն, լինելով կրոնական գործիչ, գունազարդել

ու չափազանցրել է հայ մարդու շեղվածությունը կյանքից: Սակայն, հօգուտ եղիշեի անաչառության է խոսում նույն օրերին հայ մարդու հոգեվիճակը նկարագրող պարսից արքա Հազկերտի հրովարտակը. «Մի ուրիշ մոլորություն էլ. ասում են՝ «Աստված, որ ստեղծեց երկինքն ու երկիրը, եկավ և ծնվեց մի կնոջից: Մի՛ հավատաք ձեր առաջնորդներին, որոնց նածրացի եք անվանում, որովհետև սաստիկ խաբեբաներ են. ինչ-որ խոսքերով ուսուցանում են, գործով հանձն չեն առնում: Ասում են՝ «Միս ուտելը մեղք չէ», և իրենք չեն ուզում ուտել. «Կին առնել պետք է», բայց իրենք նրա վրա նայել էլ չեն ուզում. «Հարստություն ժողովելը, ասում են, շատ մեղք է», բայց աղքատությունը չափից ավելի են գովում: Հարգում են թշվառությունը և պարսավում հաջողությունը. ծաղրում են բախտի անունը և խիստ պախարակում են փառավորությունը. սիրում են անշուք հագուստը և անարգ բաներն ավելի են հարգում, քան պատվականները. մահը գովաբանում են և կյանքը պարսավում. մարդու ծնունդն անարգում են և գովում են անզավակությունը: Եվ եթե մարդ դրանց լսի և կանանց չմերձենա, շուտով կհասնի աշխարհի վերջը (էջ 53): Այս բոլոր գրածներիցս ավելի վատթարագույնն այն է, որ քարոզում են, թե աստված մարդկանց ձեռքով խաչ բարձրացվեց, նույնը մեռավ և թաղվեց, և ապա հարություն առավ ու երկինք վերացավ: Չէ՞ որ դուք ինքներդ պետք է դատաստան անեիք այդպիսի անարժան ուսմունքների համար: Դևերը, որ չար են, չեն բռնվում ու տանջվում մարդկանց կողմից, ո՛ւր մնաց աստված, բոլոր արարածների արարիչը. այսպիսի բաներ ասելը ձեզ համար ամոթ է, իսկ մեզ համար՝ խիստ անհավատալի (էջ 55): Վնաս եմ համարում արքունի գանձարանն ընդունել ձեր աշխարհի հարկը, և ձեր արիությունն ու քաջությունն էլ՝ անօգուտ, որովհետև տգիտությամբ մոլորվել եք մեր ճշմարիտ կրոնից, աստվածներին անարգում եք, կրակն սպանում, ջրերը պղծում ... ամեն ժամանակ կանանց չեք մերձենում: **Տեսնում եմ ձեզ ինչպես անապատի մեջ ցրված ու մոլորված խաշներ** և ես շատ վախենում եմ՝ չլինի՞ թե աստվածները ձեր պատճառով բարկանան ու վրեժը մեզանից առնեն» (էջ 93):

Հայերիս՝ քրիստոնեությանը անսասան կառչած լինելու մեկ օրինակ Առաքել Դավրիժեցու (մահացել է 1670 թ.) աշխատությունից. «Սպահան եկած հայ ժողովուրդը ջուղայեցիներից ու երևան-

ցիներից բացի աղքատացավ... Եվ նրանց աղքատության լուրը հասավ շահին (Աբաս): Շահը կանչեց մելիքներին և սրանց ասաց. «Կտամ ձեզ դրամ ու ինչք թագավորական գանձարանից ձեր կյանքի ու ապրուստի համար, բայց պայման կդնեմ և այս պայմանով կտամ: Պայմանը այս է. ինչ որ տալիս եմ, ձեզ փոխարինաբար եմ տալիս երեք տարի ժամկետով, երեք տարի հետո պետք է մեզ վերադարձնեք: Եվ այս փոխը ոչ թե շահով ու տոկոսով եմ տալու, այլ առանց շահի, որպեսզի դուք այդ առած դրամով առևտուր անեք, շահեք և նույն շահը կպարգևվի ձեզ, որ չմնաք նեղությունների մեջ, այլ հիմք լինի ձեզ առևտրի, շահելու և նրանով ապրելու: Արդ՝ ձեզնից ամեն մեկը, ով էլ որ առնի թագավորական դրամից, երբ բերի առած դրամը և վճարի թագավորի գանձարանին, ազատ կլինի: Իսկ եթե լինի մեկը, որ առած դրամը չվճարի, այլ դրամը կերած, վատնած, կորցրած լինի և **որևէ բան չունի, որ վճարի**, արդ՝ այդպիսին դրամի փոխարեն **կամ իր հավատից պետք է դառնա մահմեդական և կամ որդուն, դստերը պետք է տա, որ լինի թագավորական ծառա**»: Սրանց գինն էլ հայտնեց. ով դրամ չունի տալու, չորս թումանի փոխարեն որդուն կտա, երեք թումանի փոխարեն դստերը: Իսկ հարբեցող, անխելք, անմիտ, անբանական մարդիկ ո՛չ սկզբում մտածեցին, ո՛չ էլ վերջին նայեցին, թե ինչ է լինելու այս գործի վերջը. այլ, լինելով իբրև անբան ու անմիտ անասուն, գնացին առան թագավորական դրամը, որը օձի մահաբար թույն էր և նրանց կորստյան պատճառ: Իսկ գանձ առնող եզանման մարդիկ ոչ միայն չշահեցին, այլև դրամագլուխն էլ կորցրին, ոմանք չքավորությունից, ոմանք անխելքությունից, ոմանք քաղաքի առևտրի անտեղյակությունից, դրամը կերան – վատնեցին, ցնցխեցին և թագավորի տված դրամը կորցրին: ... Ժողովուրդը հավաքեց իր **բոլոր դուստրերին և ուստրերին**, բերեց կանգնեցրեց թագավորի առջև՝ ասելով. «**Քանզի դրամ չունենք, որ տված պարտքի դիմաց վճարենք թագավորին, մեր ուստրերին ու դուստրերին տալիս ենք թագավորին, որպես կանխավ պայմանավորվեցինք**» (Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն, Երևան, 1988 թ., էջ 124-128):

Շահին տված պատասխանից պարզ հասկացվում է, որ հայ համայնքը հրաժարվում է (ինչպես նկարագրում է հեղինակը՝ ող-

բով ու լացով) իր ապագայից, միայն թե անսասան պահպանվի քրիստոնեական հավատքը. և կարծես թե միայն մեկ պայման է եղել՝ «որպես կանխավ պայմանավորվեցինք», այսինքն՝ հավատքից հրաժարվելը, ընդհանրապես, անքննելի է: Դժբախտաբար, Դավրիժեցու նկարագրածը բացարձակորեն համահունչ է 1300 տարի առաջ Եղիշեի նկարագրածին՝ «Մենք բոլորս մեր եղբայրներին ու որդիներին և բոլոր սիրելիներին նվիրել ենք և Իսահակի պես կապած դրել ենք սուրբ սեղանի վրա. ընդունի՛ր, Տե՛ր, մեր այս կամավոր նվերը»:

գ. «*Տրդատը, ճիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիճակը, քրիստոնեությունը Հայաստանում հռչակեց պետական կրոն*»: Դարեր շարունակ քրիստոնեության մուտքը ճիշտ այդպես են ներկայացրել, և ապագայում, եթե ոչինչ չփոխվի, այդպես էլ կներկայացնեն, քանզի եկեղեցին եղել ու մնում է մեր պատմագրության և մեր մտքի-մտածելակերպի ու վարքագծի տիրակալը:

Ագաթանգեղոսը այնպիսի տեղեկություններ է հաղորդում, որոնցից պարզ ու որոշակի հասկացվում է, որ Հայոց Մեծ արքա Տրդատը ոչ միայն քրիստոնյա դառնալու ցանկություն ու մտադրություն չի ունեցել, այլև ատել է այդ կրոնը, իսկ նրանից առաջ թագավորողների՝ քրիստոնեություն ընդունելու մտադրության մասին որևէ խոսք չկա:

Հայաստանում քաղաքացիական պատերազմով ուղեկցվող կրոնական հեղափոխության նախաշեմի մասին Ագաթանգեղոսը գրում է. «Մինչդեռ Տրդատը խորհում էր այլ սիրաշահությամբ խոսել նրա հետ, և կյանք ու պատիվ խոստանալ, որոնց նա չէր էլ լսելու. «եթե այս խոսքերին էլ չլսի, ասում էր, դեռ ավելին կանեմ ու կչարչարեմ»: Ապա նրան մոտեցավ նախարարներից մեկը, որի անունը **Տաճատ** էր՝ արքայի սպարապետ Արտավանի փեսան: Սկսեց խոսել ու տեղեկություն տալ և այսպես ասաց նրա մասին. **«Որովհետև սա արժանի չէ ապրելու, դրա համար էլ չի կամենում ապրել ու լույսը տեսնել, քանզի այսքան ժամանակ է, որ մեզ մոտ բնակվում է և չէինք ճանաչում նրան: Բայց դա որդին է մահապարտ Անակի, որն սպանեց քո հորը՝ Խոսրովին և խավար բերեց Հայոց աշխարհին, կորստի**

ու գերության մատնեց այս երկիրը: Արդ՝ դա արժանի չէ ապրելու, քանի որ վրիժապարտի որդի է» (Ագաթանգեղոս, 121): Դժբախտաբար, Տրդատը վրիպեց: Ողբերգական է, որ հեռատես Տաճատն ու իր համախոհները չկարողացան լիարժեքորեն համախմբել ազգային ուժերը, և կատարվեց ողբերգականը:

Ինձ մատչելի պատմագրությունը ցույց է տալիս, որ Գրիգոր «լուսավորիչը» իր գաղափարին նվիրումի, նպատակին հասնելու անկոտրում հետևողականության և անձնուրացության, ինչպես նաև մարդու հոգեկանի վրա այլևայլ ձևերով ազդելու և դիվանագիտական նրբություններին տիրապետելու շնորհիվ հասել է իր նպատակին: Ինչպես փաստագրված է այդ ժամանակվա հեղինակների գործերում, պարթև **Գրիգորը** Հայոց Տրդատ թագավորին քրիստոնյա դարձնելուց հետո, փաստորեն, **դարձել է Հայաստանի տերը՝ թե՛ աշխարհիկ և թե՛ կրոնական**: Այդ նույն Գրիգորն է եղել մեր երկրի և՛ թագավորը, և՛ սպարապետը, և՛ հոգևոր առաջնորդը, և՛ ուսուցչապետը, իսկ ֆիզիկական զորեղությամբ հայտնի Տրդատին, ի ցույց ժողովրդի, օգտագործել է որպես մի ողորմելի խրտվիլակ՝ արքայական հագուստով գցել է Հայոց բանակի առաջը, իսկ ինքն այդ նույն բանակի գլուխն անցած՝ ոչնչացրել է Հայոց սրբավայրերը, քրմերին, ազնվականությանը, մեր նախնյաց աստվածներից չհրաժարվող հայ մարդկանց և տիրացել նրանց հարստություններին: Օտար երկրներից բերված-հրավիրված օտարազգի հոգևորականներին է հանձնել կողոպտված-զավթած ոսկին ու արծաթը, կալվածքները, իհարկե, իրեն պահելով կողոպտած-ավարառած ոսկու, արծաթի և կալվածքի «առյուծի բաժինը»: Նրա հիմնարար գործերից է նաև հայոց ազգային բանակը եկեղեցական բանակի վերածելը: Փաստորեն, Հայրենապաշտ բանակին դարձրել է սիոնապաշտ և իրեն ծնող ժողովրդին կոտորող բանակ: Գրիգորի հիմնարար գործերից է նաև հայ մանուկներին որպես յուրահատուկ ենիչերիներ կրթելն ու դաստիարակելը: Իսկ Տրդատը, ի ողբերգություն հայ ժողովրդի, արդեն որպես Գրիգորի հպատակ-ստրուկ թագավոր, ժողովրդին հրամայել է՝ անվերապահորեն ենթարկվել այդ նույն Գրիգորի կամքին, իսկ ինքը իր «մեղքերի» քավության համար հրաժարվել է աշխարհիկ կյանքից և քարայրներում ապրել ճգնակյաց կյանքով: Եվ այդտեղ էլ նա կյանքի չի

արժանացել: Ըստ որոշ աղբյուրների, նրան թույն է մատուցվել, ինչին նա լիովին արժանի էր: Եվ պարսավանքի արժանի այսպիսի թագավորը առ այսօր հորջորջվում է որպես «Մեծ»:

Ելնելով սկզբնաղբյուրներից, թերևս ճիշտ կլինի, եթե Տրդատի թագավորելու ժամանակը սահմանափակվի 301 թվականով, իսկ 301-325 թվականները համարվեն պարթև Գրիգորի թագավորության տարիներ. այսինքն՝ մեր թագավորաց ցանկում ներառել Գրիգոր «լուսավորչին»:

Հարկավ, դժվար է Հայոց պետականությունը վերականգնող և որոգայթ ընկած Տրդատ թագավորի գործունեությանը միանշանակ գնահատական տալ, քանզի այդ մասին տեղեկություն հաղորդողները եղել են կրոնական շահագրգիռ գործիչներ, ինչպես նաև այդ տեղեկություններն էլ պահպանվել ու մեզ են հասել նույնպես կրոնական գործիչների միջոցով: Կրոնական գործիչ է եղել նաև հուդայականության գիտակ պարթև Գրիգորը: Հայտնի է, որ սրանք քարոզվելիք դավանանքի նրբին խնդիրների իմացության հետ մեկտեղ տիրապետում են նաև մարդկանց վրա հոգեբանորեն, դեղերով և այլ միջոցներով ազդելու հնարքներին և չի բացառվում, որ Տրդատը երկար տարիներ ենթարկվել է այդպիսի ազդեցությունների: Թեպետև դասագրքի հեղինակները աշակերտներին համոզում են, որ «*Տրդատը, ճիշտ գնահատելով ստեղծված իրավիճակը, քրիստոնեությունը Հայաստանում հռչակեց պետական կրոն*», սակայն, օրինակ, Բուզանդի՝ «Տրդատ թագավորին ակամա հնազանդելը քրիստոնեական կրոնին» (Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Երևան, 1987 թ., էջ 13) արտահայտությունը ենթադրել է տալիս, որ այդ օրերին, հավանաբար, մութ գործեր են կատարվել: Նաև՝ անհնար է չնշել, որ Հայոց Տրդատ արքան, մինչ քրիստոնյա դառնալը, իրոք աննկարագրելի մեծագործություններ է կատարել:

Եթե իրավիճակը ճիշտ գնահատելու մասին է խոսվում, ապա պետք է ասվի, որ այդպես վարվել է Գրիգորը իր հոր՝ Անակի ձեռքով ստեղծած անիշխանության ու քաոսի պայմաններում՝ կյանքը չկարևորող և մահը փառաբանող կրոնը պարտադրելով հայ ժողովրդին: Ի ողբերգություն մեզ, ՀՀ այսօրվա իշխանությունը, հիմնականում չխախտելով տասնյոթդարյա ավանդույթը, աջակցում է

եկեղեցուն՝ Հայոց պատմության առանձին դրվագները եկեղեցու ճաշակին հարմարեցնելու և հայ մարդուն անձնական ու ազգային նպատակներից և իրական կյանքից շեղող գաղափարներ մատուցելու գործում: Արդյունքում՝ նրանք դպրոց են մտցրել խիստ վտանգավոր մի առարկա: Եվ դա լիովին հասկանալի է, եթե մանկահասակ տարիքից մարդուն չմատուցվեն բանականությունը մթագնող ու բանականությունից զրկող, տրամաբանությանը չենթարկվող գաղափարներ, ապա առողջ բանականության պարագայում մարդը հեշտությամբ կբացահայտի քրիստոնեական կրոնի բուն նպատակը: Իսկ ինչպես հայտնի է, **այդ նպատակը սիոնիզմի ծրագրի իրականացումն է**:

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն ընդունելու առնչությամբ խեղաթյուրվածն ու սուտը մատուցելու և կրոն քարոզելու փոխարեն ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը պարտավոր է աշակերտներին տեղեկացնել ու զգուշացնել, որ պատմության մեջ բազում դեպքեր են եղել, երբ որևէ կառույց կարողացել է իր շահերն արտահայտող գաղափարը մատուցել ուրիշ ժողովուրդներին: Կարծում եմ, ասածին համահունչ է հետևյալ քաղվածքի բովանդակությունը. «Հարավամերիկյան մբայա ցեղի կանայք սպանում էին բոլոր երեխաներին, բացի վերջինից կամ նրանից, որին համարում էին վերջինը: Եթե դրանից հետո կինը նորից հղիանում էր, նորածինը դատապարտված էր: Հազիվ թե հարկ կար զարմանալու, որ այս սովորույթի հետևանքով ոչնչացավ մբայա ժողովուրդը, որը երկար տարիներ իսպանացիների ամենաասարսափելի թշնամին էր» (Ջեյմս Ջորջ Ֆրեզեր, Ոսկե ճյուղը, Երևան, 1989 թ., էջ 349): Ափսոս, Ֆրեզերը չի գրում, թե մբայա ժողովրդի մեջ այդ մահաբեր գաղափարը ինչպես է թափանցել...

դ. Դասագրքի հեղինակները ակնհայտորեն չեն ցանկանում կատարված դավադրությունը ներկայացնել այնպես, ինչպես ներկայացնում է անգամ Ագաթանգեղոսը: Նրանք պարզապես մեղմացնում են պարթև Անակի կատարածը, օրինակ, գրելով՝ «*Անակին հաջողվում է մահացու **վիրավորել** Խոսրով թագավորին, որի **մահից** հետո պարսից թագավորը հարձակվում է Հայաստանի վրա և գրավում այն»:* Այն դեպքում, երբ ըստ Ագաթանգեղոսի, Խոսրովը

տեղում մահանում է, և միայն հոգեվարքում հասցրել է հրամայել, որպեսզի ոչնչացնեն Անակի ու նրա եղբոր ընտանիքը («Անակը իր հարազատ եղբոր հետ թագավորին մեկուսի մի կողմ տանելով՝ իբր թե զբոսանքի կամ նրա հետ խորհուրդ անելու նպատակով, և պողպատե սուսերները կես մերկացրած պահելով՝ հանկարծ անսպասելիորեն զենքերը բարձրացրին և թագավորին դիաթավալ անելով՝ գետին տապալեցին... Եվ քանի դեռ ջերմ շունչը նրա կրծքից չէր հեռացել, և չէր հասել վախճանը, [թագավորը] հրաման տվեց ոչնչացնել նրանց ազգատոհմը» (Ագաթանգեղոս, 34):

Դասագրքի հեղինակները, կարծում եմ, ճշմարտություն ասած կլինեին, եթե գրեին՝ «Անակին հաջողվում է սպանել Խոսրովին, ինչը պատճառ է դարձել Հայաստանի ավերմանը, պետականության կորստին և քրիստոնեացմանը», այսինքն՝ այնպես, ինչպես հասկացվում է Ագաթանգեղոսի երկից: Նկատվում է, որ դասագրքում փորձում են կոծկել հայ ժողովրդի գլխին եկած դժբախտությունը և հայր ու որդի Անակի ու Գրիգորի կատարածները ներկայացնել որպես բարերարություն:

ե. Դասագրքում ներկայացված է, որ՝ «*փրկվում է միայն նրա* (Անակի, -Հ.Ս.) *որդի **Սուրենը**, որին դայակը կարողանում է փախցնել Կեսարիա: Այնտեղ նա մանկանը հանձնում է քրիստոնյա դաստիարակների խնամքին, որոնք նրան մկրտում և **վերանվանում են Գրիգոր»**:* Այն դեպքում, երբ սկզբնաղբյուրներում չի ասվում, որ Գրիգորի անունը սկզբնապես եղել է Սուրեն: Ըստ Ագաթանգեղոսի, փրկված երեխայի անունը Գրիգոր է եղել («նրա անունն էր Գրիգոր»): Իսկ Գրիգորի զինակից Զենոբ Գլակի վկայությամբ, Սուրենը Գրիգորի եղբոր անունն է եղել. «Բուրտարը, երբ թագավորից լսեց այս հրամանը, շտապեց մտնել Անակի կնոջ՝ Ուգուհիի մոտ, վերցրեց նրա գրկից Գրիգոր մանկանը և տվեց իր կին Սոփիին: Իսկ նրա մյուս եղբայրը, որի անունը Սուրեն էր, մանկաբարձները փախցրին պարսից դուռը» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 32-33):

Այսինքն՝ թե՛ Ագաթանգեղոսը և թե՛ Զենոբ Գլակը նույն բանն են ասում, այն է, որ Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն դարձնող Գրիգորի անունը մանկուց Գրիգոր է եղել, այն չի փոխվել:

Դասագրքի հեղինակները հերթական անգամ ոտնահարում են փաստերը:

գ. Մանուկներին համոզում են, որ «*287 թ. Տրդատը հռոմեական բանակների ուղեկցությամբ վերադառնում է հայրենիք: Ճանապարհին՝ Կեսարիայում, նա ծանոթանում է Գրիգորի հետ և հիանալով նրա խելքով և իմաստությամբ՝ նրան նշանակում է արքունի քարտուղար»:*

Նախ պետք է ճշտել, թե արդյո՞ք Տրդատը հռոմեական բանակի ուղեկցությամբ հայրենիք է վերադարձել 287 թվականին և ապա, արդյո՞ք Տրդատը հայրենիք վերադառնալու ճանապարհին է ծանոթացել Գրիգորի հետ:

Ագաթանգեղոսը գրում է. «Այդ ժամանակ Լիկիանեսը սկսեց խոսել արքայի հետ և ասաց. «Թող իմ տիրոջ սիրտը բոլորովին չզարհուրի, քանզի **այստեղ քո պալատում մի մարդ կա**, որի միջոցով այս գործը գլուխ կգա: **Նրա անունը Տրդատ է՝ Հայոց աշխարհի թագավորական տոհմից**» ... Հրամայեց (կայսրը) ծիրանի պատմուճանը Տրդատի վրա նետել և զարդարեցին կայսերական զարդով, գցելով նրա վրա թագավորական նշանը, և ոչ ոք չգիտեր նրա մասին: Հրաման եկավ ամենքին, թե սա ինքն իսկ կայսրն է: Եվ առնելով զորքերի համակ բազմությունը, փողի ձայնով արագ մոտեցավ, մինչև որ կանգնեց թշնամիների դեմ-հանդիման: Երբ միմյանց դիմաց կանգնեցին կայսերակերպն ու (գոթերի) թագավորը՝ երիվարներին մտրակելով իրար հասան: Այնտեղ կայսերակերպը հաղթեց թագավորին և բռնելով նրան բերեց կանգնեցրեց կայսեր առջև: Այդ ժամանակ **թագավորը հույժ բարձրացրեց Տրդատին** և մեծամեծ պարգևներ տվեց նրան, **թագ դրեց գլխին** և ծիրանի պատմուճաններով զարդարելով՝ պատվեց նրան: Կայսերական զարդով շքեղացնելով մեծարեց **և օգնական բազում զորք հանձնելով՝ ուղարկեց նրան սեփական Հայոց աշխարհ**: **Հաղթական մարտում քաջություններ գործելուց հետո Մեծ Հայքի Տրդատ արքան վերադարձավ Հունաց կողմերից**: Թագավորը շարժվեց **եկավ Հայոց կողմերը և հասնելով գտավ այնտեղ Պարսից մեծաքանակ զորք, որ երկիրը գրավել էր**, **հպատակեցրել**: **Շատերին կոտո-**

րեց և շատերին փախստական դարձնելով՝ Պարսից կողմերը քշեց, իսկ հայրենի տերությունը նվաճեց ու զորացավ նրա սահմանների վրա: Մեծ Հայքի արքա Տրդատի առաջին տարում շարժվեցին եկան, հասան Եկեղյաց գավառը, Երիզա գյուղը, Անահիտի մեհյանը, որպեսզի այնտեղ զոհեր մատուցեն: Երբ անարժան գործը կատարեցին, իջան, տեղավորվեցին այն գետի ափին, որը **Գայլ** է կոչվում: Թագավորը **հրաման տվեց Գրիգորին**, որ պսակներ ու ծառերի թավ ճյուղեր նվիրաբերի Անահիտի արձանի բագինին: Սակայն նա հանձն չառավ աստվածների երկրպագության պաշտամունքը կատարել» (Ագաթանգեղոս, 44-48):

Ագաթանգեղոսն այնպիսի հստակությամբ է նկարագրում Տրդատի՝ Հռոմում ապրելու, Հայոց թագավոր հռչակվելու և Հայաստան վերադառնալու պատմությունն ու ժամանակագրությունը, որ այդ հարցերում լուրջ տարաձայնություններ չպետք է լինեն: Այսպես, մինչ հռոմեացիների ու գոթերի ճակատամարտը, Տրդատին ճանաչել են որպես «Հայոց աշխարհի թագավորական տոհմից» մի անձնավորության, սակայն երբ Տրդատը հաղթում է գոթերի թագավորին և դրանով իսկ հաղթանակ պարգևում Հռոմին, ապա Հռոմի կայսրը անմիջապես Տրդատին թագադրում է և հռոմեական զորքերի ուղեկցությամբ ուղարկում *սեփական Հայոց աշխարհը:* Տրդատը հաղթում է նաև պարսիկներին և վերականգնում Մեծ Հայքի սահմանները: Այսինքն՝ գոթերին հաղթելուց հետո, կարճ ժամանակ անց, Տրդատը հաղթել է նաև պարսիկներին և պարտադրել Մծբինի 298 թվականի դաշնագիրը: Սրա օգտին է խոսում նաև Ագաթանգեղոսի աշխատության մեկնություններից, օրինակ, հետևյալը. «Խոսրով Բ-ի սպանությունից հետո նա (Տրդատ Գ-ն) տարվել է արևմուտք և հռոմեահայկական զորքերի հաղթանակից հետո հաստատվել է Հայոց թագավորության մեջ: Տրդատ Գ-ի (298-330) ժամանակաշրջանին վերաբերող մի շարք հունարեն արձանագրություններ են գտնվել Հայաստանում» (Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983 թ., էջ 510):

Դասագրքի հեղինակները Տրդատի վերադարձը Հայաստան 287 թվին վերագրելով՝ ուղղակի հավատարիմ են մնում եկեղեցուն: Հասկանալի է, նրանք պարտավոր են գրել այն, ինչ թելա-

դրում է եկեղեցին, հակառակ դեպքում, եկեղեցուն հլու ուրիշները կգրեին այդ դասագիրքը: Իսկ եկեղեցին եթե պնդում է, որ Տրդատի վերադարձը Հայաստան 287-ին է եղել, ուրեմն այդպես էլ պետք է գրվի ու մատուցվի աշակերտներին, քանզի դրանով եկեղեցին **լուծում է դավանաբանական մի կարևոր ու նրբին խնդիր՝ իբր Գրիգորը 13 տարի** (նաև՝ 15 տարի) **շարունակ աննկարագրելի տառապանքներ կրելով ողջ է մնացել** (Քրիստոսին և Գրիգորին վերագրվող առասպելական փորձությունները համեմատելով, պարզ հասկացվում է, որ աստվածային հատկություններով օժտվածը ոչ թե Եհովայի և եբրայուհի Մարիամի որդի Հիսուսն է եղել, այլ՝ պարթև Անակի որդի Գրիգորը): Իսկ եթե ասվի, որ Տրդատը հայրենիք է վերադարձել այն ժամանակ, երբ ազատագրվեց Հայաստանը (298-ին), այսինքն՝ այնպես, ինչպես հաղորդում է Ագաթանգեղոսը, ապա որպես դասական սրբի՝ կխամրի Գրիգորի փառքը, իսկ քրիստոնեական սրբերի փառքն ու վեհությունը հենց նրանց կրած (վերագրվող) անասելի տառապանքներն ու նրանց աներևակայելի դիմացկունությունն են: **Ագաթանգեղոսի նկարագրածով եկեղեցուն այնքան անհրաժեշտ 13 տարիների գրիգորյան գերաստվածային տառապանքները չեն հաստատվում:** Սակայն... եկեղեցին անսասան է: Ուրեմն, ըստ ձևավորված և կարծրացած ավանդույթի, պատմական փաստերը պետք է ենթարկվեն եկեղեցու ճաշակին: Նաև՝ նրբագույն դիվանագիտությանը տիրապետող եկեղեցին լավագույնս գիտի, որ եթե այս անգամ ընդունի, որ մինչ այսօր այդ հարցը սխալ է քարոզվել, ապա, անառարկելի ճշմարտություններ ներկայացվող մյուս ստերի ու կեղծիքների բացահայտման հավանականությունը կմեծանա:

Հարկավ, եթե դասագրքի հեղինակները կարողանան հիմնավորել, որ հռոմեացիները գոթերին հաղթել են 287 թվականին, իսկ Տրդատն էլ Հռոմից Հայաստան ճանապարհը հաղթահարել է 11 տարվա ընթացքում, ապա այդ դեպքում կարող է քննարկում լինել:

Դասագրքի հեղինակների՝ Աստվածաշնչյան որոշ դրվագներն ու պատմական փաստերը ի շահ հրեականության նպաստավոր ներկայացնելը լիովին համահունչ է Ստոկհոլմի Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտի կեցվածքին: Սրա հրատարակած «Մանուկների Աստվածաշնչում» ասվում է, որ Հակոբ-Իսրայե-

լը աստծո հետ մենամարտել է, իսկ մարդկանց էլ պիտի հաղթի, այն դեպքում, երբ Աստվածաշնչում գրված է, որ մարտնչել է աստծո և մարդկանց հետ և հաղթել է: Այն դեպքում, երբ Աստվածաշնչում գրված է. «Յակոբ մինակ մնաց ու մարդ մը կգօտեմարտէր անոր հետ մինչեւ արշալոյս: Եւ երբ մարդը տեսաւ թէ անոր չյաղթեց, անոր զիստին ամոլաջիլին դպաւ եւ անոր հետ գօտեմարտած ատենը Յակոբին զստին ամոլաջիլը խախտեցաւ: Եւ մարդը ըսաւ. «Թո՛ղ տուր զիս, քանզի արշալոյսը երեւցաւ»: Յակոբը ըսաւ. «Չեմ թողուր քեզ, մինչեւ որ զիս չօրհնես»: Անիկա ըսաւ իրեն. «Ի՞նչ է անունդ»: Ան ալ ըսաւ. «Յակոբ է»: Անիկա ըսաւ. «Ալ անգամ մըն ալ քու անունդ Յակոբ չըսուի, հապա Իսրայէլ. վասն զի **Աստուծոյ հետ ու մարդոց հետ մարտնչեցար եւ յաղթեցիր**» (Ծննդոց 32:24-28):

Սակայն «Մանուկների Աստվածաշնչում» այդ դրվագը ձևափոխվել է. «Հանկարծ ինչ-որ մեկը հանդիպեց իրեն և մինչև լուսաբաց մենամարտեց նրա հետ ու ազդրի ջիլը վնասեց: Լուսաբացին նա Հակոբին ասաց. «Բաց թող ինձ, որովհետև լույսը ծագեց»: Հակոբն ասաց. «Չեմ բաց թողնի քեզ, մինչև ինձ չօրհնես»: Մյուսն ասաց. «Ի՞նչ է անունդ»: Պատասխանեց. «Հակոբ է»: Իսկ հետո մենամարտողն ասաց. «Այսուհետև քո անունը ոչ թե Հակոբ լինի, այլ՝ Իսրայել, որովհետև դու Աստծո հետ մենամարտեցիր ու **մարդկանց պիտի հաղթես**» (Մանուկների Աստվածաշունչ, Ստոկհոլմ, Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտ, 1992 թ., էջ 56):

Սույն քաղվածքների բովանդակությունների համեմատումը ցույց է տալիս, որ, եթե Աստվածաշնչում Իսրայելի հաղթանակն ավարտված է, ապա Աստվածաշնչի թարգմանության ինստիտուտը անցյալ կատարյալն ապառնի դարձնելով Իսրայելի համար նոր հեռանկար ու ճանապարհ է բացում...

Ինչ վերաբերում է այն հավաստմանը, որ Տրդատը Գրիգորի հետ ճանապարհին է ծանոթացել, ապա այդ մասին բացարձակ այլ տեղեկություն է հայտնում գլխավոր աղբյուր Ագաթանգեղոսը. «Այդ ժամանակ մի մարդ, ավազակից ազատելով, փրկում է Հայոց Խոսրով թագավորի որդիներից Տրդատ անունով մի փոքրիկ մանկան, [որին] դայակները առնելով փախցրին կայսեր արքունի-

քը, Յունաց կողմերը… Արդ, Տրդատը գնաց Լիկիանես անունով մի կոմսի մոտ, դաստիարակություն և ուսում ստացավ, իսկ Պարթևի որդին, որը Յունաց կողմերն էր տարվել, մեծացավ և ուսում ստացավ Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքում: [Մի ոմն] տեր կանգնելով՝ դայակների միջոցով նրան դաստիարակեց Քրիստոսի երկյուղով և նա ուսանելով քրիստոնեական դպրության հանգամանքները՝ ընտելացավ Աստվածաշնչին, ճանաչեց Տիրոջ երկյուղը. նրա անունն էր Գրիգոր [Գրիգորիոս]: **Երբ դայակներից տեղեկացավ իր հոր կատարած գործերը, ելավ ու գնաց Տրդատին կամավոր ծառայելու: Թաքցրեց իր անձը և ոչինչ չէր հայտնում, թե ում համար, կամ որտեղից, կամ ինչպես էր [հայտնվել], և իր անձը ծառայության տալով հնազանդությամբ սպասարկում էր նրան:** Մեծ Յայքի արքա Տրդատի **առաջին տարում** շարժվեցին եկան, հասան Եկեղյաց գավառը, Երիզա գյուղը, Անահիտի մեհյանը, որպեսզի այնտեղ զոհեր մատուցեն: Երբ անարժան գործը կատարեցին, իջան, տեղավորվեցին այն գետի ափին, որը Գայլ է կոչվում: Թագավորը հրաման տվեց Գրիգորին, որ պսակներ ու ծառերի թավ ճյուղեր նվիրաբերի Անահիտի արձանի բագինին: Սակայն նա հանձն չառավ աստվածների երկրպագության պաշտամունքը կատարել: Թագավորն սկսեց խոսել Գրիգորի հետ և ասաց. «Մի օտարական ու անծանոթ մարդ էիր, **եկար մեզ միացար** և ինչպե՞ս ես համարձակվում պաշտել այն Աստծուն, որին ես չեմ պաշտում: **Այսքան տարի ես քեզ ճանաչել եմ**, և դու քո ամբողջ էությամբ հավատարմորեն ծառայել ես ինձ, և ես գոհ էի քո աշխատանքից ու մտադիր էի ապրեցնել [վարձատրել] քեզ: Ինչո՞ւ չես կատարում իմ կամքը» (Ագաթանգեղոս, 36, 37, 48-51):

Ինչպես տեսնում ենք, դասագրքում ներկայացրած այն տեսակետը, թե, իբր Յայաստան վերադարձի ճանապարհին է Տրդատը Գրիգորին պատահականորեն հանդիպել և նրան ծառայության վերցրել, լիովին հերքում է Ագաթանգեղոսը:

Ագաթանգեղոսի հունարեն վարքից (տես՝ Ագաթանգեղոս, Յայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 512) նույնպես պարզ երևում է, որ Յայոց արքա Տրդատը Գրիգորին ճանապարհին պատահական չի հանդիպել, ինչպես նաև՝ Գրիգորը Տրդատից ոչ միայն թաքցրել

է իր անձը, այլև նրան մոլորեցրել-խաբել է, թե իբր Հայաստանի ազնվական-իշխանական տոհմից է: Այս առումով Տրդատ արքան, մինչ պարթև Գրիգորի լարած, ավերում ու կործանում նախանշող, որոգայթն ընկնելը, նրան նախատում է. «**Երբ դու ինձ մոտ եկար**, ասացիր, որ **Հայոց աշխարհի առաջիններից ես**, բայց **այժմ չի երևում ո՛չ քո ազնվական ծագումը, ո՛չ էլ քո հռչակած երկիրը**»: ...

Գրիգորի զինակից Զենոբ Գլակը նույնպես վկայում է, որ Գրիգորը Տրդատի մոտ է ապրել մինչ Տրդատի թագավոր դառնալը. «Ապա Բուրդարը վերցնելով յուր կնոջն ու մանուկ Գրիգորին գնաց կապադովկիացիների աշխարհը: Այստեղ Գրիգորին մկրտում է, տալիս ուսման, սովորեցնում է նրան ասորի և հելլեն դպրությունն ու լեզուները, վարժեցնում աստվածաբանության մեջ: Երբ դարձավ 12 տարեկան, ապա Դավիթ անունով մի աստվածապաշտ մարդ ամուսնացնում է նրան իր Մարիամ անունով դստեր հետ: Իսկ երբ ծնվեցին նրա երկու որդիները, նրանց մայրը կուսանոց մտավ: Իսկ նրանց հայրը ելավ գնաց Տրդատի մոտ իր հոր պարտքը հատուցելու և **մնաց նրա մոտ այնքան ժամանակ, մինչև որ Տրդատը իր հոր փոխարեն թագավոր դարձավ**» (Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Երևան, 1989 թ., էջ 33-34):

Միայն այս վերջին տողերը բավարար են ասելու, որ դասագրքի հեղինակները կա՛մ նյութին լիարժեք ծանոթ չեն, կա՛մ չեն համարձակվել պաշտոնականից զատ այլ տեսակետ հայտնել:

Սկզբնաղբյուրներն ասում են, որ Հայոց Տրդատ թագավորը պարթև Գրիգորին հանդիպել է ոչ թե Հայաստան վերադառնալու ճանապարհին, ինչպես ներկայացվում է դասագրքում, այլ Գրիգորը գնացել է վտարանդիում գտնվող Տրդատին ծառայելու մինչ նրա թագադրվելը, նույնիսկ մանկության տարիքից. «Հայոց Տրդատ թագավորը սկսեց խոսել նրա (Գրիգորի, -Հ.Ս.) հետ և ասաց. «Ի՞նչ նպատակ ունես և կամ ի՞նչ ես մտադիր, իմ կյանքի ընկերակիցը լինե՞լ, ինչպես որ **մանկությունից ինձ հետ հոգնեցիր**» (Ագաթանգեղոս, 100):

Դժվար չէ գուշակել, որ սկզբնաղբյուրներն անտեսելով և Տրդատի ու Գրիգորի միմյանց հանդիպելը ներկայացնելով պատահա-

կան, դասագրքի հեղինակները կատարում են այն նույն գործը, որը դարեր շարունակ կատարել ու կատարում են որոշ հայ պատմաբաններ, այսինքն՝ Հայաստանյայց առաքելական, նույնն է թե՝ քրիստոնեական համաշխարհային եկեղեցու պատվերը՝ ամեն գնով «հաստատել» ու նորոգել հայ մարդու մեջ ամրագրած այն կեղծիքը, թե իբր Գրիգոր «լուսավորիչը» Հայոց բարերարն է եղել, իսկ քրիստոնեության մուտքը Հայաստան, իբր, եղել է հայերիս համար ցանկալի, փրկարար և անարյուն, և որ այդ ամենը կատարվել է «մարդասեր Աստծու կամքով» և «Գրիգորի ձեռքով»: Միաժամանակ, փաստերի այդպիսի ձևափոխումը վերացնում է այն, որ Գրիգորը հետապնդել է կանխակալ նպատակ: Չէ՞ որ սրբի նկատմամբ անվստահություն ու կասկածանք հարուցող ցանկացած միտք, պատմական ցանկացած վկայություն պետք է հարմարեցվի եկեղեցու կանոններին: Հակառակ պարագայում սրբի իրական դեմքը կբացահայտվի: Իսկ դա կնշանակի, որ եկեղեցին իր դերը վատ է կատարում, որը կբերի նրա վրա խաչ դնելուն՝ դանդաղորեն քայքայվելուն ու կործանվելուն:

Ագաթանգեղոսից և Զենոբ Գլակից բերված քաղվածքներից նաև կարելի է ենթադրել, որ Գրիգորի դաստիարակությունը հանձնարարված է եղել մի զորեղ կազմակերպության, որի թելադրանքով ու ղեկավարությամբ ու լուրջ աջակցությամբ էլ հետագայում գործել է հայ ժողովրդի սրբոց սուրբ համարվող Գրիգորը:

«ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԴԵՐԸ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐՈՒՄ»

Դասագրքի վերաբերյալ կարծիք հայտնելն ավարտելուց առաջ մի քաղվածք բերեմ Հայաստանի Հանրապետության կրթության ազգային ինստիտուտի «Հայոց եկեղեցու պատմությունը 2005-2006 ուս. տարում» փաստաթղթից. *«Անկախ պետականության պայմաններում Հայոց եկեղեցու պատմության դասընթացի մուտքը դպրոց չափազանց անհրաժեշտ էր, հրատապ ու այժմեական: Այն նպատակ ունի ցույց տալ Հայոց եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում, ազգային-ազատագրական պայքա-*

*րի, ազգային հոգևոր նկարագրի պահպանման մեջ, ինչպես նաև հոգևոր-մշակութային արժեքների ստեղծման ու սերունդներին փոխանցման, ազգային համախմբման ու ազգապահպան գործում: «**Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան պետք է ամբողջացնի ու համակարգի** Հայոց պատմությունից, Հայ գրականությունից և մյուս առարկաներից աշակերտների ստացած գիտելիքները (Այս իմաստով խիստ կարևորվում է միջառարկայական կապերի դերը Հայոց եկեղեցու պատմության դասընթացում), հաղորդակից դարձնի նրանց ազգային և համամարդկային մնայուն արժեքներին, նպաստի նրանց հոգևոր-ազգային նկարագրի ու արժանապատվության ձևավորմանը, **դաստիարակի սեր և հարգանք դեպի մայր եկեղեցին**: Դասընթացը կօգնի աշակերտներին՝ հասկանալ և իմաստավորել կյանքում տեղի ունեցող շատ երևույթներ ու իրադարձություններ: Նոր **<u>դասընթացը կրոնական քարոզչության նպատակ չի հետապնդում</u>**: Այն **<u>պարտադիր է բոլոր աշակերտների համար՝ անկախ ազգային և կրոնական-դավանական պատկանելությունից</u>**»:*

Անհնար է համաձայնել այստեղ բերված Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեսակետին: Ամփոփելով ինձ մատչելի գրականությունից ստացած տեղեկությունները, ես գալիս եմ հետևյալ եզրահանգումներին՝

ա. *Հայոց եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում,* առ հիմնական, կարելի է գնահատել որպես քայքայիչ ու կործանարար: Եվ ընդհանրապես, ինչպե՞ս է հնարավոր, որ աղքատություն, հնազանդություն, ցմահ կուսություն քարոզող, ինչպես նաև պետական իշխանությունը մերժող և դրա դեմ անհաշտ պայքար մղող կրոնը ժողովրդի պատմական ճակատագրում դրական դեր կատարի: Ուրիշ է կայսրությունների պարագայում: Քրիստոնեությունը կայսրությունների մեջ ներառված ազգերի ստրկացման և ուծացման խնդրում, իրոք, կարող է վճռորոշ դեր կատարել:
Ընդհանուր առմամբ, քրիստոնեական գաղափարաբանությունը մերժում է պետությունն ու պետականությունը, թագավորներին, իշխանավորներին, անհատականություններին: Հետևաբար,

պետության և եկեղեցու համագործակցությունը ժամանակավոր է: Այդ համագործակցությունն իրականում քողարկված հակամարտություն է, որտեղ հաղթողն, ի վերջո, եկեղեցին է լինելու: Եվ դա այն պարզ պատճառով, որ ազգային կոչված եկեղեցիների գործունեությունը համակարգում է համաշխարհային քրիստոնեական եկեղեցիների կենտրոնը՝ սիոնիզմը (այդպիսի եզրահանգման համար հիմք է հանդիսանում քրիստոնեական կրոնի և սիոնիզմի գաղափարախոսությունների նպատակների նույնությունը): Ազգային պետություններում գործող քրիստոնեական եկեղեցիները նույն կենտրոնի շնորհիվ ապահովվում են նաև գլխավոր նպատակին հավատարիմ կադրերով... Իսկ պետությունները ոչ միայն համախմբված չեն, այլև տարված են միմյանցից տարածքներ և այլևայլ հարստություններ խլելու հոգսերով: Պետություններում մեծ մասամբ համակարգված չէ պետական կառավարման համակարգի համար կադրեր պատրաստելու գործը: Դժբախտաբար, պետությունը ժառանգաբար ղեկավարելու կարգը համարյա վերացել է, որը, իր թերություններով հանդերձ, մեծ առավելություն ունի մեր օրերում արդեն չափանիշ դարձած՝ ընտրությամբ ղեկավար ունենալու կարգից, որը, փաստորեն, զոռբաների համար իշխանությունը զավթելու լայն ճանապարհ է բացել: Անժխտելի է, որ ազգային պետություններում առաջնորդ ընտրելու գործում այժմ առկա է արտաքին մի զորեղ ուժի միջամտությունը: Ի արդյունս, ազգային պետությունների կառավարման ղեկին հաճախ տիրանում են այդ խնդրում անպատրաստ ու անտեղյակ, ապազգային, իսկ երբեմն էլ ազատությունից սարսափող, սակայն իշխանատենչ և անձնական հարստություններ կողոպտելու հարցում եռանդուն անհատներ: Ահա թե ինչու է ենթադրելի, որ պետություն-եկեղեցի հակամարտությունում հաղթելու է եկեղեցին, որը իր ստեղծման օրից ձգտել է բացարձակ իշխանության և հանդուրժել է ու կարող է հանդուրժել միայն այնպիսի պետություն, որն արդեն իշխանություն չունի՝ միայն ձևականորեն է պետություն համարվում: Նաև պիտի ասվի, որ քրիստոնեական ազգային եկեղեցիները զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից: Օրինակ, դժվար է համեմատել Հայկական ու Անգլիական քրիստոնեական եկեղեցիները: Անգլիական եկեղեցին հարյուրավոր տարիներ պետության ենթակայության է և, փաստո-

րեն, գործում է ի նպաստ պետության ամրապնդման, և այդ եկեղեցու որևէ ձեսում կատարվող փոփոխությունը պետք է հաստատի խորհրդարանը և ապա վավերացնի թագուհին:

Այսինքն՝ այն երկրներում, որտեղ առկա է հզոր պետական համակարգ և սթափ, ազգասեր-հայրենասեր ժողովուրդ, հնարավոր է սանձել եկեղեցու նկրտումները և նրան ծառայեցնել ի շահ պետության: Ընդհանուր առմամբ, տպավորություն է ստեղծվում, որ պետություն-եկեղեցի հարաբերություններն այդպես են եղել Հայոց ավանդական հավատքի շրջանում, երբ Հայոց աստվածների տաճարներում աստծո անունից գուշակություն անողները հենց երկրի տիրոջ՝ թագավորի մերձավոր քրմերն են եղել: Բնականաբար, այդպիսի պայմաններում, երբ հավատքը ենթակա է աշխարհիկ բարձրագույն իշխանությանը, պետությունը կայուն է ու երկարակյաց:

Այլ է պատկերը թույլ և, մանավանդ, կայուն պետականություն չունեցող երկրներում, որոնցից է Հայաստանը: Ըստ պատմական աղբյուրների, տասնյոթ դար է, ինչ Հայաստանը եկեղեցու ճիրաններում արնաքամ է լինում: (Այս խնդրով հետաքրքրվողը հնարավորինս լիարժեք ու համակարգված տեղեկություններ կարող է ստանալ Համլետ Դավթյանի «Մեզ անծանոթ Վարդանանց պատերազմը»՝ իր ընդգրկումով եզակի աշխատությունում (Երևան, 2007 թ.): Այս աշխատությունից ցանկանում եմ բերել երկու մեջբերում (էջ 252-253), որոնցից մեկը վերաբերում է եկեղեցու անհանդուրժողականությանը՝ 1198 թ. Կիլիկյան Հայաստանի թագավորության հռչակման նկատմամբ: Կղերական գործիչ Օրմանյանը, հավատարիմ Հայաստանյայց եկեղեցու հայրերի բռնած դիրքին, մեզ համար տոնական այդ օրերից յոթ դար հետո գրում է. «**Ոչ ոք պիտի կարենայ մեղադրել Լևոնը իր մեծ նպատակին մեջ, բայց միևնոյն ատեն պիտի չի գովե ձեռնարկ մը, որ ազգային եկեղեցւոյ ինքնութիւնը և ինքնիշխանութիւնը զոհելով պիտի ստացուէր**» (Մաղաքիա արք. Օրմանյան, Ազգապատում, Էջմիածին, 2001 թ., հ. Ա, էջ 1759): Այսինքն՝ եկեղեցին, փաստորեն, ասում է՝ կորչի Հայոց պետականությունը, ի փառս գրիգորյան լուսավորչականության:

Վերոնշյալ աշխատությունից մյուս մեջբերումը վերցված է

էջմիածնի Մայր Աթոռի «Արարատ» ամսագրից (1871 թ.), որն ուղղակի անթաքույց ատելություն է Հայոց պետականության նկատմամբ. «Ով մեծի խելագարութեանդ, գիտե՞ս, ով տգետ, զի անկումն թագաւորութեան ոչ եթէ հերձուածոց նշանակ է, նշանակ է ճշմարտութեան հաւատոյ մերոյ: Քանզի տերն մեր յայտնի ասէ՝ թէ թագաւորութիւն իւր և աշակերտացն իւրոց ոչ է յաշխարհէ աստի: Նմանապես առաքեալն ասէ, թէ հաւատացեալքն հանապազ ի հալածանս կայցեն: Վասն որոյ անկումն թագաւորութեան աշխարհիս ցուցանէ մանավանդ թէ մեք Քրիստոսի ճշմարիտ հաւատացեալքս աշակերտեմք, նման առաջին հաւատացելոց և աշակերտացն Քրիստոսի: Դարձյալ գիտելի է, զի արեւելեան քրիստոնեայք թէպէտ առանց թագաւորութեան են, սակայն առավել երջանկութիւն ու անդորրութիւն ունին քան զնոսա, որք ընդ թագաւորութեամբ են» (Լեո, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1973 թ., հ. 3, էջ 330):

Հայոց եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում հարցադրման առումով արժեքավոր վերլուծական է գրել հայտնի պատմաբան Լեոն: 1934 թ. հրապարակված այդ վերլուծականը պետականորեն արգելվեց հենց նույն թվականին: Լեոն մասնավորապես գրում է. «Գրիգորի սերունդն հեռանում էր Հայաստանի իշխանապետական իրականությունից, բայց դրա փոխարեն թողնում էր մի նոր Հայաստան, որի հոգին էր նրա կազմակերպած և գործի կանգնեցրած եկեղեցականությունը: Սահակի մեռնելու ժամանակ ոչնչացած էր Արշակունիների ստվերային միապետությունը, բայց նրա տեղը հաստատված էր հոգևորականների միապետությունը... Հայ ժողովուրդը վերածվում էր մի կրոնական համայնքի, որի առանձնահատուկ, ընդմիշտ դրոշմված և անջնջելի անունն էր, Գրիգորից ստացած, լուսավորչականություն: Այս միայն անուն չէր, այս սպառիչ բովանդակություն էր, որ փաթաթում, ծրարում էր այդ կրոնական համայնքը նեղ ու թանձր, սահմանափակող ու կղզիացնող ավանդավորության մեջ: Քաղաքական կյանքի համար թույլ, անպտուղ ու ապիկար այդ համայնքն ապշեցնող համառությամբ և տոկունությամբ լուսավորչական էր իր հոգևորականության հրամանով: Չկար զոհվելու և ոչ մի եղանակ, ոչ մի չափ ու աստիճան, որ հայ կղերը չպահանջեց հայ ժողովրդից՝ լուսավոր-

չականությունը պահպանելու համար: Եթե այդ ժողովրդի պատմությունը հյուսված է աղետներից, ամենամեծ աղետն այն է, որ նա պարտավոր է լինել լուսավորչական: Այս է հիմքն այն քաղաքականության, որ հայ կղերը ժառանգել էր Լուսավորչի տոհմից՝ գործադրելու համար ոչ միայն երկրի ներսում, այլև արտաքին հարաբերությունները վարող դիվանագիտության մեջ» (Լեո, Հայ կղերական դիվանագիտություն, Երևան, 1934 թ., էջ 32-33):

Լեոյի այս աշխատության արգելքով խորհրդային իշխանությունը, փաստորեն, ցույց է տվել, որ քրիստոնեական կրոնի նպատակի բացահայտումն անթույլատրելի է եղել: Կրոնի դեմ անզիջում պայքարողի համբավ վայելող այդ երկրի գոյության ընթացքում, կարծում եմ, չի մասսայականացվել այն, որ քրիստոնեական գաղափարախոսությունը հորինված է այն նպատակով, որպեսզի հեշտությամբ իրականանա սիոնիզմի ծրագիրը:

Եվ ընդհանրապես, ինչպե՞ս է հնարավոր, որ ազգային պետությունն ու քրիստոնեական, այն էլ՝ «գրիգորյան»- «լուսավորչական» եկեղեցին համահունչ լինեն, երբ ազգային պետության բարձրագույն իդեալը գիտուն, իրատես, կյանքը, արժանապատվությունը, նյութը կարևորող հայրենասեր քաղաքացի դաստիարակելն է, իսկ մեր «լուսավորչական» եկեղեցու իդեալը՝ տգետ, դյուրահավատ, հնազանդ, կամազուրկ, թշնամուն սիրող, սերնդատվությունը մեղք համարող, մահը փառաբանող հավատացյալ դաստիարակելն է: Մեր եկեղեցին մշտապես քարոզել է նաև, որ կաթողիկոսը պետք է լինի հայ ժողովրդի և՛ թագավորը, և՛ հոգևոր առաջնորդը, հարկավ՝ թագավորաց թագավորի տիտղոսը մշտապես թողնելով Հիսուսին:

Փաստորեն, քրիստոնեական եկեղեցին իրական Հայաստանը հիմնականում դարձրեց պատմական Հայաստան: Իսկ եկեղեցուց երբեմն կազմավորվող և ի փառս եկեղեցու մշտապես ընդհատվող Հայոց պետական պաշտոնյաների ստացած «շահն» էլ այն է, որ կամազուրկ ու հնազանդ, միայն ավուր հացի մասին մտածող և բարեկեցիկ անդրշիրիմ երազող մարդկանց ղեկավարելը հեշտ է, թեև այդպիսի պաշտոնյաները չեն կարող համարվել ազգային պետության պաշտոնյաներ:

բ. Հարկավ, եղել են դեպքեր, երբ Հայոց եկեղեցու որոշ առաջնորդներ *ազգային-ազատագրական պայքարի* գործում դրական դեր են կատարել, սակայն, ընդհանուր առմամբ, եկեղեցին այդ խնդրում խեղդիչ դեր է ունեցել: Թվում է, թե գործընթացը շարունակվում է: Եկեղեցին հայ ժողովրդին կամ առանձին համայնքների համախմբել է հիմնականում այն դեպքում, երբ դա եկեղեցու գերիշխանության հաստատման նպատակ է հետապնդել: Ավետարանները և քրիստոնեական վավերագրերը ցույց են տալիս, որ, ընդհանուր առմամբ, եկեղեցին ազգություն չի ճանաչում: Ուրիշ հարց է ազգը եկեղեցու խաչի տակ դնելը: Նաև՝ անհամատեղելի է քրիստոնյա հավատացյալ լինելը և ազգային-ազատագրական պայքարի մեջ **գիտակցորեն** ընդգրկվելը: Հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարում մեր քրիստոնեական եկեղեցու դերն, ըստ իս, համապատասխանում է ստորև մեջբերման բովանդակությանը:

1759 թվականին Հովսեփ Էմինը Կարնո նահանգի Ծինիշ գյուղի բնակիչներին հարցրել է, թե «ինչո՞ւ եք առարկում, երբ ձեր ազգակիցներից որևէ մեկը ռազմիկ է դառնում, ինչո՞ւ դուք ազատ չեք, ինչո՞ւ դուք ձեր սեփական թագավորը չունեք»: Գյուղացիները Էմինին պատասխանել են. «Պարոն, մեր ազատությունը անդիի աշխարհքն (անդրշիրիմյան աշխարհում) է. մեր թագավորը Հիսուս Քրիստոսն է»: Էմինը ըսավ. «Ի՞նչ խոսք է այդ. ո՞վ ըսավ ձեզի թե այդպես է»: «Եկեղեցիին Սուրբ Հայրերը, որոնք կըսեն թե հայ ազգը մահմեդականներուն հպատակ եղած է աշխարհի ստեղծվելէն ի վեր, եւ այդպես ալ պետք է մնա մինչեւ հարութեան օրը: Եթե ոչ մենք շատ արագ կրնայինք թուրքերը մեր երկրէն դուրս վռնդել» (Ա. Այվազյան, Հայաստանի պատմության լուսաբանումը ամերիկյան պատմագրության մեջ, Լոս Անջելես, 2002, էջ 61):

գ. Քրիստոնեության ընդունմամբ հայ մարդու *ազգային հոգևոր նկարագիրը* ոչ թե պահպանվեց, այլ կտրուկ փոխվեց: Իսկ ինչպե՞ս էր հնարավոր քրիստոնեությունը ընդունելուց և այդ կրոնի ենթակայության տակ ապրելուց հետո պահպանել ազգային հոգևոր նկարագիրը:

Մեր ազգային հավատքից (Հայկ, Ար, Արամազդ, Միհր, Անահիտ, Աստղիկ, Վահագն, Տիր, Վանատուր, Հայկ-Խալդ, Թեյշեբա...)

մեզ քիչ բան է հասել: Ընդհանրացնելով մեզ հասածը, կարելի է ասել, որ դրա գաղափարախոսության մեջ հայ ժողովրդի համար անօգուտ ու վտանգավոր ոչինչ չկա:

Մեր հավատքը փառաբանել է կյանքը, ապագան, աշխատասիրությունը, պտղաբերությունը, բնապաշտությունը (Արև, Լուսին, աստղեր, հող, ջուր, բույս, կենդանիներ, լեռներ), բարեպաշտությունը, զգոնությունը, սերը ազգի, հայրենիքի ու ընտանիքի նկատմամբ, ազատասիրությունը, լավատեսությունը, հանուն կյանքի մաքառումը, կամքի դրսևորումը, երջանկությունը, արժանապատվությունը, հորդորել է ատել թշնամուն և այլն: Պաշտվել է այն, ինչ կյանք ու կյանքի երաշխիք է: Կարելի է ասել, որ Հայոց աստվածները հայ ժողովրդի լինելության և ապագայի համար հերոսացած կերպարներ են եղել, որոնք ժամանակի ընթացքում գունազարդվելով, աստվածներ են դարձել: Հայոց դիցարանում ամփոփված է եղել մեր նախնյաց կենսափիլիսոփայությունը, մտածելակերպը, նպատակներն ու երազանքները: Կարելի է եզրակացնել, որ մեր ազգային հավատքը ուժեղացրել է հայ մարդու և, ընդհանրապես, ազգային իմունային համակարգը և նրան մղել է օգտակար աշխատանքի, սխրանքի ու հերոսացումների: Այն դեպքում, երբ մեզ պարտադրված կրոնը՝ քրիստոնեությունը, խրախուսում ու պարտադրում է հնազանդություն (Ա Թուղթ Պետրոսի 2:18-21), տառապանք, սուգ, լաց (Թուղթ Յակոբու 4:9), սով, աղքատություն (Ղուկ. 6:21-25), տգիտություն, հալածանք (Մատթ. 5:3-12), քիչ աշխատել, հարստություն չկուտակել, կյանքի մասին չմտածել, հոգ տանել մեռնելուց հետո լավ ապրելու մասին (Մատթ. 6:19-34, Թուղթ Յակոբու 5:1-15), ուրանալ սեփական անձը (Մատթ. 16:24-25), պառակտում, չսիրել ծնողներին, զավակներին (Մատթ. 10:34-37), բոլոր հոգսերը աստծո վրա գցել (Ա. Թուղթ Պետրոսի 5:7), հարազատին չսիրել, սիրել թշնամուն (Մատթ. 5:38-45), հրաժարվել ինքնապաշտպանությունից (Ղուկ. 6:29-37), չսիրել աշխարհը (Ա Թուղթ Յովհաննու 2:15-17, Թուղթ Յակոբու 4:4), հրաժարվել մարմնավոր ցանկություններից (Ա. Թուղթ Պետրոսի 2:11), ցմահ պահպանել կուսությունը (Մատթ. 5:27-29, Ա. Թուղթ առ Կորնթացիս 7:1-38, Յայտնութիւն Յովհաննու 14:1-5): («Ծառաները ամեն բանի մէջ վախով հնազանդ ըլլան

իրենց տէրերուն, ո՛չ միայն բարերարներուն ու հեզերուն, հապա ժանտաբարոններուն ալ: **Քանզի Աստուծմէ է այս շնորհքը, երբ մէկը բարի խղճմտանքով անիրավ տեղ վիշտ կը կրէ:** Վասն զի գովեստի արժանի ի՞նչ կայ եթէ մեղք գործելով ծեծուիք ու համբերէք: **Բայց եթէ բարիք գործելով չարչարուիք ու համբերէք, ասիկա Աստուծոյ քով շնորհք մըն է**: Քանզի դուք այս բանին համար կանչուեցաք, վասն զի Քրիստոս ալ ձեզի համար չարչարուեցաւ ու ձեզի օրինակ թողուց՝ **որպես զի իր շաւիղներուն հետեւիք**» (Ա Թուղթ Պետրոսի 2:18-21):

«**Տառապանք քաշեցէ՛ք. սուգ ըրէ՛ք ու լացէ՛ք. ձեր ծիծաղը սուգի դառնայ ու ձեր ուրախութիւնը՝ տրտմութեան**» (Թուղթ Յակոբու 4:9):

«**Երանի՜ ձեզի որ հիմա անօթի էք, վասն զի պիտի կշտանաք: Երանի՜ ձեզի որ հիմա կու լաք, վասն զի պիտի խնդաք:** ... Բայց վա՛յ ձեզի հարուստներուդ, վասն զի ձեր մխիթարութիւնը առած էք: **Վա՜յ ձեզի որ կուշտ էք, վասն զի պիտի անօթենաք, վա՜յ ձեզ որ հիմա կը ծիծաղիք, վասն զի սուգ պիտի ընէք ու լաք**» (Ղուկ. 6:21-25):

«Երանի՜ հոգիով աղքատներուն, վասն զի երկնքի թագաւորութիւնը անոնցն է: **Երանի՜ սգաւորներուն, վասն զի անոնք պիտի մխիթարուին: Երանի՜ հեզերուն, վասն զի անոնք պիտի ժառանգեն երկինքը**: Երանի՜ անոնց որ անօթի ու ծարաւ են արդարութեան, վասն զի անոնք պիտի կշտանան: ... Երանի՜ անոնց որ հալածուած են արդարութեան համար, վասն զի երկնքի թագաւորութիւնը անոնցն է»: **Երանի՜ է ձեզի, երբ կը նախատեն ձեզ ու կը հալածեն եւ սուտ տեղը ամէն կերպ գէշ խօսքեր կը խօսին ձեր վրայ ինծի համար: Ցնծացէք եւ ուրախ եղէք, վասն զի ձեր վարձքը շատ է երկինքը.** քանզի այս կերպով հալածեցին ձեզմէ առաջ եղած մարգարէները» (Մատթ. 5:3-12):

«Երկրի վրայ ձեզի գանձեր մի՛ դիզէք...Հապա ձեզի **գանձեր դիզեցէք երկինքը**, ուր ո՛չ ցեցը եւ ո՛չ ժանգը կ՚ապականեն ու ո՛չ գողերը պատ կը ծակեն եւ կը գողնան: Քանզի ձեր գանձը ուր որ է, սրտերնիդ ալ հոն պիտի ըլլայ: ... Մարդ մը չի կրնար երկու տիրոջ ծառայութիւն ընել. վասն զի կա՛մ մէկը պիտի ատէ եւ միւսը սիրէ. կա՚մ մէկուն պիտի յարի եւ միւսը արհամարհէ. չէք կրնար ծառա-

յել Աստծոյ ու մամոնային: Ուստի կ’ըսեմ ձեզի. «Հոգ մի՛ ընեք ձեր կեանքին համար թէ ի՛նչ պիտի ուտէք, կամ ի՛նչ պիտի խմէք. ոչ ալ ձեր մարմիններուն համար թէ ի՛նչ պիտի հագնիք. չէ՞ որ կեանքը կերակուրներէն աւելի է ու մարմինը հագուստէն: Նայեցէք երկնքի թռչուններուն, որոնք ո՛չ կը սերմանեն եւ ո՛չ կը հնձեն, ո՛չ ամբարի մէջ կը ժողվեն, բայց ձեր երկնաւոր Հայրը կը կերակրէ զանոնք: Չէ՞ որ դուք անոնցմէ լաւ էք: ... Ուրեմն հոգ մի՛ ընէք՝ ըսելով. «Ի՞նչ պիտի ուտենք, կամ ի՞նչ պիտի խմենք, կամ ի՞նչ պիտի հագնինք»: (Քանզի այդ բոլոր բաները հեթանոսները կը խնդրեն). վասն զի ձեր երկնաւոր Հայրը գիտէ՝ թէ այդ բոլոր բաները ձեզի պէտք են: Ուստի վաղուան համար հոգ մի՛ ընէք, վասն զի վաղուան օրը իրեն համար հոգ պիտի ընէ. հերիք է օրուան իր նեղութիւնը» (Մատթ. 6:19-34):

«Աղէ՛ հիմա, հարուստներ, լացէ՛ք, ողբացէ՛ք ան թշուառութիւններուն համար՝ որոնք ձեր վրայ պիտի գան: Ձեր հարստութիւնը ապականած է ու ձեր հանդերձները՝ ցեցի կերակուր եղած: ... Ուստի համբերո՛ղ եղէք, ե՛ղբայրներ, մինչեւ Տէրոջը գալուստը: ... **Եթէ ձեզմէ մէկը հիւանդ է, եկեղեցիին երէցները թող կանչէ, որպէս զի իր վրայ աղօթք ընեն ու Տէրոջը անունով թող իւղով օծեն զինք: Հաւատքով եղած աղօթքը պիտի փրկէ հիւանդը ու Տէրը զանիկա ոտքի պիտի հանէ:** Եւ եթէ մեղք ալ գործեր է, պիտի ներուի անոր» (Թուղթ Յակոբու 5:1-15):

«Այն ատեն Յիսուս իր աշակերտներուն ըսաւ. «Եթէ մէկը իմ յետեւէս գալ կ’ուզէ, թող իր անձը ուրանայ եւ իր խաչը վերցնէ ու իմ յետեւէս գայ: Վասն զի ով որ կ’ուզէ իր անձը ապրեցնել, պիտի կորսնցնէ զանիկա ու ով որ ինծի համար իր անձը կը կորսնցնէ, պիտի գտնէ զանիկա» (Մատթ. 16:24-25):

«Մի՛ կարծէք թէ ես Երկրի վրայ խաղաղութիւն ձգելու եկայ: Խաղաղութիւն ձգելու չեկայ, հապա՝ սուր: Վասն զի **եկայ տղան իր հօրմէն զատելու, ու աղջիկը՝ իր մօրմէն ու հարսը՝ կեսուրէն: Մարդուն թշնամիները իր ընտանիքը պիտի ըլլան: Ան որ հայրը կամ մայրը ինծմէ աւելի կը սիրէ, ինծի արժանի չէ եւ ան որ տղան կամ աղջիկը ինծմէ աւելի կը սիրէ, ինծի արժանի չէ**» (Մատթ. 10:34-37):

«Ձեր ամեն հոգը անոր վրայ ձգեցէ՛ք, վասն զի անիկա ձեզի համար կը հոգայ» (Ա. Թուղթ Պետրոսի 5:7):

«Լսեր էք որ ըսուեցաւ. «Աչքի տեղ՝ աչք ու ակռայի տեղ՝ ակռայ»: Բայց ես ձեզի կ'ըսեմ. «**Չարին հակառակ մի՛ կենար, հապա եթէ մէկը ապտակ մը զարնէ աջ ծնօտիդ, դարձրու անոր միւսն ալ...** Լսէր էք որ ըսուեցաւ. «Քու ընկերդ սիրես ու թշնամիդ ատես»: Բայց ես ձեզի կ'ըսեմ. «**Սիրեցէք ձեր թշնամիները**, օրհնեցէք ձեզ անիծողները, բարիք ըրէք անոնց որ ձեզ կ'ատեն եւ **աղօթք ըրէք անոնց համար որ ձեզ կը չարչարեն ու կը հալածեն. Որպէս զի ձեր երկնաւոր Հօրը որդիներն ըլլաք**» (Մատթ. 5:38-45):

«... եթէ ան քու վերարկուդ քեզմէ հանէ, մի՛ արգիլեր անկէ շապիկդ ալ: Ամէն ինչ, որ քեզմէ կ'ուզէ՝ տուր ու քու բաներդ առնողէն զանոնք մի՛ պահանջեր... եթե դուք ձեզ սիրողները սիրէք, ի՞նչ շնորհք կ'ունենաք. վասն զի մեղաւորներն ալ կը սիրեն զիրենք սիրողները: Եթե դուք ձեզի բարիք ընողներուն բարիք ընէք, ի՞նչ շնորհք կ'ունենաք. վասն զի մեղաւորներն ալ նոյն բանը կ'ընեն: Այլ սիրեցէք դուք ձեր թշնամիները ու բարիք ըրէք եւ փոխ տուէք առանց փոխարէնը բան մը սպասելու եւ ձեր վարձքը շատ պիտի ըլլայ...» (Ղուկ. 6:29-37):

«**Մի՛ սիրէք աշխարհը, ոչ ալ ինչ որ աշխարհի մէջ է:** Եթէ մէկը աշխարհը կըսիրէ, անոր ներսիդին Հօրը սէրը չկայ. քանզի ամէն բան որ աշխարհի մէջ է՝ մարմնի ցանկութիւնը ու աչքերուն ցանկութիւնը եւ այս կեանքին ամբարտաւանութիւնը՝ Հօրմէ չէ, հապա այս աշխարհէն է» (Ա Թուղթ Յովհաննու 2:15-17):

«Շնա՛ցողներ, չէ՞ք գիտեր թե **այս աշխարհին սէրը Աստծոյ դէմ թշնամութիւն է, ուստի ով որ կ'ուզէ աշխարհին բարեկամ ըլլալ, ինքզինք Աստծոյ թշնամի կ'ընէ**» (Թուղթ Յակոբու 4:4):

«Սիրելինե՛ր, կ'աղաչեմ, պանդուխտներու եւ օտարականներու պէս մէկդի՛ կեցէք մարմնաւոր ցանկութիւններէն, որոնք հոգիին դէմ կը պատերազմին» (Ա. Թուղթ Պետրոսի 2:11):

«Լսեր էք որ ըսուեցաւ, «Շնութիւն մի՛ ըներ», բայց ես ձեզի կ'ըսեմ. «Ով որ կին մարդու կը նայի անոր ցանկալու համար, ալ անիկա իր սրտին մէջ շնութիւն ըրաւ անոր հետ»: Արդ եթէ քու աջ աչքդ քեզ կը գայթակղեցնէ, հանէ զանիկա ու քեզմէ ձգէ. վասն զի աղէկ է քեզի որ անդամներէդ մէկը կորսուի, բայց քու բոլոր

մարմինդ դժոխքը չձգուի» (Մատթ. 5:27-29)։

«... **Աղէկ է մարդուս որ կնոջ չմօտենայ**։ Բայց պոռնկութիւնը արգիլելու համար ամէն մարդ թող իր կինը ունենայ ու ամէն կին՝ իր այրը։ **Բայց չամուսնացածներուն ու որբեւարիններուն կ'ըսեմ. «Աղեկ է անոնց՝ եթէ ինծի պէս կենան**»։ Բայց եթէ ժուժկալութիւն չունին՝ թող ամուսնանան, վասն զի աղէկ է ամուսնանալ, քան թէ կրքով բորբոքիլ։ Բայց ամուսնացածներուն կը պատվիրեմ, ո՛չ թէ ես, հապա՝ Տէրը, որ կինը այրէն չզատուի։ Իսկ **եթէ զատուի ալ՝ առանց ամուսնանալու մնայ**։ Բայց **կոյսերուն համար** Տէրոջմէն հրաման մը չունիմ, միայն թէ Տէրոջը շնորհիքով խրատ կուտամ, որ վստահելի է։ Ուրեմն ես կը խորհիմ թէ ասիկա աղէկ է հիմիկուան նեղութեանը համար, այսինքն՝ **աղէկ է մարդուս որ մնայ այնպէս, ինչպես որ է:** Կապուա՞ծ ես կնոջ, մի՛ փնտռեր արձակուիլ։ **Արձակուա՞ծ ես կնոջմէ, կին մի՛ փնտռեր:** Բայց ա՛յս կ'ըսեմ, եղբայրնե՛ր, թէ որոշումի ժամանակը կարճցած է. **ալ անոնք որ կին ունին՝ այնպէս ըլլան որպէս թէ չունին:** Բայց ես կ'ուզեմ որ դուք անհոգ ըլլաք. վասն զի **չամուսնացած մարդը Տէրոջը գործով մտահոգ է, թէ ի՞նչպես Տէրոջը հաճելի ըլլայ: Իսկ ամուսնացածը աշխարհիս բաներով մտահոգ է, թէ ի՞նչպէս իր կնոջ հաճելի ըլլայ:** Եւ ամուսնացած կինը ու կոյսը կը տարբերին իրարմէ. վասն զի **կոյսը Տէրոջը բաներով կը մտահոգուի, որպէս զի ինք սուրբ ըլլայ հոգիով ու մարմնով**, իսկ **ամուսնացած կինը՝ աշխարհիս բաներով կը մտահոգուի, թէ ի՞նչպէս իր էրկանը հաճելի ըլլայ**։ Ան որ իր կոյսը կ'ամուսնացնէ, աղէկ կ'ընէ, ու **ան որ չամուսնացներ, աւելի աղէկ կ'ընէ**» (Ա. Թուղթ առ Կորնթացիս 7:1-38)։

«Տեսայ, որ Գառնուկը կայներ էր Սիոն լերան վրայ ու անոր հետ հարիւր քառասունըչորս հազարը, որոնք ունէին անոր անունը եւ անոր Հօրը անունը իրենց ճակատներուն վրայ գրուած։ **Ասոնք անոնք են որ կիներու հետ չխառնակուեցան, քանզի կոյս են**։ Ասոնք Գառնուկին ետեւէն կ'երթան՝ ուր որ ան երթայ. ասոնք մարդոց մէջէն գնուեցան Աստծոյ ու Գառնուկին երախայրի ըլլալու» (Յայտնութիւն Յովհաննու 14:1-5))։

...

Այսինքն՝ Գրիգոր «լուսավորիչը» հայ ժողովրդին զրկեց կյանքը փառաբանող հավատքից և նրան մատուցեց մահը փառաբանող կրոնը: Դժբախտաբար, այդ հանցագործությունը նույնիսկ մեր օրերում համարվում է բարեգործություն:

Ավետարանների հեղինակները քրիստոնեական ուսմունքն այնպես են հյուսել, որ քրիստոնյաների համար, բացի ավետարաններից, պարտադիր է դառնում պաշտել նաև հրեաների կրոնի սուրբ գիրքը՝ Հին կտակարանը, ինչը նշանակում է ընդունել հրեաների գերակա լինելը և աշխարհը նրանց պատկանելու զառանցանքը: Ուրեմն, քրիստոնեությունը բարոյաէթիկական առումով նոր մարդ ստեղծեց, հարկավ, ի վնաս ազգային ու բնական նկարագրերի, և, ինչպես վկայում է Ագաթանգեղոսը, Գրիգոր «լուսավորիչը» հայ մարդկանց «**այնչափ հեռացրեց իրենց բուն բարքերից, մինչև որ նրանք ասացին, թե «մոռացա իմ ժողովրդին ու իմ հոր տունը»**: Ընդհանուր առմամբ, ազգային նկարագիրը և քրիստոնեական գաղափարախոսությունը միմյանց հակադիր են: Քրիստոնեությունը ճանաչում է միայն տիեզերքի քաղաքացիներին, այսինքն՝ կամազուրկ-դիմազուրկ ծեռնասուններին:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մենք՝ հայերս, մեր բուն ազգային աստվածներին հավատացել ու պաշտել ենք հավանաբար ոչ պակաս, քան հետագայում Հիսուսին ու Եհովային, նաև այն, որ հավատքն ու կրոնը մարդու հոգեկանի վրա ազդող և նրա գործունեությունն ուղեցուցող ամենազորեղ գործոնն են, իսկ մեր ազգային հավատքի հավատքի և քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսությունների բաղդատումը ցույց է տալիս, որ դրանք միմյանց հակադիր են, ապա կարելի է եզրակացնել, որ հեթանոս հայը և քրիստոնյա հայը իրենց աշխարհընկալմամբ, նպատակներով, երազանքներով ու իղձերով, հոգեբանությամբ, կյանքը վայելելու, բնությունից օգտվելու ձևերով ու եղանակներով, հայրենիքը կարևորելու ու պահպանելու և այլ խնդիրներում միմյանց հակադիր են՝ անտիպոդներ: Նրանց համար պետք է որ հակառակ իմաստ ունենան, օրինակ՝ բնական-արհեստական, սեր-ատելություն, բարի-չար, լավ-վատ, ճիշտ-սխալ, ճշմարիտ-սուտ, հարազատ-օտար, բարեկամ-թշնամի, գիտություն-տգիտություն, լույս-խավար, գեղեցիկ-տգեղ, ազնիվ-խարդախ, հերոսություն-փոքրոգություն, բարոյական-անբարոյա-

կան, օգուտ-վնաս հասկացությունները: Նոր կրոնի ընդունմամբ նաև փոխվեց հայ մարդու վերաբերմունքը Հայոց բնաշխարհի, բուն Հայոց սրբավայրերի ու սրբությունների նկատմամբ...

Զարմանք է հարուցում կրոնական և պետական այն գործիչների համարձակությունը, որ հայ մարդու ազգային նկարագրի պահպանման, ազգի համախմբման ու ազգապահպան գործում փառաբանում են քրիստոնեական եկեղեցուն, երբ ակնառու է, որ այն փոխել է հայ մարդու նկարագիրը և ազգը դարձրել կրոնական համայնք: Կարծես թե քրիստոնեություն ընդունելուց հետո ազգային առումով լուրջ հաջողություններ ենք ունեցել. մշտապես պահպանել ենք պետականությունը, բազմացել ենք, շենացրել ու ընդլայնել ենք մեր երկրի տարածքը և այլն, երբ իրականում մեկ ողբերգական ու ճակատագրական կորստին հաջորդել է մյուսը՝ հայ ժողովրդի շարունակական կոտորածներ ու արտագաղթ, տարածքների ու մշակույթի կորուստ... Արդյո՞ք եկեղեցին դրական դեր կատարեց, օրինակ, Մեծ Եղեռնի օրերին: Եղեռնից փրկվածներից շատերը ասում էին, որ հոգևորականները հորդորում էին թշնամուն չդիմադրել, զենք չպահել:

Այստեղ նպատակահարմար եմ համարում մեջբերել ազգագրագետ, գրող Սերինեի աշխատությունից, ուր նաև նկարագրվում է եղեռնի օրերին Արճակում սկսված արտագաղթը. «- Իսկ որ ասում էինք զենք առեք, չէիք հավատում, չէ՞: Տնից յոթ տղամարդ էինք, է՛, յո՛թ տղամարդ և այսօրվա օրը մի հատիկ զենք չունենք: Հավի նման ենք մորթվելու, է՛, հավի նման: «Օրհնյալնե՛ր, անտրտունջ տանենք հայազնյա մեր խաչը դեպի մեր Գողգոթա լեռը, ինչպես անտրտունջ տարավ Տերը մեր Հիսուս Քրիստոս»: Հայր ու որդո՞ւն, թե՞ պապ ու թոռանն էր ուղղում իր խրատականը ետևից եկող ինչոր մեկը: Ետ նայեցի: Ձեռնափայտին հենված, ալեխառն մազ-մորուքով, խիստ գունաթափ փարաջայով մի քահանա էր» (Սերինե, Իմ երկրային ուղին, Երևան, 2005 թ., էջ 294):

դ. Ավետարաններից պարզ հասկացվում է, որ քրիստոնեությունը անհատին մեկուսացնում է իրական՝ ֆիզիկական աշխարհից, ընտանիքից, ազգից և նրա համար բացի անդրշիրիմից, ուրիշ արժեք գոյություն չունի: Այդ պարագայում, բնականաբար, ազգապահպանության մասին խոսելն անիմաստ է:

ե. Եկեղեցու չափանիշներով հոգևոր-մշակութային արժեքներն այն արժեքներն են, որոնք կարող են ապահովել հավատացյալների շարունակականությունը, իսկ մարդկանց համար մնայուն գլխավոր արժեքը երկնքի արքայությանը՝ վերին Սիոնին արժանանալն է:

Դժբախտաբար, ՀՀ կրթության ազգային ինստիտուտը, անտեսելով հայ ժողովրդի ճակատագրում քրիստոնեական կրոնի կատարած, առ հիմնականը, քայքայիչ դերը, համարում է, որ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը չափազանց անհրաժեշտ, հրատապ ու ազգապահպան գործին նպաստող մի առաքելություն է, որը պետք է ամբողջացնի ու համակարգի Հայոց պատմությունից, Հայ գրականությունից և մյուս առարկաներից աշակերտների ստացած գիտելիքները: Ինչից նաև հասկացվում է, որ այդ առարկաների դասագրքերը կազմելիս դրանց բովանդակությունը պետք է համաձայնեցվի եկեղեցու հետ: Այս առումով ուշագրավ է օրերս հրապարակված «Կաթողիկոսարանը միջնորդել է փոխել պատմության դասագրքերը» հոդվածը, որը ցանկանում եմ բերել ամբողջությամբ. «Օրեր առաջ, պատմության ուսուցիչները հայտնել են Aysor.am-ի խմբագրությանը, որ պատմության դասագրքերում տարեթվերի լուրջ փոփոխություններ են կատարվել, ընդ որում, փոխվել են կամ կասկածի տակ դրվել այնպիսի կարևորագույն տարեթվեր, ինչպիսիք են Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելը կամ հայկական գրերի գյուտը: Դպրոցներից նաև ահազանգ ստացանք, որ 7-րդ և 8-րդ դասարանի աշակերտներից հավաքվել են պատմության դասագրքերը: ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունում Aysor.am-ի թղթակցին հաստատեցին այս տեղեկատվությունը, նշելով, որ գրքերը հավաքվել են Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ Գարեգին Երկրորդի միջնորդությամբ, քանի որ պատմության գրքերում ինչ-որ սխալ տվյալներ են հայտնվել: «Կաթողիկոսն է առաջարկել հանել այս դասագրքերը շրջանառությունից, և այդ առաջարկն ընդունվել է»,- հայտնեց Aysor-ի աղբյուրը՝ ցանկանալով մնալ անանուն: Խնդրի էությունն առավել բաց և հանգամանալից պարզաբանեց Կրթության ազգային ինստիտուտի պատմության գծով մասնագետ Աշոտ Ղուկասյանը: Նա հայտնեց, որ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի թղթակից անդամ, պատմական

գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Բաբկեն Հարությունյանն իր գիտական ուսումնասիրության արդյունքում հանգել է այն եզրակացությանը, որ քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու և հայկական տառերի ընդունված տարեթվերը սխալ են: Պատմաբանի այս եզրահանգումը, ըստ Ա. Ղուկասյանի, զետեղվել է նաև նոր դասագրքում՝ տողատակում նշումի ձևով: «Կաթողիկոսարանը բողոք է բարձրացրել այդ կապակցությամբ և դիմել է ՀՀ կառավարությանը՝ հանել շրջանառությունից այդ դասագիրքը»,- ասաց նա: Ի դեպ, ըստ մեր աղբյուրի, կաթողիկոսարանը նույնիսկ գումար է հատկացնելու՝ պատմության նոր դասագրքեր հրատարակելու համար» (Հայաստան, թիվ 644, հոկտեմբերի 5, 2009 թ.):

Այսինքն՝ յոթանասուն տարվա ընդմիջումից հետո պարզ երևում է, որ նորից վերականգնվում է հավատաքննությունը, ավելի ստույգ՝ բոլշևիկյան հավատաքննությանը փոխարինելու է զուտ կրոնական՝ հուդայաքրիստոնեական հավատաքննությունը: Հետևաբար, հետայսու եկեղեցին պետք է վճռի, թե պատմական փաստերը ինչպես և ինչ ենթատեքստով մատուցվեն մարդկանց և, օրինակ, Հայ գրականության դասագրքերում ո՞ր հեղինակներն ու նրանց ո՞ր գործերն ընդգրկվեն:

Նաև՝ ինչո՞ւ է անտեսվում ՀՀ Սահմանադրությունը, երբ դասագրքում գրվում է, որ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան *պարտադիր է բոլոր աշակերտների համար՝ անկախ ազգային և կրոնա-դավանական պատկանելությունից:*

Ողբերգական է, որ Հայոց կյանքը 70 տարվա համեմատաբար տանելի ընդմիջումից հետո նորից մտնում է հայ ժողովրդի սրբություն սրբոց համարվող, սակայն իրականում Հայոց թշնամի Գրիգոր «լուսավորչի» հարթած, դեպի վերին Սիոն տանող ճանապարհը:

Ըստ ուսուցիչների և աշակերտների տեղեկության, «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը որոշ դպրոցներում սկսվում և ավարտվում է աղոթքով, հենց դասարանում կնքվում են չկնքված աշակերտները, աշակերտներին մասնակից են դարձնում եկեղեցիներում կատարվող կիրակնօրյա պատարագներին, կան դպրոցներ, որտեղ «Հայոց եկեղեցու պատմության», իմա՝ կրոնի դասավանդումը սկսվում է հենց առաջին դասարանից՝ նախասիրական առարկայի դասաժամերի հաշվին:

եկեղեցին թափանցել է նաև մանկապարտեզ: Շատ մանկապարտեզներում նշվում են կրոնական տոները...

Հրեա հեղինակների հեռատեսությունը և օտար ժողովուրդներին հեշտությամբ մոլորեցնելու համոզմունքը ուղղակի ապշեցուցիչ է: Նորից մեջբերեմ Փիլոն Եբրայացու այն կանխատեսումը, որ հուդայականությունը փոխելու է ժողովուրդների կենսակերպը և իր ոտքի տակն է դնելու նրանց. «Յուրաքանչյուր ազգ կթողնի իր ուրույն ճանապարհը, և դեն նետելով իր նախնիների սովորույթները, կդառնա միայն մեր օրենքները պատվելուն, քանի որ, երբ վերջիններիս փայլի պայծառությունը ուղեկցվի ազգային բարգավաճումով, այն կխամրեցնի մյուսների լույսը, ինչպես ծագող արեգակը խամրեցնում է աստղերին»:

Ավարտելով քննարկվող դասագրքի մասին խոսք ասելը, ցանկանում եմ նշել, որ Աստվածաշնչի ընթերցումը այն համոզմունքն է ձևավորում, որ էկոլոգիական հարցերով հետաքրքրվողների համար վաղ թե ուշ առաջնահերթ է դառնալու հավատքի և, գլխավորապես, կրոնի վրա լուրջ ուշադրություն դարձնելը: Միայն պետք է գուշակել, թե ինչո՞ւ կամ այդ ո՞ր զորեղ ուժի ջանքերով է, որ կրոնի ոլորտը առայժմ չի դասվում էկոլոգիական խնդիրների շարքը, այն դեպքում, երբ կրոնը մարդու (անհատի և հասարակության) հոգեկանի վրա իր ազդեցության ուժով անմրցելի է: Այն կարելի է համեմատել, օրինակ, Երկրագնդի տեկտոնիկա երևույթի հետ: Ինչպես Երկրագնդի կարողությունների ամենահզոր դրսևորումը տեկտոնիկան է, որը փոխում է Երկրագնդի ձևը՝ նոր լեռնաշխարհներ ու փոսորակներ ստեղծելով, տեղափոխում է ծովերն ու օվկիանոսները, այնպես էլ կրոնը մարդու հոգեկան աշխարհի վրա ազդող ամենահզոր գործոնն է, որը հեշտությամբ ու հիմնարար փոխում է մարդու (հասարակության) մտածելակերպը, աշխարհայացքը, բնությունից օգտվելու ձևերն ու մեթոդները, փոխում է բարու և չարի, լավի և վատի, գեղեցիկի ու տգեղի, օգտակարի և վնասակարի, ճշմարտության ու ստի ընկալումները: Ճշմարիտ է ասված, որ կրոն ընտրողը միաժամանակ ընտրում է և իր ճակատագիրը: Հայոց առումով կարելի է ասել, որ հայ ժողովրդին քրիստոնեություն պարտադրողը պարտադրեց նաև մեր ժողովրդի դանդաղ ու անշեղ կործանումը....

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի 4-րդ դասարանի դասագրքում ամփոփված են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների գլխավոր ու առանցքային գաղափարները (դոգմաները) և այն իրենից ներկայացնում է հակիրճ Աստվածաշունչ:

Դասագրքում ներկայացված է հրեաների (եբրայեցիների, իսրայելցիների) ազգային աստված Եհովայի կողմից՝ տիեզերքի, աշխարհի, բուսականության, կենդանիների, ինչպես և մարդու ստեղծումը, մարդուն դրախտից վտարելը, ջրհեղեղով մարդկանց, բուսականությունն ու ցամաքային կենդանիներին ոչնչացնելը: Նկարագրված է հրեաների աստվածային ծագումը, նրանց առաջնորդների ու թագավորների գործունեությունն ու նպատակները, նաև՝ թե ինչպես հրեաների առաջնորդներից մեկը հաղթել է իրենց աստծուն, հրեաների օրենքների աստվածատուր լինելը, կույս Մարիամի հղիանալն ու Քրիստոսի ծնունդը, նրա կյանքն ու գործունեությունը, խաչվելը, մահանալը, կենդանանալը և երկինք բարձրանալը... Եվ այս ամենը ներկայացվում են ոչ թե որպես դիցառասպելներ, այլ՝ որպես իրականություն: Բացի սրանից, դասագիրքը հագեցված է կրոնական գունագեղ նկարներով, ինչը իր հերթին կարող է նպաստել մանուկների մեջ աշխարհի կեղծ պատկերն ամրագրելուն:

Այդուհանդերձ, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը և Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցին հայտարարում են, որ դասավանդվող առարկան կրոնի քարոզչության նպատակ չի հետապնդում:

Փաստորեն, Հայաստանի Հանրապետության դպրոցներում ճշգրիտ գիտելիքների հետ մեկտեղ երեխաներին մատուցվում են հրեաների դիցառասպելները, որոնք սիոնիստ հեղինակները կրոնական դոգմաներ են դարձրել և դրել են հուդայական և քրիստոնեական կրոնների, նույնն է թե՝ ընդհանուր հուդայականության հիմքում: Այս դոգմա-դիցառասպելները որպես իրողություն կարող են դաջվել մանուկների մտապատկերում և, պարզ է, որ դրանց հավատացող՝ դրանց ենթակայության տակ գտնվող աշակերտները լուրջ չեն ընդունի բնական գիտությունները, իրական-ֆիզիկա-

կան աշխարհը, իրական կյանքը: Հայ երեխաներին մատուցվում են նաև տրամաբանությանը հակասող գաղափարներ, ինչպես և` խնդրի բուն էությանը հակադիր եզրահանգումներ: Աշխարհի և իրերի կեղծ ընկալումը, բնականաբար, կխոչընդոտի աշակերտների մտքի զարգացմանը, աշխարհաճանաչմանը և իրականության թերի ու շրջված ընկալումը նրանց կարող է ուղեկցել իրենց ողջ կյանքի ընթացքում:

Նպատակը պարզ է. սասանել բնության մասին մարդկանց մեջ ձևավորված և իրականությանը համապատասխանող գաղափարները և դրանց փոխարեն նրանց մեջ սերմանել տիեզերքը ոչնչից, մարդը հողից ստեղծելու և հակագիտական մյուս դոգմաները:

Ստացվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում նույնիսկ պետական դպրոցը դառնում է աշակերտների մտքի երկփեղկման մի կառույց, որտեղ գիտականորեն հիմնավորված առարկաների հետ մեկտեղ ուսուցանում են բնությունն ու բնականությունը, տրամաբանությունն ու գիտականությունը մերժող մի առարկա, այն էլ պարտադիր առարկաների դասաժամերի հաշվին:

Եթե որոշ ծնողներ ցանկանում են, որ իրենց երեխաները կրոնական կրթություն ստանան (առողջ բանականության տեր ծնողը, խնդիրը քննելուց-վերլուծելուց հետո, անհնար է, որ ցանկանա դպրոցում իր զավակներին կրոն դասավանդեն, այդպիսի մոտեցում կարող է ունենալ նույնիսկ այն ծնողը, ով ծրագրել է իր զավակին եկեղեցու սպասավոր տեսնել), ապա նրանց զավակները թող հաճախեն արդեն գոյություն ունեցող կրոնական դպրոցներ, իսկ եթե այդպիսիք քիչ են, ապա շահագրգիռ կողմը` եկեղեցին, թող նոր դպրոց բացի, իհարկե, կառավարությունից թույլտվություն ստանալուց հետո, սակայն աղետալի է, երբ կրոն են դասավանդում ՀՀ բոլոր դպրոցներում, առանց բացառության, ինչը մարդու իրավունքի կոպիտ խախտման փաստ է:

Բացարձակորեն ուրիշ խնդիր է, եթե աստվածաշնչյան, այսինքն` հրեա ժողովրդի դիցառասպելները ներառվեին աշխարհի ժողովուրդների դիցառասպելների ցանկում և այն, որպես առասպելաբանություն, դասավանդվեր, օրինակ, ավարտական դասարանի աշակերտներին կամ ուսանողներին: Այդ դեպքում դժվար թե լուրջ ընդդիմություն լիներ, քանի որ առասպելներն ու

հեքիաթները նպաստում են մարդու երևակայության զարգացմանը: Համաշխարհային դիցառասպելների դասավանդումը օգտակար կլիներ նաև այն առումով, որ աշակերտներն ու ուսանողները կիմանային, որ հազարավոր ժողովուրդներ իրենց աստվածներն ունեն և յուրաքանչյուր ժողովուրդ իր աստծուն է տիեզերքը ստեղծող ու ամենակարող համարում: Վստահորեն կարելի է ասել, որ խնդրի այդպիսի ըմբռնումը մարդկանց կօգնի գիտակցելու, որ կրոնական դոգմա մատուցվող աստվածաշնչյան պատումները սովորական առասպել-հեքիաթներ են, ինչը ի չիք կդարձնի մարդկանց մեջ հրեաների՝ աստծուց և աստված դարձրած հրեայից ներարկված սարսափը: Այս պարագայում կնվազի կրոնական աղանդների թակարդ ընկածների թիվը:

Դասագրքի հեղինակները մի յուրահատուկ երկյուղածությամբ ու ակնածանքով են շարադրում հրեա ժողովրդի պատմությունը և, ընդհանրապես, Իսրայելի մշակույթին վերաբերող նյութերը, երբեմն էլ, հօգուտ հրեա ժողովրդի, աստվածաշնչյան հորինվածքները ձևափոխելով ու գունազարդելով: Փաստորեն, հայ մանուկներին փորձում են դարձնել հուդայականության զինվորներ, այսինքն՝ զինվորներ, որոնք կերտում են սեփական կորուստը:

Դասագրքում ներկայացված հրեա քրմերի հատուկ նպատակով հորինած վտանգավոր գաղափարները մատուցվում են հայ երեխաներին՝ նրանց աշխարհըմբռնման ու հոգեկերտվածքի ձևավորման նախնական փուլում: Մասնագետները պնդում են, որ մարդկանց մեծամասնությունը աստծուն հավատում է միայն այն պատճառով, որ այդ հավատը նրա մեջ մտցնում են մանկական տարիքում: Նրանք նաև նշում են, որ արհեստականորեն մատուցված տգիտությունը նպաստավոր է հոգեկան և ֆիզիկական հիվանդության համար: Ինչպես նաև՝ կրոնական դաստիարակությունը բարոյական ու հոգեբանական մեծ վնաս է հասցնում երեխաներին: Աստծու հանդեպ վախ ներշնչող կրոնական խրատների ոգով երեխաների դաստիարակությունը կաշկանդում է նրանց հասարակական ակտիվությունը, նրանցից շատերին խանգարում է դրսևորելու իրենց ընդունակությունները: Եկեղեցին դպրոցներում կրոնական պարտադիր ուսուցում մտցնելու համար ամենուրեք օգտագործում է իր քաղաքական իշխանությունը:

Փաստորեն. բնությունը, կյանքն ու բանականությունը փառաբանող, բարեկեցիկ, լիարժեք ու արժանապատիվ կյանք քարոզող Հայոց ազգային հավատքը ոչնչացվեց ավելի քան 1700 տարի առաջ, իսկ դրան փոխարինած օտար ու քայքայիչ գաղափարախոսությունը մարմնավորող կառույցն առ այսօր կոչվում է Հայոց եկեղեցի: Այժմ էլ փորձում են նույն ճակատագրին արժանացնել Հայոց դպրոցին. անվամբ՝ Հայոց, սակայն իրականում՝ ապազգային:

Անառարկելի է, որ դպրոցում և ուսումնական մյուս հաստատություններում դասավանդվող առարկան պետք է ենթարկվի մանկավարժության տրամաբանությանն ու ոգուն: Իսկ իրական մանկավարժությունը կոչված է մարդուն հասու դարձնել կյանքի բնականոն զարգացումը, ինչպես նաև էթնիկական առանձնահատկության պահպանումը երաշխավորող գիտելիքներին, այսինքն՝ գիտական գիտելիքներին, այն դեպքում, երբ «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկան, ինչպես ցույց տրվեց, ոչ գիտական գիտելիքներ է մատուցում:

Հաշվի առնելով այն, որ եկեղեցու պատմության անվան տակ կրոն է քարոզվում, անհրաժեշտ է նախ կասեցնել դպրոցներում «Հայոց եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը և ապա այդ դասագրքերը գիտական ու հասարակական համակողմանի քննարկման առարկա դարձնել: Դրանք պետք է ենթարկել նաև էկոլոգիական փորձաքննության: Համակողմանի քննարկման առարկա պետք է դառնա նաև այն խնդիրը, թե ինչ հիմնավորմանբ ու իրավունքով, մի քանի անհատների (անկախ նրանց գրաված դիրքից) ցանկությամբ, դպրոց է մտնում հակամանկավարժական և մարդու միտքը խեղող այդ առարկան:

ՎԵՐՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Ցուլ և եզ. Շուրջ հինգ-վեց տարի է անցել այն ժամանակից, երբ ես սկսեցի հասկանալ քրիստոնեության բուն նպատակը: Եվ ընդհանրապես, կրոնական կապանքների միջոցով մարդուն բանականությունից զրկելու հնարավորությունների, գլխավորապես մարդկանց մանկական տարիքից կրոն քարոզելու-ուսուցանելու մասին խորհելիս մտապատկերիս մեջ ակամա հայտնվում և ինձ երկար ուղեկցում է մանկության ու պատանեկությանս տարիներին ցնցած պատկերներից մեկը՝ հորթերին կրտելու արարողությունը:

Գարնան վերջին Երանոս գյուղի կոլտնտեսության գոմերի բակում էին հավաքում մեկ տարեկան հարյուրավոր արու հորթեր: Անասուններին կրտելու վաղնջական եղանակով՝ նրանց ամորձիների տոպրակը թելի մի փոքրիկ կտորով պիրկ կապում էին և ազատ արձակում: Մենք այդ կենդանիներին մոտ վեց ամիս չէինք տեսնում: Նրանց տանում էին մոտ 10 կմ հեռավորության վրա սարերում գտնվող մեր գյուղի արոտները: Կրտված հարյուրավորների հետ մեկտեղ նույն արոտներն էին տանում նաև 10-15 չկրտված-չմիջամտված-անաղարտ հորթեր, որոնց անվանում էին սերմնացուներ:

Ուշ աշնանը՝ ձմեռնամուտին, այդ կենդանիներին գյուղ էին վերադարձնում: Պատկերը ապշեցուցիչ էր: Միջամտված և անաղարտ կենդանիներին նայելիս մենք զարմացած էինք մնում: Նրանք միմյանցից այնքան էին տարբերվում, որ մեզ թվում էր, թե դրանք ոչ թե 6-7 ամիս առաջ միմյանցից չտարբերվող հորթերն են եղել, այլ տարբեր տեսակի կենդանիներ են: Թելի միջամտությանը արժանացած՝ կրտված հորթերը եզ էին դարձել: Եվ մեր առջևում են հարյուրավոր հեզ ու խոնարհ, հայացքը փախցնող, անասնապահների սպառնագին հայհայներով և հածախակի տեղացող՝ ճիպոտների ու խարազանների հարվածներով ուղղորդվող անասուններ:

Բոլորովին այլ տեսք ու կեցվածք ունեին նշված 10-15 սերմնացուները՝ ցուլերը: Սրանք իրենց տարիքի և նույն արոտներում արածած եզներին կտրուկ գերազանցում էին քաշով, ցայտուն արտահայտված մկանային հզոր համակարգով, ունեին հպարտ, խոժոռ ու սպառնագին հայացք, լայնաճակատ էին, եռանդուն,

ագրեսիվ, աչքերում՝ մի յուրահատուկ փայլ կար, նույնպիսի փայլ ունեին նրանց մաշկն ու մազերը:

Արդեն մեզ հայտնի էր, որ եզներն օգտագործվելու են միայն որպես լծկան, իսկ ցուլերը կատարելու են բնությունից իրենց պարգևած դերը՝ ապահովելու են սերնդատվությունը:

Եզներին և ցուլերին միմյանցից ջոկ էին պահում թե՛ ձմռանը գոմում, թե՛ ամռանը արոտում: Ցուլերին տալիս էին լավորակ խոտ և լրացուցիչ կեր: Նրանց կերակրում ու ջրում էին ժամանակին, ոչ միայն նրա համար, որ այդպես է կարգը, այլև վախենում էին, որ, ի տարբերություն եզների՝ սոված կամ ծարավ ցուլերը կարող են զայրույթից կապերը կտրել և գոմը տակնուվրա անել: Արոտում նրանց նույնպես առանձին էին պահում, քանզի վախենում էին, որ ցուլերը մյուս կենդանիներին կարող են վնասել: Անասնապահները չէին համարձակվում ցուլերին ճիպոտի թեկուզ մեկ հարված հասցնել (հայտնի են բազում դեպքեր, երբ ցուլերը հաշմանդամ են դարձրել կամ սպանել նրանց, ովքեր խանգարել են իրենց հանգիստը, հատկապես բեղմնավորման շրջանում), մինչդեռ եզներից ճիպոտի հարվածն անպակաս է:

Ինչպես տեսնում ենք, ամենաաննշան թվացյալ միջամտությամբ մարդիկ կենդանու մեջ կարող են առաջացնել կենսաբանական այնպիսի խոր փոփոխություններ, որ կենդանին կարճ ժամանակում անդառնալիորեն զրկվի իր բնատուր հիմնական առանձնահատկություններից ու կարողություններից:

Ինչպես կյանքն է ցուցանում, մարդուն կրոնական կապանքների մեջ պահելը նույնպես բերում է կերպարանափոխման: Բնականաբար, ասածս չի վերաբերում այն հավատքին ու կրոնքին, որոնք մարդկանց քարոզում են բանական գործունեություն, լիարժեք կյանք, ապագայի կարևորում:

Մարդկանց պարագայում՝ հորթին բնականոն կյանքից շեղող թելի դերը կատարում է նրանց մտքում ամրագրված-դաջված աշխարհի կեղծ պատկերը և, իհարկե, սարսափը, այն սարսափը, որն ուղեկցել ու ուղեկցում է միլիոնավոր մարդկանց իրենց ողջ կյանքի ընթացքում, և նրանք հիմնականում պատրաստ են հրաժարվել կյանքից, բայց ոչ՝ այդ սարսափից:

25.12.2009 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան 3
«Աստվածաշունչ մատյան» 5
«Հին կտակարան». «Աշխարհի և մարդու ստեղծումը» 13
«Ադամ և Եվա».. 16
«Նոյը և ջրհեղեղը» 19
«Աբրահամ նահապետ, Իսահակ և Հակոբ» 21
«Նոր կտակարան». «Հիսուս Քրիստոսի
ծննդյան ավետումը»... 34
«Հիսուս Քրիստոսի փորձությունները» 53
«Հիսուսը օգնում է մարդկանց»... 57
«Քրիստոսի վերջին ընթրիքը, խաչելությունը,
թաղումն ու հարությունը» 61
Հայոց բուն կրոնը 66
«Քրիստոնեություն՝ միակ ճշմարիտ ուսմունք» 73
«Հայ Արշակունիներն իրենց հայացքն ուղղում
են դեպի քրիստոնեությունը» 85
«Հայ եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի
պատմական ճակատագրում» 127
Ամփոփում 144
Վերջաբանի փոխարեն 148

ՀԱԿՈԲ ԱՐԲԱԿԻ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ

«ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈ՞ՒՆ», ԹԵ՞ ՀՈՒԴԱՅԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿ

Սրբագրիչ՝ Արմենակ Ղազինյան
Էջադրումը՝ Վահրամ Մանուսաջյանի

Տպաքանակը՝ 500 օրինակ

Տպագրվել է «ԳԱՍՊՐԻՆՏ» ՍՊԸ տպագրատանը